

*Za družbo
blaginje v trdni
mreži življenja*

Manifest
*civilne družbe
za razvoj
Slovenije*

Vsebina

PREAMBULA 1

KLJUČNA PODROČJA 4

- Osnovne vrednote 5
- Pravice narave 7
- Človekove pravice 8
- Odporna družba, utemeljena na načelu enakosti 9
- Demokracija in svoboda izražanja 10
- Oblast – integriteta, odgovornost 11
- Kazalniki blaginje 12
- Vključujoče strateško-razvojno načrtovanje 13
- Javno dobro, dekomodifikacija 14
- Javne finance 15
- Socialna država 16
- Zdravje 17
- Kultura 18
- Vzdržno gospodarstvo 19
- Globalno odgovorna Slovenija 20

SPECIFIČNE REŠITVE 21

- Demokratizacija – odprti in vključujoči procesi 22
  - Demokratizacija zakonodajnih in načrtovalskih procesov, odgovornost izvajanja
  - Neposredna demokracija, samoorganizacija, soodločanje
  - Participatorni proračun
- Delo 25
  - Delavske pravice
  - Dostojno delo
  - Digitalizacija
- Ekonomsko demokracija 28
  - Upravljavsko participacija zaposlenih
  - Finančna participacija zaposlenih
- Javnofinančna reforma 30
  - Zelena davčna reforma
  - Odprava škodljivih subvencij
  - Zelene naložbe
  - Davčna pravičnost
  - Javni dolg
- Pravičen podnebno-energetski prehod 34
  - Energetski prehod
  - Zmanjšanje rabe energije
  - OVE – priložnost za skupnostne projekte
  - Demokratizacija energetike
  - Pravičen prehod
- Oskrba s hrano 38
  - Prehranska samooskrba
  - Ekološko kmetijstvo
  - Sprememba načina prehranjevanja
  - Kratke oskrbne verige s hrano
- Stanovanjska politika 41
  - Javna najemna stanovanja
  - Stanovanjske zadruga
- Mobilnost 43
  - Kolesarjenje
  - Sopotništvo – deljenje prevozov
  - Javni prevoz, prevoz na klic
  - Hoja
- Znanje in izobraževanje 46
  - Globalno učenje
  - Skupnostno učenje za trajnostni razvoj
- Gospodarstvo 49
  - Odrast
  - Socialna ekonomija
  - Zelena reindustrializacija ob upoštevanju koncepta pravičnega prehoda
  - Javni infrastrukturni projekti
  - Skupnostno upravljanje z življenjskimi viri
  - Etično bančništvo
  - Skupnostne valute
  - Državlanske ekonomske prakse
- Migracije 54
  - Migracije in pravica do azila – vodila za ravnanje Slovenije

O MANIFESTU 55

Preambula

Civilnodružbene organizacije, ki smo aktivne na področju oblikovanja politik, smo ob zavedanju odgovornosti naše generacije za preprečitev družbenega, ekološkega, gospodarskega in političnega zloma, ki ga lahko povzročijo prepletene krize zaradi spreminjanja podnebja, nasilnih konfliktov, prisilnih migracij, vse večje neenakosti, naraščajoče ksenofobije in finančne nestabilnosti ter manka politične odgovornosti, ter

ob prepričanju, da imamo za to kot družba na voljo tehnologije, znanje in finančna sredstva,

v tem manifestu združile porajajoče se ideje, da bi v družbi vzpostavili proces oblikovanja nove razvojne miselnosti, ki ni dokončna in se stalno spreminja, pri čemer pa vedno upošteva osnovne vrednote spoštovanja, pravičnosti, vzdržnosti, odgovornosti do prihodnjih generacij in globalne solidarnosti.

Ob upoštevanju

- (1) [Ustave Republike Slovenije](#), po kateri je Slovenija demokratična, pravna in socialna država vseh svojih državljanek in državljanov,
- (2) ciljev trajnostnega razvoja za odpravo revščine, zmanjševanje neenakosti, zagotovitev napredka ter zaščito okolja za sedanje in bodoče generacije, opredeljenih v razvojni agendi [OZN Spremenimo svet: Agenda 2030 za trajnostni razvoj](#),
- (3) prirojenega človeškega dostojanstva in vrednosti ter v [Splošni deklaraciji človekovih pravic](#) opredeljenih enakih in neodtujljivih pravic in svoboščin vseh članov človeške družbe,
- (4) socialnih pravic, opredeljenih v [Evropski socialni listini](#), z namenom izboljšanja življenjskega standarda in socialne blaginje prebivalcev Evrope,
- (5) novega [Evropskega konsenza o razvoju](#), ki potrjuje, da izkoreninjenje revščine ostaja prednostni cilj evropske razvojne politike,
- (6) univerzalnega in pravno zavezujočega globalnega podnebnega sporazuma, sprejetega na podlagi Okvirne konvencije Združenih narodov o spremembi podnebja ([Pariškega sporazuma](#)),
- (7) pomena biološke raznovrstnosti za evolucijo in vzdrževanje sistemov, ki ohranjajo življenje v biosferi, in globalnega sporazuma o njenem ohranjanju ([Konvencije Združenih narodov o biološki raznovrstnosti](#)),
- (8) zaveze Republike Slovenije za zagotavljanje učinkovitega dostopa javnosti do informacij in spodbujanje aktivnega sodelovanja civilne družbe, nevladnih organizacij in skupnosti pri preprečevanju korupcije, ki izhaja iz [Konvencije Združenih narodov proti korupciji](#),
- (9) konvencije o dostopu do informacij, udeležbi javnosti pri odločanju in dostopu do pravnega varstva v okoljskih zadevah ([Aarhuške konvencije](#)),
- (10) smernic za sodelovanje z javnostmi iz [Resolucije o normativni dejavnosti](#),

zaradi naslednjih razlogov:

- A. ker uzurpacija javnih politik s strani elitnih skupin vodi v naraščanje socialne neenakosti – 1 % najbogatejših Zemljanov ima več bogastva kot vsi ostali skupaj, Slovenija pa spada med države z najhitreje rastočo stopnjo revščine v EU, kjer smo kljub različnim znakom gospodarskega oživljanja in manjšanju brezposelnosti soočeni s povečevanjem materialnih in socialnih stisk ljudi in prezadolženostjo gospodinjstev, ki se odraža v izrazitem porastu števila osebnih stečajev, števila prejemnikov denarne socialne pomoči in vlog za izredno denarno pomoč,
- B. ker se večja število podjetij, ki v imenu »tehnološkega napredka« in vsesplošnega »razvoja« aktivno delajo na omejevanju pravic delavk in delavcev in nižanju okoljskih standardov ter se izogibajo širši družbeni odgovornosti, ob tem pa poskušajo vplivati na zakonodaje v državah, kjer delujejo, da bi jim tovrstno delovanje omogočale, Slovenija pa je zaradi rasti BDP in konkurenčnosti, ki je še vedno prevladujoči cilj javnih politik, do njih preveč ustrežljiva,
- C. ker je dvig povprečne globalne temperature zaradi od človeka povzročenih izpustov toplogrednih plinov že presegel 1° C v primerjavi s predindustrijskim obdobjem, za zmanjšanje tveganja nepopravljivih sprememb podnebja, ki bi ogrozile pridobitve dveh stoletij naraščajočega življenjskega standarda, pa je dvig temperature potrebno ohraniti znatno pod 2° C (pri tem pa se ozračje nad Slovenijo segreva dvakrat hitreje od svetovnega povprečja in je zato Slovenija nadpovprečno podnebno ranljiva),
- D. ker ima svet zaradi netrajnostnega ravnanja s tlemi in kmetijskimi zemljišči po oceni Organizacije za prehrano in kmetijstvo ZN v povprečju le še za 60 let rastnih pogojev za kmetijske rastline, Slovenija pa ima najmanj kmetijskih zemljišč na prebivalca med evropskimi državami,
- E. ker je 60 % svetovnih ekosistemov degradiranih oziroma jih uporabljamo netrajnostno, od njih pa so odvisne za človeka nepogrešljive ekosistemske storitve, kot so hrana, zrak, voda in za življenje primerno podnebje, pri tem pa v Sloveniji rast materialne blaginje še vedno poteka na račun uničevanja narave,
- F. ker se Slovenija v preteklih letih ni pozicionirala kot država s proaktivno in odgovorno zunanjo politiko, saj ni izpolnjevala zavez v zvezi z namenitvijo sredstev za uradno razvojno pomoč, poleg tega pa je na ravni EU pristajala na nezadostne cilje v zvezi z zmanjševanjem emisij toplogrednih plinov ter na spodbujanje trgovinske politike, ki krepi obstoječa neravnovesja moči, krči možnosti za avtonomno oblikovanje politik, izničuje prizadevanja razvojnega sodelovanja ter privatizira storitve in blago širšega javnega interesa,
- G. ker se krepi trend privatizacije in komercializacije strateških skupnih dobrin, v Sloveniji pa so organizacije, ki pri odločanju zastopajo javni interes, vse pogosteje nadlegovane in izpostavljene pritiskom s strani nosilcev moči, politične in upravne institucije in postopki pa jih ne znajo ali pa nočejo zavarovati,

in ker v Sloveniji:

- H. tako kot širše v EU spremljamo fleksibilizacijo trga dela in naraščanje deleža atipičnih oblik zaposlitev in dela, kar zmanjšuje socialno, ekonomsko in pravno varnost delavk in delavcev, situacijo pa država prepogosto ignorira ali celo poskuša normalizirati, pri čemer prenizka finančna in kadrovska podpora inšpekcijskim službam na področju dela dodatno vpliva na rast tako zakonitih kot tudi nezakonitih oblik prekarnega dela,
- I. zasebni interesi v političnih odločitvah prepogosto prevladajo nad interesi javnosti in se zaradi neenakosti dostopa do odločevalcev in netransparentnega vplivanja sprejemajo odločitve, ki niso v javnem interesu in prispevajo k ugrabitvi države, posledično pa se zmanjšuje zaupanje v javne institucije in povečuje demokratični deficit,
- J. sektor varstva okolja in narave velja za enega najmanj upoštevanih sektorjev, politika pa s spremembami zakonodaje in oslabitvijo inšpekcijskih služb streže interesom velikih onesnaževalcev ter tako zmanjšuje priložnosti Slovenije, da bi izkoristila svoje z naravnim bogastvom povezane razvojne potenciale in se razvila v okolju prijazno in družbeno odgovorno družbo z visoko kakovostjo bivanja,
- K. pri soočenju s povečanim prehodom beguncev ni prevladala govorica globalne solidarnosti, ampak smo bili priča eksploziji sovražnega govora v vseh pojavnih oblikah, predvsem na socialnih omrežjih, vlada pa je s konsistentno uporabo varnostnega diskurza okrepila že tako latentno prisotne pogoje za razraščanje ksenofobije ter se odpovedala pristopom odgovornosti, varstva človekovih pravic in globalne solidarnosti,
- L. sistematičnemu preučevanju in načrtovanju uresničevanja človekovih pravic ne posvečamo zadostne in potrebne pozornosti,
- M. delovanje oblasti pogosto zaznamuje aroganca – kritike in predlogi alternativnih rešitev s strani javnosti so obravnavani kot nepotreben pesek v kolesju izvajanja oblasti, ključne odločitve in predpisi pa se prepogosto sprejemajo z uporabo nujnih postopkov, brez dialoga s civilno družbo in strokovno javnostjo, kar znižuje njihovo kakovost,
- N. odločevalci neodločno sprejemajo ukrepe za povečevanje integritete in transparentnosti, pomanjkanje integritete na najvišji, državni ravni pa se preliva v korupcijo na vseh ravneh. Zaradi korupcije pri javnih naročilih izgubljammo sredstva, ki bi lahko zagotavljala večjo dostopnost in kakovost javnih storitev, v zasebnem sektorju pa se zaradi korupcije izgubljajo sredstva, ki bi bila lahko namenjena delovnim mestom in inovacijam,
- O. pri financiranju političnih strank in kampanj prihaja do odklonov, ki vplivajo na nizko integriteto odločevalcev in rezultirajo v zlorabi oblasti za partikularne in hipne interese, kadrovanje na ključne pozicije še vedno poteka netransparentno, pri čemer je zaradi pomanjkanja preventivnih mehanizmov možnost za pojava nasprotja interesov in vrtljivih vrat visoka, prijavitelji in žvižgači pa so nezadostno zaščiteni pred povračilnimi ukrepi, zato se odkrije manj nepravilnosti,
- P. v javnem diskurzu prevladujejo evrocentrični in modernistični okviri dojemanja sveta, ki onemogočajo večperspektivnost in iskanje vključujočih rešitev, zato ostajamo pretežno v lokalnih zgodbah in ne razumemo delovanja in kompleksnih povezav v političnih, ekonomskih, kulturnih, socialnih in ekoloških sistemih ter njihovega vpliva na našo lokalno realnost in naše življenje, še manj pa našo vlogo in odgovornost za procese in probleme, ki se v okviru oz. kot posledica delovanja teh sistemov odvijajo po vsem svetu,

v nadaljevanju odpiramo vprašanja in ponujamo naš pogled na

ključna področja, za katera menimo, da bi se o njih kot družba morali pogovarjati, jih ponovno poudariti oziroma v zvezi z njimi doseči spremembo miselnosti

ter

opisujemo specifične rešitve, ki prikazujejo možne konkretne odgovore na družbene izzive, poleg tega pa ilustrirajo družbeno vrenje ter akcijo na terenu in kažejo, da so alternativne rešitve ne samo potrebne, ampak tudi možne in že delujoče.

Ključna področja

Osnovne vrednote

Za družbo blaginje v trdni mreži življenja – to temeljno vodilo Manifesta povzema njegovo etično držo in razumevanje vrednot, ki so podlaga za predlagane rešitve. Razvoj sodobne družbe blaginje je tesno povezan s tremi zgodovinskimi vrednotami naprednega svetovnega nazora: **svobodo, enakostjo, bratstvom**. Politična in osebna svoboda pomeni zavezanost k demokraciji in človekovim pravicam, enakost pomeni zavezanost k enakopravnosti vseh ljudi in k odpravljanju socialnih razlik med njimi, bratstvo pomeni skupnostno pripadnost vseh ljudi in solidarnost med njimi. Te zgodovinske vrednote ostajajo, dopolnjene z osnovnim spoznanjem sodobne ekologije o povezanosti vseh živih bitij in okolja v mrežo medsebojne soodvisnosti. Etični pomen tega spoznanja je izrazil oče sodobne okoljske misli Aldo Leopold: skupnost, do katere imamo etično dolžnost, ne obsega samo človeških bitij, ampak vsa živa bitja in njihovo – naše – skupno okolje. Prav ravnamo takrat, ko sledimo ohranjanju **celovitosti, trdnosti in lepote mreže življenja**; narobe ravnamo takrat, ko temu škodujemo.

Kako živeti, da bomo zanamcem lahko pogledali v oči?

Sledeč temu izhodišču, Manifest izraža zavezo etičnim načelom in vrednotam, naštetim v nadaljevanju. Ta niso seznam zapovedi, niti niso zaključen ali hierarhičen seznam. So splošna etična vodila, ki jim hočemo slediti v demokratični, racionalni družbeni razpravi o iskanju rešitev sodobne resničnosti, ki je sama prav tako kompleksna, kot so kompleksni njeni temeljni življenjski problemi. Skupaj predstavljajo določeno razumevanje **pravičnosti**, vrline, ki jo Manifest razume kot temeljno normo upravljanja družbe.

Načelo **solidarnosti** prepoznava soodvisnost, ki obstaja med vsemi ljudmi ter med ljudmi in ne-človeškimi živimi bitji in okoljem. Nalaga nam upoštevanje **dostojanstva** in spoštovanje iz njega izhajajočih **pravic** ter **potreb** članov skupnosti. Tako kot skupnost tudi solidarnost obstaja na različnih ravneh (od družine do človeštva). Razlikuje se tudi po kriteriju vzajemnosti: solidarni smo do tistih članov skupnosti, ki so lahko solidarni do nas, a tudi do tistih, ki tega po svoji naravi ne morejo (npr. mali otroci, prihodnje generacije ali ne-človeška živa bitja). Še posebej je pomembna solidarnost do najšibkejših, do najbolj ogroženih in do tistih, ki si sami ne morejo pomagati iz stanja ogroženosti. Ne glede na različne ravni skupnostne pripadnosti obstajajo temeljne pravice in potrebe, glede katerih moramo biti solidarni, torej jih moramo udeleževati oz. zadovoljevati, ko je nekdo zanje prikrajšan. Pri določitvi teh temeljnih pravic in potreb tako za človeško kot za ne-človeško skupnost lahko izhajamo iz deklaracij, navedenih v preambuli Manifesta.

Sedanje generacije nosijo odgovornost in imajo dolžnost, da zavarujejo temeljne potrebe in interese prihodnjih generacij, zavezane so k **skrbi za prihodnje generacije**. To moralno pravilo – **medgeneracijska pravičnost** – je v skladu z univerzalnim občutkom odgovornosti do otrok. Od tod je potreben le korak razuma, da prepoznamo povezanost vseh generacij – preteklih, od katerih izhajajo naš obstoj, kultura in identiteta, in prihodnjih, ki našemu obstoju dajejo smisel. Temeljne odgovornosti sedanje generacije do prihodnjih generacij so naslednje: (1) Sedanje generacije imajo odgovornost, da prihodnjim zapustijo Zemljo, ki ne bo nepovratno poškodovana zaradi človeških dejavnosti. Prekoračenje planetarnih mej, pomembna izmed njih so podnebne spremembe, ogroža obstoj prihodnjih generacij. (2) Sedanje generacije imajo odgovornost, da ne prikrajšajo prihodnjih generacij za koristi, ki izhajajo iz bogatih in raznolikih ekosistemov Zemlje. (3) Sedanje generacije imajo odgovornost, da za prihodnje ohranijo naravne vire, potrebne za ohranjanje in razvoj človeškega življenja. (4) Sedanje generacije morajo zagotoviti, da prihodnje ne bodo izpostavljene onesnaženju, ki bi lahko ogrozilo njihovo zdravje ali sam obstoj. (5) Vsi veliki razvojni projekti sedanjih generacij morajo upoštevati morebitne posledice, ki jih bodo ti imeli za prihodnje generacije. (6) Sedanje generacije morajo zagotoviti in ustvarjati pogoje, da bodo prihodnje generacije živele v miru. (7) Sedanje generacije morajo slediti razvoju, ki bo omogočil dobrobit vsem prebivalcem Zemlje in odpravil sedanje nepravilne razvojne neenakosti med državami in regijami sveta.

Potreba po drugačnem, za okolje in obstoj prihodnjih generacij manj uničujočem razvoju, je v mednarodni skupnosti porodila pojem **trajnostnega razvoja**. Kljub jasnemu namenu njegovega nastanka so razumevanja trajnosti zelo različna. Pogosto trajnostni razvoj v gospodarski politiki uporabljajo za označevanje želje po trajni rasti, gospodarstva, proizvodnje ali potrošnje. Takšno razumevanje trajnostnega razvoja je v neposrednem nasprotju z njegovo prvotno etično zasnovo, izhajajočo iz spoznanja o mejah rasti. Če po drugi strani trajnostni razvoj opredelimo vsebinsko, kot program Agende 2030 ZN, predstavlja razvojni koncept, ki kljub nekaterim notranjim protislovjem vseeno predstavlja pozitivno zasnovo globalnega razvoja.

Natančneje opredeljeno etično načelo razvoja lahko predstavlja načelo **vzdržnosti**, sodobna interpretacija tradicionalne vrline *frugalitas*. Kot praktično načelo vzdržen razvoj teži k uravnoveženju stopenj potrošnje in proizvodnje tako, da je odpad najmanjši možen, izraba virov pa omejena na obnovitvene zmožnosti narave. Ekološki odtisi so strogo omejeni z nosilnimi zmožnostmi ekosistemov, družbena vzdržnost pa pomeni odsotnost izkoriščanja in zatiranja ljudi ter omogočanje njihovega dostojnega življenja. Tehnološki razvoj, ki sledi načelu vzdržnosti, vzpostavlja sorazmernost med proizvodnimi stroški in finančno zmožnostjo potrošnikov. To prinaša tudi drugačno razumevanje potrošnje: vzdržnost ne pomeni žrtvovanja potreb, zahteva pa razlikovanje med potrebami in željami. Da bi vsi (ter prihodnje generacije) lahko izpolnili svoje razvojne potrebe, mora sodobni človek-potrošnik bistveno poenostaviti, umiriti in omejiti svoje želje. Načelo vzdržnosti je etična podlaga za alternativne zasnove gospodarskih razvojnih modelov, kot so model *odrasti* (angl. *degrowth*), ki razvoja ne vežejo na stalno povečevanje proizvodnje, temelječe na črpanju virov in izčrpanju ljudi. In nazadnje, načelo vzdržnosti ne pomeni asketizma. Nasprotno, če se človek osvobodi številnih želja, ki mu jih vsiljuje potrošništvo, se mu odprejo možnosti drugačnih odnosov do soljudi, do družbe in do narave.

Zakaj imamo zanamce, če jim uničujemo vire za preživetje?

Pravice narave

Izčrpavanje naravnih virov in nagla, strma degradacija okolja so dejstva, ki so posledica našega načina življenja, temelječega na vzorcih naraščajoče nevzdržne proizvodnje ter potrošnje človeštva, kot ga zgodovina Zemlje še ni doživela. Izgubljaljoč občutek naše vpetosti in povezanosti z mrežo življenja nas je vodil k nerazumevanju ter nespoštovanju narave, integritete ekosistemov in procesov, ki omogočajo življenje. Zato živimo v obdobju izumiranja oblik življenja, ki daleč presega naravno izumiranje, spremembe podnebja in naravne cikle. Občutek neomejenosti naravnih virov, ki se nam kaže kot posameznikom na našem malem, prostorsko in časovno omejem polju bivanja, krha vse večje zavedanje o omejenosti našega planeta.

Ljudje smo del narave, del življenja, ki ga omogoča Zemlja s svojimi procesi. Vse, kar škodi temu velikemu življenjskemu sistemu, škoduje nam. Zato je edina rešitev, da naše bivanje, delovanje ter družbeni in tehnološki napredek čim prej harmoniziramo s temi procesi. Tako kot spoštujemo in zahtevamo spoštovanje zase, za svoj dom, moramo **razvijati spoštovanje** ne samo do pravic drugih v medčloveških odnosih, temveč tudi do (pravice) našega širšega življenjskega prostora: Zemlje in njenih ekosistemov.

Kakor na ravni osebnih problemov te lahko rešujemo le s spreminjanjem vzorcev obnašanja, ki so generalni težave, tako bomo morali tudi za reševanje globalnih problemov **spremeniti naše kolektivne vzorce obnašanja**. Sprememba pa se začne s spreminjanjem mišljenja, zavesti, ki stoji za vzorci.

Kateri so prvi, elegantni koraki, s katerimi bomo v Sloveniji začeli levitev iz antropocentrizma?

Naše družbeno življenje urejajo pravila, ki nas silijo k novim načinom obnašanja, ta se zato spremenijo v rutino, ki zajame celo družbo, nove rutine pa povzročijo drugačne (želene) posledice v našem okolju (tako spremembo so na primer v nekaj desetletjih dosegla uzakonjena pravila glede kajenja). Zato je pomembno, kaj pravila, ki so v državi opredeljena v predpisih, določajo, kakšen namen izražajo in kaj v družbi postavljajo kot najpomembnejše. Tako se na svetovni ravni in v posameznih državah dogaja nekakšen razvoj pravnih pravil, ki kažejo na **prepoznavanje pravic narave same po sebi – pravico obstajati in se obnavljati**. Združeni narodi že od leta 2009 preko svoje pobude *Harmony with Nature*¹ spodbujajo države, da v svojo zakonodajo umeščajo vse več pravic narave in Zemlje, kar se tudi dogaja (npr. Bolivijski zakon o pravicah matere Zemlje²). Razvoj pravne misli na tem področju se odmika od tradicionalne ureditve varstva okolja, ki okolje obravnava kot nekaj zunaj človeka in le njemu v korist, ter temelji na razumevanju vpetosti našega bivanja v naravni življenjski sistem na tem planetu. Nova pravila naj zato služijo kot vodilo za ravnanja, ki vključujejo to razumevanje in spoštovanje do zemeljskega sistema, ki naše življenje najbolje podpira, če funkcionira v svojem neokrnjenem ritmu.

Doseganje sprememb je postopno, dogaja pa se na širši družbeni ravni in na ravni posameznika. Na širši ravni so tako pomembne **vrednote, ki jih kot take prepozna in vključi ustava in se posledično »prelivajo« navzdol v vsa pravna pravila**. Na ožji ravni pa gre za določanje pravil, ki specifično določajo konkretna ravnanja posameznikov (npr. ravnanje z odpadki). Vpetost v Evropsko unijo nalaga državi prizadevanja za čim večji prispevek te skupnosti k harmonizaciji z naravo in sprejemanje ustreznih pravil. Zato je nujno, da sta tem ciljem prilagojena tudi vzgoja in izobraževanje.

¹ www.harmonywithnatureun.org/dialogues.html

² www.worldfuturefund.org/Projects/Indicators/motherearthbolivia.html

Človekove pravice

Človekove pravice so v demokratični družbi najpomembnejše, s pravom varovane človeške vrednote in dobrine. Njihovo spoštovanje je temelj miru in pravičnosti v svetu, v Sloveniji pa bistveni razlog za samostojno državo. So sredstvo in merilo omejitve oblasti. Zato jih je treba vzeti resno.

Sistem spoštovanja, varstva ter spodbujanja uživanja človekovih pravic je v Sloveniji treba temeljito dograditi. Manjka že sama vizija, pa tudi strateško usmerjanje in vodenje politik, saj je ta tema daleč od političnih prioritet. Ostale pomanjkljivosti so le nasledki nesistematičnega pristopa.

Spoštovanje, tj. preprečevanje lastnih kršitev v domeni oblasti ter zaščita človekovih pravic, v prvi vrsti zahteva ustrezno pravno urejanje. A so številne pravice zavarovane nezadostno in preveč prepuščene pravnim tolmačenjem. Nejasnosti so glede obstoja in vsebine pravic (tako npr. pravico do primerne stanovanja izrecno priznavata le Mednarodni pakt o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah [MPESKP] ali evropska socialna listina [ESL]; pravica do peticije jamči pravico do vsebinskega odgovora le ob pravilni razlagi; celo v novejši zakonodaji so očitna neskladja z vsebino pravic), glede pogojev za njihovo uživanje (npr. pravica do socialne varnosti in nekatere druge pravice ne pripadajo le državljanom) ali/in glede načinov njihovega izvrševanja oz. postopkov uveljavljanja (npr. pravica sodelovati v postopkih priprave predpisov), na ravni mehanizmov varstva (npr. difuzen sistem pravnih sredstev pri diskriminaciji), ponekod pa manjkajo sankcije (npr. za pretežni del jamstev o zaščiti pred sovražnim govorom).

Kako postati družba enakih pravic za različne ljudi?

Posebej je potrebno nasloviti naslednje:

Nujen je **sprejem celovite in učinkovite politike uresničevanja vseh človekovih pravic**. Ta naj odgovarja na potrebo po presečnih pristopih k diskriminaciji, rasizmu in vseh drugih strukturnih problemih, usmerja in povezuje naj politike na vseh področjih družbenega življenja, vertikalne pristope in zaščito pravic posameznih t. i. ranljivih skupin ter med njimi išče optimalne sinergije. Vsem deležnikom morajo biti jasni skupni cilji, poti do uresničevanja teh ciljev morajo biti vsaj približno poenotene, uspešnost pri tem pa merljiva.

Potreben je skrben pregled in revizija ureditve pravic ter njihova zadostna pravna razčlenitev, ureditev načinov in postopkov izvrševanja ter zaščite.

Za vse pravice naj se zagotovi **sistem učinkovitih, enostavno in dejansko dostopnih pravnih sredstev ter ukrepov za odpravo posledic kršitev pravic, vključno z uveljavljanjem ustreznih sankcij**. Država naj svoje kršitve najskrbneje preprečuje in ažurno odpravlja ter tako postane dober in nedvoumen zgled.

Nemudoma naj se vzpostavi **celovito spremljanje stanja**, po možnosti tudi s strani neodvisnih institucij. Tiste, ki v sistemu manjkajo, naj se takoj ustanovi, vsem pa zagotovi pogoje za njihovo učinkovito in kar najbolj optimalno delovanje.

Država naj vzpostavi **tvorno in iskreno sodelovanje z nevladnimi organizacijami** in jasne načine za trajen dialog o teh temah. Zagotovi naj **varno podporno okolje in krepitev kapacitet vseh deležnikov**, da se lahko učinkovito vključujejo v vse procese varstva, spremljanja in poročanja o uresničevanju človekovih pravic, tako v Sloveniji kot na mednarodni ravni po vseh pritožbenih mehanizmih. Zagovorniki človekovih pravic, varstva narave, žvižgači in drugi prijavitelji nepravilnosti morajo biti deležni odločne in nedvoumne **zaščite države pred morebitnimi povračilnimi ukrepi**.

Odprta družba, utemeljena na načelu enakosti

Pri načelu enakosti gre za temeljno prepoznanje, da smo vsi ljudje enakovredni in da družbene neenakosti niso posledice razlik, ki bi temeljile na bioloških značilnostih, temveč nastajajo zaradi kulturnih in družbenih prepričanj o posameznih skupinah ljudi. Neenakosti so torej posledica diskriminatornih pogledov na te skupine, so posledica prevlade dominantnih skupin, ki določajo življenje podrejenih in razvrednotenih skupin ljudi. Čeprav nekateri menijo, da smo vsi ljudje enakopravni (enaki pred zakonom), se še vedno srečujemo z vzorci zaničevanja in podrejanja, ki onemogočajo dostojno preživetje mnogim ljudem.

Načela enakosti ne moremo enačiti z identiteto oz. samoopredelitvijo. Ljudje se opredeljujejo na različne načine in se glede na to med seboj bolj ali manj razlikujejo, vendar zaradi tega ne smejo biti zaničevani in diskriminirani. Enakost se tudi razlikuje od istosti, identičnosti. Biti enakovreden ne pomeni biti isti kot vsi drugi, temveč pomeni, da zaradi različnosti nihče ne more biti označen, osovražen ali razvrednoten.

V sedanjem času so v Sloveniji še vedno mnoge skupine ljudi v slabšem položaju zaradi diskriminatornih prepričanj o njihovih domnevnih značilnostih in zmožnostih. Ženske še vedno prejemajo nižje plačilo za enako delo in prevzemajo velik del odgovornosti za skrbstvene obveznosti v zasebni sferi. Migranti so revnejši, živijo v slabših pogojih in prejemajo nižje plačilo za delo. Ljudje s telesno oviranostjo težje najdejo delo, ki ustreza njihovim poklicnim kvalifikacijam, in jih redko najdemo na visoko vrednotenih položajih. Ljudje islamske veroizpovedi doživljajo veliko predsodkov, kar se v zadnjih letih odraža tudi v slabem odnosu do beguncev. Družbeni položaj teh in drugih razvrednotenih skupin otežuje njihovo vsakdanje življenje in je poglavitna ovira za njihovo udeležbo v družbi.

Kako spodbujati odprtost duha, vedoželjnost in radovednost?

Spoštovanje enakosti vseh ljudi omogoča, da ljudje uživajo enako obravnavo, imajo enak dostop do resursov ter enake pravice in možnosti, da razvijejo vse svoje potenciale v skladu z lastnimi željami in zmožnostmi. To vodi v odprto, vključujočo družbo, kjer lahko svoje mesto najde vsak, ne glede na to, kako različen je od prevladujočih skupin ljudi. Vključujoče in na enakosti temelječe družbe so bolj uspešne, saj lahko uživajo potenciale vseh in ne le peščice ljudi, ki imajo več družbene moči kot drugi. Večja enakost torej omogoča višjo blaginjo ljudi.

Da bi to lahko dosegli, je potrebno delovati na več nivojih:

- Na ravni zakonodaje: Glede zakonodaje sicer Slovenija dokaj uspešno ureja področje enakosti, vendar je precej bolj neuspešna pri **izvajanju in nadzoru nad izvajanjem**, o čemer pričajo poročila mnogih nevladnih organizacij.
- Na sistemski ravni: Slovenija mora **vztrajati na bogatem sistemu javnih in splošno dostopnih storitev**, predvsem na področjih, ki bistveno vplivajo na človekov življenjski potek. To so javne vzgojno-varstvene ustanove, izobraževalne, zdravstvene, socialnovarstvene in druge ustanove, ki izboljšujejo osebni in družbeni položaj ljudi.
- Na vladni ravni: Potrebno je dosledno uveljavljati **javni nadzor nad institucionalnimi in drugimi praksami ravnanj do diskriminiranih ali zatiranih skupin ljudi**. Predlagamo, da Vlada RS okrepi delovanje Urada zagovornika načela enakosti, ki je edini organ na tem področju.

Na ravni delovanja institucij: Javne službe morajo izdelati **javno dostopne protokole o spoštovanju in zagotavljanju načela enakosti ter sistem nadzora** nad izvajanjem teh zavez.

Demokracija in svoboda izražanja

Demokracijo razumemo kot sistem vladanja ljudstva, uokvirjen s pravno državo in demokratičnimi institucijami v političnem življenju. A tudi kot koncept v širšem polju družbenega, tudi ekonomskega življenja. Demokracija ni nekaj mehničnega, kar smo dosegli in imamo, pač pa proces, način sobivanja, ki ga je vredno negovati, braniti in razvijati, saj ni samoumeven.

Prepogosto se demokracijo zreducira na formo, na tisto, kar prihaja od zgoraj, na pasivno rabo mehanizmov sprejemanja oblastnih odločitev oz. zgolj na izbiro med ponujenimi opcijami (na volitvah, referendumih, pri sklicevanju na večinsko mnenje). Vsebinska demokracija ni enačaj za prevlado hierarhičnih struktur za diktaturo večine v družbi. Deluje hkrati in predvsem tudi od spodaj ter horizontalno, saj zares sooča in kar najbolj upošteva glasove vseh članov skupnosti. Ti različne opcije (so)oblikujejo in neposredno ali vsaj posredno sprejemajo vse odločitve. Vsi so enakovredni in enakopravni, potreben, celo nujen faktor v procesu iskanja skupnih interesov, usklajevanja konfliktov in sprejemanja ključnih odločitev.

Zato je demokracija možna in uspešna le v kontekstu, kjer vsi ali vsaj večina deležnikov vanjo vsaj malo verjame. Pa to pri nas – ob splošni ravnodušnosti, kritizerstvu, »antipolitiki«, slabi volilni udeležbi, čakanju na vsakokratnega »odrešenika« ipd. – sploh (še) velja? Ali so vsebinsko demokracijo tisti, ki za nas izvršujejo oblast, sploh pripravljeni dopustiti? Kako udobno korporativistično iskanje minimalnega skupnega imenovalca med izbranimi organiziranimi skupinami in prenašanje teh interesov v politične stranke (ki imajo lastne interese ostati priljubljene) zaobrtni v pristen, vključujoč demokratični proces, usmerjen v iskanje največjega skupnega javnega dobra? Ali nismo v očitni krizi reprezentativnosti in skupnih vizij, ker je prave demokracije premalo? Ali se o tem sploh pogovarjamo? Ali smo zadovoljni že, ker pri nas ni najslabše in ker smo dovolj podobni drugim? Demokratično življenje je treba spodbuditi na več ravneh, potrebnih za razvoj pristne lastne identitete, demokratične republike, pravic, demokratične družbe in njene politične kulture.

Kaj pričakujemo od politikov, ko jim v roke položimo oblast?

O potrebnih izboljšavah za obveščeno sodelovanje ljudi pri izvrševanju oblasti, ob upoštevanju manjšinskih stališč, razpravljamo na več mestih skozi prizmo demokratizacije, odprtosti, človekovih pravic, pa tudi ob ekonomiji in okoljskih temah. V ustavni demokraciji možne ekscese diktature večine poleg prava človekovih pravic preprečuje ali vsaj minimalizira **načelo delitve oblasti**. Slednje lahko svoj namen omejevanja in uravnoteženja med nosilci oblasti v pravnem pogledu izpolni le, če se skrbno neguje in krepi **neodvisnost sodne veje oblasti** ter razvija pomožne, tudi funkcionalne modele delitve oblasti. Med obema političnima vejama oblasti namreč prihaja do zlivanja, realno le še sodelovanja vladajočih strank samih s sabo v različnih funkcijah. Zato za politično uravnoteženje pri izvajanju oblasti postaja mnogo bolj kot delitev funkcij (pristojnosti) usodna **vloga opozicije**, pa tudi zunajinstitucionalnih mehanizmov nadzora, kot so **javnemu zavezani mediji**, **odzivna civilna družba** ter državljani, ti pa se lahko zanašajo zlasti na **svobodo izražanja**.

Ključne izzive svobode izražanja vidimo zlasti v poskusih izkrivljanja podobe sveta s strani tistih medijev, ki se skušajo le prodajati ali pa prodajati agendo lastnikov, v mejah svobode sprejemati (transparentnost) in širiti informacije (pluralizem), ne podcenjujemo pa niti rušilnega potenciala njenih, z neznosno lahkotnostjo toleriranih ekscesov (objestnost, sovražni govor, ekstremizmi).

Demokracijo moramo nujno nasloviti tudi kot vprašanje trajnega medsebojnega zaupanja.

Oblast – integriteta, odgovornost

Kako pomembna je integriteta odločevalcev, se najbolje pokaže ob njenem pomanjkanju ter v škodljivih posledicah tega pomanjkanja. Nizko, po nekaterih raziskavah pravzaprav rekordno nizko zaupanje v javne institucije v Sloveniji odvrta posameznike od demokratične participacije. Ob tem ne mislimo le na občasno glasovanje na voliščih, temveč tudi redno vključevanje v procese odločanja in aktivacijo ob sprejemanju ključnih družbenih odločitev. Večjo vključenost preprečuje tudi (ne)dostopnost do procesov odločanja, saj so ti večkrat, predvsem ob prelomnih odločitvah, nedostopni za širšo javnost pod krinko nujnih ali skrajšanih postopkov. Tak način sprejemanja odločitev še povečuje tveganje za ujetost države s strani ozkih interesov.

Tveganje za korupcijo je ob pomanjkanju demokratičnega nadzora nad sprejemanjem odločitev bistveno povečano. Po nekaterih ocenah se 5 % svetovnega bruto družbenega proizvoda izgubi kot posledica korupcije, a cena je v resnici neizmerljiva, saj korupcija vpliva na nižanje dostopnosti in kakovosti javnih storitev, krni možnosti zaposlitev, krči prostor za inovacije ter splošno negativno vpliva na kakovost življenj posameznikov, še posebej ranljivih skupin.

Ali bo spet treba iti na ulice?

Slovenija se mora v prihodnje bolj odločno lotiti korenitih sprememb, da bi dosegla višjo stopnjo integritete in transparentnosti v družbi ter tako prehajala v družbo, ki kategorično zavrača korupcijo in preprečuje njene negativne posledice. S tem razlogom se zavzemamo za **odprtost odločevalskih procesov**, ki morajo zagotavljati enakost dostopa vseh akterjev, ki s svojimi strokovnimi znanji prispevajo k bolj učinkovitemu zasledovanju javnega interesa. Zagotoviti je potrebno **celovito zakonodajno sled**, ki vodi v bolj kakovostne rešitve pri sprejemanju odločitev javnega pomena.

Za povečevanje integritete je prav tako potrebno nadaljevanje in izboljšanje projektov za **povečevanje dejanske in proaktivne transparentnosti**. Kljub enemu izmed najboljših zakonodajnih okvirov na svetu se v praksi še vedno prevečkrat izkaže, da je dostop do pomembnih informacij otežen. Na drugi strani državljanje duši velika količina objavljenih informacij, ki zaradi nepreglednosti ne dosegajo namena. Slovenija mora **izvajati politike na podlagi mednarodnih načel odprtih podatkov** (npr. G20), da bo v prihodnosti učinkovito zagotavljala informacije, prijazne uporabnikom ter v oblikah, ki jih bodo napredni uporabniki lahko uporabili za projekte, ki bodo služili javnemu interesu.

Čim prej je potrebno **nasloviti vrzeli, ki povečujejo korupcijska tveganja**, na primer netransparentno in neetično lobiranje, pojav vrtljivih vrat ter druge anomalije, ki vplivajo na izgube sredstev ter manjšajo stopnjo integritete v javnem sektorju. A poleg normativnih ukrepov bo potrebno sprejeto udejanjati v praksi, saj se na tem področju večkrat srečujemo s precejšnjimi izzivi.

Odločevalci bodo morali za vzpostavitev večje lastne odgovornosti **zagotoviti primerne pogoje za delovanje vseh nadzornih stebrov družbe**. V prvi vrsti so to neodvisni državni organi, ki morajo imeti zagotovljene materialne pogoje za izvajanje svojega poslanstva, prav tako pa je potrebno zagotoviti, da bodo vodeni s strani uglednih strokovnjakov, ki s svojim delom krepijo zaupanje vanje. Hkrati mora država več pozornosti nameniti **civilnim nadzornikom** (NVO, novinarji), ki prispevajo k vzpostavljanju – pogosto ključnih – varovalk za odgovornost oblasti. Ob tem je potrebno prevetrili tudi sistemsko ureditev **zaščite prijaviteljev in žvižgačev**, ki je trenutno predvsem v praksi slaba, saj ne spodbuja k naznanitvi nepravilnosti, s čimer bi kot družba ključne težave lahko reševali prej in bolj učinkovito.

Kazalniki blaginje

Kaj je blaginja in kako jo meriti? Danes je bruto domači proizvod (BDP) še vedno sprejet kot ključno merilo razvoja, čeprav v bistvu meri le gospodarski razvoj in ima celo na tem področju številne pomanjkljivosti.

Zadnja svetovna in finančna kriza je v središče zanimanja prinesla marsikaj, kar je bilo zaradi ideologije o možnosti neskončne gospodarske rasti prej prikrito ali marginalizirano. Med temi – v zavesti svetovnih urejevalcev razvoja zanemarjenimi – področji mišljenja je tudi pomembno vprašanje o tem, ali je razvoj, ki smo ga živeli zadnja desetletja, res možen in smiseln. Je rast ekonomije, ki je prepuščena le regulaciji trga, res najboljša možna pot človeštva? So učinki na ekosisteme, od katerih smo odvisni za preživetje, in uničevanje socialnega tkiva, ki jih taka nekontrolirana rast povzroča, res le zanemarljiva stranska škoda, ki jo bosta narava in družba sami popravili brez velikih naporov? Je blaginja človeštva res odvisna le od čim večje proizvodnje materialnih dobrin?

Negativni vplivi gospodarske rasti na okolje in družbo v prvi vrsti porajajo dvom v absolutnost povezave ekonomske rasti in blaginje ljudi. BDP je simbol za napačen pogled na razvoj oziroma na pogled, ki blaginjo ljudi še vedno postavlja v okvire industrijske družbe, čeprav smo, vsaj v materialno bogatejših družbah, industrijsko fazo razvoja že prešli in **je razvoj nujno potrebno razumeti širše kot le povečevanje materialnega standarda ljudi**.

Z drugačnim pogledom na razvoj, kjer je ekonomija le en, sicer zelo pomemben segment družbe, z drugačnimi cilji in z na novo opredeljenim pojmom blaginje ter z odgovornejšo in bolj aktivno vlogo države je potrebno določiti tudi nove kazalce razvoja, kjer bo lahko BDP zavzel mesto, ki mu pripada.

Idealni kazalnik za merjenje razvoja in blaginje ne obstaja. Za celovitejše merjenje napredka je bila razvita vrsta alternativnih kazalnikov, ki jih je potrebno postaviti ob bok BDP-ju:

- Indikator resničnega (pravega) napredka (Genuine Progress Indicator; GPI) ne opušča BDP, ampak mu prišteje koristi, ki niso vključene v tržne transakcije, in odšteje stroške škode v okolju in družbi: npr. prišteje vrednost prostovoljnega dela, vrednost gospodinjstev in starševstva, odšteje pa škodo, povzročeno s kriminalom, avtomobilskimi nesrečami, onesnaževanjem zraka, tal in vode, izgubo rodovitnih zemljišč ipd. Glede na to, da GPI – podobno kot BDP – za osnovo vzame podatke o individualni potrošnji, ga kljub določenim »popravkom« ne moremo obravnavati kot kazalnik, ki bi lahko meril raznolike cilje družb.
- Indeks človekovega razvoja (Human Development Index) združuje kazalnik dolžine življenja, BDP in kazalnik izobrazbe. Ima mnogo slabosti, predvsem pa ničesar ne pove o sreči, zadovoljstvu, socialni pravičnosti, varnosti, politični svobodi.
- Indeks srečnega planeta (Happy Planet Index) kombinira razmerje blaginje in okoljskega odtisa.
- Indeks naravnega kapitala (Natural Capital Index) je osredotočen le na okolje in se meri z velikostjo površine ekosistema, pomnoženo s kakovostjo le-tega.
- Ekonomija za skupno blaginjo opisuje elemente bolj socialnega, ekološkega in demokratičnega okvira ureditve gospodarstva. Osrednji del modela je Bilanca stanja skupne blaginje (Common Good Balance Sheet).
- Ekološki odtis (Environmental Footprint) se meri v površini, ki je potrebna za zagotovitev virov, ki jih posameznik porabi v enem letu, k temu pa se prišteje še površina, ki je potrebna za predelavo odpadkov. Zapletena metodologija otežuje časovne primerjave, nekatere porabe naravnih virov niso vključene, prav tako nekateri odpadki, zato se smatra, da je ekološki odtis dejansko podcenjen.

Kaj pomeni, da je družba napredna?

Lahko bi našli še nekaj t. i. alternativnih kazalnikov, vendar pa je pomembnejše vprašanje, kaj s temi kazalniki sploh želimo meriti. Zato **je prvi korak odločitev, česa si kot družba želimo, nato pa pogovor o kazalnikih, ki nam lahko pomagajo analizirati, ali smo na pravi poti**. Razen obstoječih alternativnih kazalnikov lahko poskusimo oblikovati lokalne kazalnike. Namesto da gledamo na »sveto trojico« gospodarstvo – okolje – družba, lahko zajemamo več aspektov, npr. nezaželeno proizvodnjo/potrošnjo, družbeno enakost, kakovost upravljanja, odprtost demokratičnih postopkov. Ne le, da koncentrirani in agregirani kazalniki pustijo ob strani številne aspekte blaginje, imajo še eno slabost: lahko so orodje za uveljavljanje moči. BDP ni samo kazalnik za oceno gospodarskega stanja; skozi vsesplošno rabo BDP je postalo gospodarstvo središčno področje napredka. Zato je potrebno razmisliti o tem, ali sploh potrebujemo redukcionistične meritve blaginje, ki jih razvijajo strokovnjaki z zahodnjaškim pogledom na razvoj. Ko bomo določili, kaj so stvari, v katere resnično verjamemo, bomo lahko tudi določili instrumente, s katerimi jih bo mogoče meriti.

Vključujoče strateško- -razvojno načrtovanje

Možnosti, da ljudje vplivajo na svoje življenje in prihodnost, sodelujejo pri odločanju in izrazijo svoje skrbi, so temeljnega pomena za trajnostni razvoj. Zasuk razvoja v trajnostno smer zahteva konkretne in takojšnje ukrepe. Doseči ga je mogoče le s širokim zavezništvom ljudi, vlade, civilne družbe in zasebnega sektorja, s sodelovanjem vseh pri zagotavljanju prihodnosti, ki jo želimo za sedanjo in prihodnje generacije.

Nacionalno strateško in razvojno načrtovanje je ena pomembnejših funkcij vodenja države. Pregledni, strokovno vodeni in vključujoči procesi razvojnega načrtovanja so odraz urejene in demokratične države. Takšni procesi niso sami sebi namen, temveč so zagotovilo, da sprotne vladne odločitve sledijo zastavljenim strateškim ciljem, da so sprejete v dolgoročnem javnem interesu in da niso podvržene pritiskom posamičnih interesnih skupin. So okvir za usklajevanje politik posameznih resorjev, da podpirajo jasne skupne cilje, da niso vsaksebi, kjer eden spodkopava drugega. So predpogoj za racionalnost in varčnost delovanja javnega sektorja in porabe javnih sredstev.

Strateško-razvojno načrtovalna funkcija vlade pa je v Sloveniji že več kot desetletje nevzdržno podhranjena. Vlade najrazličnejših političnih barv so z izogibanjem normativni ureditvi razvojnega načrtovanja pristajale na netransparentnost in nekonsistentnost načrtovalskega procesa, ki je prej ali slej podlaga za delitev sredstev iz javne blagajne. Kaotično stanje vladnega strateškega načrtovanja izvira iz slabe organizacije ter pomanjkanja demokracije in integritete v vladah, Sloveniji pa onemogoča, da bi se zoperstavila sistemski korupciji ter izkoristila svoje mnogovrstne razvojne potenciale in priložnosti.

Kaj nam preprečuje, da bi se dogovorili o skupnih ciljih?

Od prihodnjih političnih voditeljev zato pričakujemo, da vzpostavijo jasen in pregleden sistem vključujočega strateško-razvojnega načrtovanja. **Potrebna je zakonska ureditev razvojnega načrtovanja na državni ravni z vgrajeno hierarhijo planskih dokumentov**, kjer bo strategija razvoja Slovenije vrhovni dokument, s katero bodo morale biti usklajene sektorske strategije ter drugi dokumenti in resolucije, vključno s programiranjem črpanja evropskih sredstev. Državno razvojno strategijo naj sprejema Državni zbor kot potrditev družbenega soglasja o zapisanih strateških usmeritvah. Za vladno službo za razvoj je **potrebno angažirati najboljše kadre**. Vložek v kakovostno razvojno načrtovanje se nam bo kot družbi bogato obrestoval.

Navkljub očitnim koristim aktivnega **vključevanja vseh družbenih partnerjev** v pripravo, izvajanje in spremljanje politik se je v Sloveniji v zadnjih letih stopnja vključenosti v pripravo programskih in normativnih aktov izrazito znižala. Med njihovimi pripravljavci pogosto naletimo na prepričanje, da je vključevanje javnosti nepotrebno delo, ki zgolj terja dodatne človeške in finančne vire. Takšno mišljenje temelji na nizki politični kulturi in zastarelih miselnih vzorcih, ki ne upoštevajo številnih prednosti, ki jih vključevanje javnosti prinaša.

Od prihodnjih političnih voditeljev pričakujemo pripravljenost na vključevanje civilne družbe ter sprejemanje dogovorov o prednostnih strateških usmeritvah s **širokim družbenim soglasjem**. Za to je potrebno **javno upravo okrepiti za vodenje posvetovalnih procesov** in jo pri tem iskreno podpirati. Resolucijo o normativni dejavnosti vlade je potrebno ustrezno osvežiti (vključiti tudi strateške dokumente) in jo dosledno izvajati.

Javno dobro, dekomodifikacija

Vstopanje trgov na področja življenja, ki jih sicer tradicionalno urejajo netržne vrednote in norme, je pomembna novost modernega časa, ki ga zaznamuje prevladujoča neoliberalna ekonomska misel. Opisani fenomen imenujemo komodifikacija. Komodifikacija lahko definiramo kot simbolne, diskurzivne in institucionalne spremembe, skozi katere blago ali storitev, ki prej ni bilo namenjeno prodaji, vstopi v sfero denarja in tržne menjave. Zgodovinsko se je komodifikacija začela skozi privatizacijo skupnih dobrin, kot so vodni viri, morska obala, genski material in urbani prostor, danes pa se pojavlja v oblikah ugrabljanja zemlje s strani podjetij, trgovanja z izpusti CO₂ ali komercializacije zdravstvenega in socialnega varstva. Ti trendi se premikajo v smeri izrabe (naravnih in socialnih) virov planeta s strani le določenih elitnih skupin ljudi in se odmikajo od tradicionalnih vzorcev družbe, ki so delovali stoletja. Da bi si zagotovili ekskluzivne pravice do izkoriščanja virov, podjetja (predvsem velike korporacije) vršijo močan pritisk na politiko in posledično na zakonodajo o koncesijah, intelektualni lastnini, prosti trgovini ipd. Izguba možnosti za upravljanje z viri in storitvami v lokalnem okolju prebivalce postavlja v nemočen položaj pasivnega opazovalca na področjih, ki so bila prej skozi celotno zgodovino v njihovi lasti. Dobrine, kot je voda, so javno dobro, ki ga potrebuje vsak, in take stvari se običajno izkažejo kot problematične in neprimerne za trg. Problem je konflikt med javnim in zasebnim interesom. Dobiček je pomemben interes zasebnega sektorja. Za zagotavljanje trajnostne rabe dobrin, univerzalnega dostopa do njih in kakovosti storitev je prenevarno, da bi jih prepustili želji po dobičku. Problem je lahko tudi korupcija.

Ker komodifikacija spreminja vrednote, ki vladajo odnosom med ljudmi ter odnosom med ljudmi in naravo, v različne oblike tržnih transakcij, je pogosto tarča kritik. Prekvalificiranje dobrin iz javnih v tržne je posebej sporno za dobrine, ki so rezultat naravnih procesov in jih ni ustvaril človek, obenem pa so za skupnosti preživitvenega pomena (npr. voda, zrak, tla in genski material). Z večanjem prepoznavnosti teh dobrin kot ključnih vzvodov blaginje, katerih količina pa je omejena, se povečuje tudi pritisk najbogatejših, da si jih čim več prilastijo. Naloga države je, da v dolgoročnem interesu svojih prebivalcev prepozna in pravno uredi status javnih dobrin ter prepreči, da bi bile obravnavane kot vsako drugo blago.

Kako obuditi zavedanje o skup(nost)nem?

Da bi prenehali erozijo družbenih odnosov in odnosov med človekom in naravo, je potrebno procese komodifikacije ustaviti in že izvršene procese obrniti. V nasprotju s prepričanji **proces komodifikacije ni nujno enosmeren ali nepovraten**. Stvari prehajajo iz statusa javnega dobrega v komodifikacijo in obratno. Po vsem svetu je opazen naraščajoči trend vračanja storitev (npr. oskrbe s pitno in sanitarnih storitev) nazaj v javno službo, potem ko so te že bile privatizirane. Primer Nemčije pa je pokazal, da so pri tem državljani morali plačati nekajkratno vrednost gospodarskih javnih služb in infrastrukture, čeprav so jih preko stroškov vode vseskozi sami financirali.

Iz dekomodifikacije, s katero se odmaknemo od tržnega urejanja, nujno sledijo **večja vloga in obveznosti države pri zaščiti in oskrbi z javnimi dobrinami**. Potreben je **razvoj znanj in usposobljenosti** za izvajanje integralne državne in lokalne politike pri upravljanju z javnimi dobrinami. Ocenjuje se, da je upravljanje z javnimi dobrinami najučinkovitejše v odprti družbeni strukturi, ki omogoča **visoko raven sodelovanja vseh družbenih deležnikov**.³ Merila za upravljanje z javnimi dobrinami morajo temeljiti na sodelovanju državljanov, omogočanju **različnih vrst rabe, dolgoročnem varstvu razpoložljivosti in kakovosti dobrin** ter zagotavljanju **trajnostne rabe**.

Pri zagovarjanju procesa komodifikacije javnih dobrin imajo na globalni ravni ključno vlogo mednarodne institucije, kot sta Mednarodni denarni sklad in Svetovna banka. Posebej ranljive so pri tem revne države in države, ki se znajdejo v krizi. Slovenija bi se morala (tudi v okviru EU) dosledno zavzemati za **umik iz razvojne pomoči, posojil in drugih instrumentov, ki so namenjeni spodbujanju komodifikacije** ter obsoditi vse oblike nezakonitega prisvajanja javnih dobrin in oviranja univerzalnega dostopa do njih.

³ Lukić, Maja (2016). »Pravica do pitne vode« (magistrska naloga). Univerza v Mariboru, Pravna fakulteta. Dostopno prek: <https://dk.um.si/Dokument.php?id=96523>.

Javne finance

Vsaka vlada deluje preko sistema javnih financ, svojo politiko udejanja z davčno politiko, s podeljevanjem subvencij in z naložbami. To so najbolj prepričljivi signali drugim deležnikom v družbi, kar jih ima na voljo oblast – delujejo neposredno in hitro, v fiskalni politiki pa se odraža dejanska vsebinska usmeritev vladajoče politike. Državni proračun je najboljši kazalnik, ali vlada dejansko podpira način razvoja, ki ga zaradi vsečnosti pogosto zagovarja na deklarativni ravni. Sodobni proračun, ki se odziva na potrebe družbe, mora **podpirati trajnostno naravnan razvoj, spodbujati mora ekonomsko pravičnost, socialno varnost in dobrobit posameznika in skupnosti ter varovanje in obnavljanje naravnih virov in biotske raznovrstnosti**.

Kaj bi se moralo zgoditi, da nam davkov ne bi bilo težko plačevati, ker bi bili zadovoljni s tem, za kar se porabljajo?

Da bi javne finance lahko služile družbi, je potrebno najprej identificirati potrebe in razvojne cilje družbe. Urejene in demokratične družbe to dosejajo preko preglednih, strokovno vodenih in vključujočih procesov **razvojnega načrtovanja**. Ti so eden izmed temeljnih predpogojev za racionalno porabo javnih sredstev v skladu z načeli proračunske uspešnosti, učinkovitosti in gospodarnosti, kjer proračun postane **k trajnostnim ciljem in rezultatom usmerjen načrt porabe javnih sredstev**. Priprava in sprejemanje proračuna morata potekati na pregleden in vključujoč način, poraba sredstev pa mora biti odgovorna, transparentna in usmerjena k strateškim ciljem.

Na mednarodni ravni je že bila oblikovana vrsta ciljev, kot so npr. cilji trajnostnega razvoja ali pariški podnebni sporazum, ki jih morajo države zasledovati in **z javnimi sredstvi podpirati njihovo doseganje**. Na ravni Evropske unije so nevladne organizacije pripravile osem načel za porabo proračuna EU,⁴ ki bo ciljno usmerjen v oblikovanje EU kot gonilne sile trajnostnega razvoja. Med njimi je izpostavljen tudi **holistični pristop**, po katerem proračun podpira sistemske spremembe in spodbuja inovacije, potrebne za prehod v trajnostno družbo in krožno gospodarstvo. V teh okvirih morajo delovati tudi nacionalni in lokalni proračuni, ob upoštevanju za lokalno okolje specifičnih pogojev.

Toda odgovorna in usmerjena poraba javnih sredstev je le prvi nujni korak. Poleg ciljnega usmerjanja javnih sredstev je potrebno **z regulativo omejiti špekulativno vedenje** velikih finančnih vlagateljev in jih spodbuditi k odgovornemu poslovanju in vlaganju v realne potrebe družbe. Desetletja liberalizacije in deregulacije so pripeljala do stanja, ko so države opustile usmerjanje in nadzor nad finančnimi tokovi in slednje prepustile trgu ali, bolje rečeno, nevarnemu špekulativnemu vedenju finančnih vlagateljev. Posledice tega smo občutili ob izbruhu finančne krize, ki je temeljito pretresla družbo in javne blagajne in se, glede na opozorila stroke, lahko ponovi, saj nismo storili ničesar, da bi to špekulativno vedenje omejili. Prav tako evidentne posledice te državne opustitve usmerjanja financ so v finančnih vrzelih, pomanjkanju sredstev za kritično potrebne naložbe, kot je npr. blaženje in prilagajanje na posledice podnebnih sprememb ali spodbujanje skupnostnih ekonomskih praks, ki bi lahko zmanjšale dohodkovne neenakosti. Številne krize, s katerimi se soočamo danes, terjajo nujno ukrepanje, in za prehod bodo potrebna javna sredstva in sredstva finančnih institucij, katerim cilji trajnostnega razvoja ali podnebne spremembe ne bodo predstavljali grožnje ali priložnosti, temveč njihov osrednji fokus.⁵

⁴ <http://www.ceeweb.org/wp-content/uploads/2017/05/sustainability-principles.pdf>

⁵ <http://www.finance-watch.org/our-work/publications/1494>

Socialna država

V Sloveniji so trendi na socialnem področju izrazito negativni. Kljub temu ostaja delež revnih še vedno pod evropskim povprečjem, prav tako tudi stopnja družbene neenakosti (v dohodkih). A pomembnost slednjega dejstva se napačno razlaga in zmanjšuje osredotočenost na cilj, ki je odprava revščine in zmanjšanje neenakosti. Če so splošni socialni kazalci v primerjavi z evropskimi relativno ugodni, to nikakor ne pomeni, da jih lahko državna politika obravnava kot manj pomembne.

Kaj nam o državi povedo najbolj ranljivi deli naše družbe?

Nasprotno, skrb za ugodno socialno stanje mora postati prednostna naloga državne politike zaradi štirih razlogov. Najprej zato, ker imamo izrazito neugodne trende, ki jih moramo takoj spremeniti. Potreben stroškovno-časovni napor za spremembo teh negativnih trendov je bistveno manjši v sedanjih razmerah kot pa takrat, ko bodo problemi z revščino in neenakostjo pri nas postali večji kot v evropskih državah. Zmanjševanje revščine tudi neposredno humanizira družbo, saj zmanjšuje količino trpljenja prizadetih, hkrati pa zvišuje kakovost življenja vsem slojem, tudi najvišjim, in to v vseh sektorjih družbe, vključno z ekonomskim. Četrti poudarek je strateški, kjer imamo »slepo pego« vse od osamosvojitve: reševanje omenjenih problemov ni odvisno od konjunktorno-recesijskih gibanj v gospodarstvu, še manj od razlik v bogastvu znotraj skupine najrazvitejših držav na planetu Zemlja. V najbogatejših državah, med katerimi je tudi Slovenija, je sama ekonomska rast »preprosto nesposobna realizirati demokratično in meritokratsko upanje v boljšo družbo, ki ga je mogoče uresničiti le s posebnimi institucijami, vzpostavljenimi za ta namen« (Piketty). Zaradi brezbriznosti do negativnih trendov na socialnem področju ogrožamo temelje osamosvojitve: legitimnost političnega sistema, trajnostni razvoj in ekonomsko učinkovitost.

Zato predlagamo:

1. **družbena neenakost se mora zmanjševati**, ne pa povečevati; politične elite morajo čim prej spoznati, da brezbriznost do tega vprašanja ni znak ideološke nevtralnosti (»sredinskosti«), pač pa neoliberalizma, česar se slovensko javno mnenje dobro zaveda;
2. socialna politika kot izvajalec ustavno varovanega koncepta socialne države mora postati **avtonomna v razmerju do drugih sektorskih politik**, zlasti do ekonomske politike regulacije trga delovne sile;
3. temeljna pravica socialne države, **socialna denarna pomoč, se mora nemudoma zvišati** za najmanj tretjino sedanjega zneska, da se bo približala minimalnim življenjskim stroškom; brez tega ukrepa bo socialna država še naprej delovala kot prisilno orodje zadrževanja ljudi v revščini z namenom, da se vzdržuje velika razlika med socialno pomočjo (ki ne dosega niti polovice praga revščine) in najnižjo mezdo, ki sovpada s tem pragom. Brez zvišanja socialnih pomoči bo socialna politika še naprej erodirala koncept socialne države, zviševala nezaupanje uporabnikov v sistem socialnega varstva in s posrednim zbijanjem cene delovne sile negativno vplivala na gospodarstvo.

Ti trije predlogi so minimalni, stvarni, proračunsko povsem vzdržni in nujni za preobrnitev trenda. Potrebna je le politična volja. Ker nismo naivni in se zavedamo, da je dovezetnost političnih elit za uresničitev tega programa premajhna, predlagamo še drugo možnost – **nadaljevanje parlamentarne razprave o uvedbi univerzalnega temeljnega dohodka (UTD)**. Prvi in – žal – zadnji dokument je s sklepi o tej inovaciji sprejel Državni svet RS pred šestimi leti (16. 2. 2011). Ta dokument je zelo dobra podlaga za razmišljanje o realizaciji UTD. Menimo, da UTD sicer ni rešitev za socialno državo, še manj njen nadomestek. Je pa dokazljivo, da je edini, najenostavnejši, najhitrejši, najboljši in najcenejši ukrep, s katerim lahko sistemsko preprečimo erozijo socialne politike v trojnem smislu (subsidiarnost, demarginalizacija, instrumentalizacija pravic). V primeru, da se socialna država ne izboljša, bo UTD edina možnost, da se reši pred nadaljnjo erozijo. To pomeni, da bi z uvedbo UTD lahko:

- vsaj pri najrevnejšem sloju prebivalstva nevtralizirali razdiralne učinke podrejenosti socialne politike drugim politikam, zlasti ekonomski;
- na višji ravni od sedanjih socialnih pomoči zaščitili dve najbolj ranljivi in izključeni kategoriji državljanov, tiste pod pragom revščine in one, ki jim grozi past revščine;
- ukinili permanentno politično težnjo po zmanjševanju osnovnih socialnih pravic, kar se v Sloveniji dogaja tako v recesijskih kot tudi v konjunktornih ekonomskih nihanjih.

Zdravje

V Sloveniji igra pomembno vlogo dejavnost javnega zdravja, ki bolj ali manj uspešno naslavlja determinante zdravja – to so dejavniki, na katere lahko (npr. okolje, v katerem živimo, osebe, s katerimi se družimo, naše življenjske navade ipd.) ali ne moremo vplivati (npr. starost, biološki spol, starši ipd.).

V Sloveniji je delež kadilcev od leta 2007 do 2012 padel z 29 odstotkov na 24 odstotkov prebivalstva, kljub temu pa Svetovna zdravstvena organizacija ocenjuje, da letno pri nas zaradi tobaka še vedno porabimo 1,4 milijarde evrov oz. skoraj 4 odstotke bruto domačega proizvoda. Slovenija v zadnjih letih po različnih lestvicah ves čas kotira med desetimi največjimi porabnicami čistega alkohola na prebivalca, čemur sledijo tudi alarmantni podatki o umrljivosti za alkoholom pripisljivimi boleznimi. Negativne trende opazujemo tudi pri uživanju sadja med odraslimi prebivalci, kjer je delež prebivalcev, ki vsaj enkrat dnevno uživajo sveže sadje, upadel z 68 odstotkov v 2001 na 39 odstotkov v 2012. V vseh naštetih primerih z davki in trošarinami dobi država dosti manj kot porabi za zdravljenje bolezni, povezanih z nezdravim življenjskim slogom. Po drugi strani pa naj bi vsak evro, ki je vložen v promocijo duševnega zdravja in učinkovito preventivo zasvojenosti, zmanjšal stroške zdravljenja za 7 evrov.

Kaj moramo spremeniti, da bo najlažja izbira tudi zdrava?

Če želimo ohraniti zdravo in aktivno prebivalstvo, moramo nujno celostno vlagati v razvoj javnega zdravja in zdravje prebivalcev. V Sloveniji (in številnih drugih evropskih državah) je večina državnega proračuna namenjenega zdravju prebivalstva za zdravljenje bolezni, zelo majhen delež pa gre v preprečevanje razvoja bolezni. Navkljub znatnemu dvigu finančnih sredstev za programe preprečevanja kroničnih nenalezljivih bolezni in krepitev zdravega življenjskega sloga (skoraj desetkratno povečanje v obdobju 2015–2017) sredstva za preventivo predstavljajo manj kot odstotek sredstev, namenjenih celotnemu zdravstvu.

Delež sredstev, namenjen preprečevanju kroničnih nenalezljivih bolezni (z drugimi besedami: bolezni življenjskega sloga), bi moral doseči vsaj odstotek državnega proračuna in bi moral biti sistemsko povezan s porabo izdelkov, ki temu najbolj škodujejo – npr. namenska trošarina za tobake in alkoholne izdelke, davek na sladkor ipd.

Slovenija mora **zmanjšati bistvene dejavnike tveganja in spodbuditi varovalne dejavnike za preprečevanje razvoja kroničnih nenalezljivih bolezni**, predvsem na področju kajenja, rabe alkohola in prepovedanih drog, gibanja, debelosti ter neuravnotežene prehrane in stresa. Razviti bi morali sistem zgodnjega odkrivanja in zdravljenja kroničnih nenalezljivih bolezni ter duševnih motenj in stanj, s pomočjo namenskih trošarin (npr. na tobake in alkoholne izdelke, davek na sladkor ipd.) pa **preusmeriti osredotočenost iz »kurative« (zdravljenje bolezni) v »preventivo« (preprečevanje bolezni)**.

Vzpostaviti bi morali sistem preverjanja preventivnih programov, ki bi deloval v skladu z mednarodno sprejetimi smernicami kvalitetne in učinkovite preventive, razviti kompetence nevladnega sektorja in predstavnikov civilne družbe za učinkovito vključevanje v dejavnosti javnega zdravja ter sistematizirati dostop do šolskega okolja, lokalnih skupnosti, delovnih mest, ogroženih ciljnih skupin idr. Povezovati bi morali zdravstveni sistem ter izvajalce javnih storitev in organizacije v javnem interesu z deležniki izven javnozdravstvenega sektorja – npr. šole, delovne organizacije, lokalne skupnosti, nevladne organizacije, civilna gibanja ipd. Potrebno je zagotoviti **zdravo in varno delovno okolje**, ki vključuje kakovostno zaščito prijaviteljev oz. žvižgačev, s katero bi zmanjševali prisotnost prezentizma in absentizma na delovnem mestu, ki negativno vplivata na zdravje ljudi.

Med ključne rešitve sodi tudi **spodbujanje zagovornišva in komuniciranja civilne družbe** in predstavnikov nevladnega sektorja na področju javnega zdravja napram različnim javnostim, vključno s področjem okolja in zdravja, **okrepitev raziskovanja na področju javnega zdravja**, predvsem s povezovanjem med različnimi uveljavljenimi ustanovami in organizacijami iz tujine, ter **vzpostavitev povezave med podatki o okolju (pitna voda, zemlja, zrak) in tistimi o zdravju**.

Dostop do kvalitetne in pravočasne zdravstvene oskrbe za vse prebivalce in obiskovalce Slovenije je ključnega pomena, saj vodi v zmanjšanje neenakosti v zdravju.

Kultura

Trajnostnega razvoja družbe in dvigovanja kvalitete življenja prebivalstva ne moremo misliti mimo kulture in umetnosti – stične povezovalne točke različnih ustvarjalcev, kreativnih potencialov in družbenega napredka. A če hočemo, da kultura odigra eno ključnih dialoških vlog v družbi, jo morajo kot prioriteto razvojnega preboja prepoznati tudi odločevalci.

Zakaj čutimo pripadnost temu prostoru?

Kulturo je težko ovrednotiti v številkah, tudi če te pogosto govorijo v prid ustvarjalnim uspehom. V času, ko na vseh področjih dominira ekonomsko vrednotenje uspešnosti, merljivih vrednosti in kazalcev uspeha, pa sta mogoče ravno ta boj proti definiranosti in dinamičnost delovanja tisti lastnosti kulture in kulturnih praks, ki ju je treba najbolj ščititi in ki nastavljata najostrejšo ogledalo družbi, ki svoje uspehe meri le še v jeziku ekonomske rasti in dodane vrednosti.

Kulturno krajino v Sloveniji sestavljajo javni zavodi, nevladne organizacije, samostojni ustvarjalci in ljubitelji, ki delujejo v javnem interesu. V trenutnih razmerah kulturo v veliki meri poganjajo odrekanja tistih, ki v njej delujejo, predvsem najbolj ranljivih, torej nevladnih organizacij in samostojnih ustvarjalcev. Na delo v slabih pogojih pristajajo, ker verjamejo v svoje projekte, sodelavke in sodelavce ter občinstvo. Zato delajo dalje na račun zdravja in socialne varnosti. V kulturi niso zaradi dobička.

Nevladne organizacije in samostojni ustvarjalci na področju kulture in umetnosti se kljub težkemu finančnemu položaju iz leta v leto dokazujejo kot vrhunski umetniki, saj žanjejo uspehe doma in v tujini. Nevladne organizacije v kulturi se ne zanašajo zgolj na prihodke iz državnega proračuna, saj so pri pridobivanju evropskih projektov v vrhu Evrope. Projekti, ki temeljijo na medsektorskem povezovanju med znanostjo, umetnostjo in gospodarstvom, so velikokrat izpostavljeni kot primeri dobre prakse ravno zato, ker je povezovanje in sodelovanje ustaljen način delovanja sodobne umetnosti. Ob spodbudnih kazalnikih gospodarske rasti **nižanje sredstev za kulturo s strani države ne more biti več dopustno.**

Za stabilen razvoj sektorja so potrebni ukrepi, kot je denimo zagotovitev stabilnejših načinov podpore NVO v kulturi, financiranje hladnega pogona, urejanje infrastrukturnih vprašanj, znatnejše sofinanciranje evropskih projektov, administrativno lajšanje bremen, okrepljeno medresorsko povezovanje, razvoj področja kulturno-umetnostne vzgoje kot priložnosti medsektorskega povezovanja, strukturirano delovanje pri promociji in uveljavljanju slovenske kulture in umetnosti v mednarodnem prostoru, podpora rezidenčni politiki, razvoj kulturnega turizma ter prepoznavanje vloge nevladnih organizacij na tem področju, dialoškost pri pripravi mehanizmov financiranja itn. Oblikovanje kulturnih politik bi moralo temeljiti na **vključevanju civilne družbe**, zato da bi bila v njih prepoznana stališča in vizije s terena ter upoštevani ključni predlogi, ki jih kulturniška stroka že vrsto let javno zagovarja.

Vzdržno gospodarstvo

Da neomejena rast na omejenem planetu ni mogoča, so ugotovili že številni znanstveniki, toda njihovega sporočila še vedno ne slišimo. V trenutnem gospodarskem sistemu moramo nenehno rasti, če ne želimo težav, vendar pa to ne pomeni, da moramo potrebo po rasti sprejeti kot neizpodbitno dejstvo. To pomeni samo, da ima trenutni gospodarski sistem velike napake in da bi morali razmisliti o drugačnem sistemu. Ekonomisti sami vse glasneje priznavajo, da neoliberalizem, ki se te dni prodaja kot edina prava ekonomska vera, ni trajnosten. Težave, ki jih prinaša, so očitne in razsežne: uničenje okolja, povečanje neenakosti v družbi, krepitev pravic in moči multinacionalk na račun krčenja demokracije itd.

Zgodovina pozna številne primere propadov civilizacij, ki so trčile ob meje lokalnih ekosistemov. Zdaj smo trčili ob globalne omejitve planeta. Vendar pa meje ne obstajajo le v okolju. Mikroekonomija govori o tem, da se pri povečevanju proizvodnje mejna koristnost manjša, mejni stroški pa večajo. V točki, kjer je mejna koristnost enaka mejnim stroškom, je dobiček največji in raven proizvodnje optimalna, nadaljnje povečanje proizvodnje pa ni ekonomično. Ta koncept se v prehodu z mikro- na makroekonomsko raven izgubi in vsaka rast postane zaželena – primerjave med koristmi in stroški rasti BDP ni več.

Omejen je tudi dostop do energije. Rast gospodarstev pomeni večjo rabo energije, in absolutne ravni rabe energije ne more zmanjšati niti povečanje učinkovitosti. Tudi z družbenega vidika obstajajo meje rasti. Po določeni ravni gospodarska rast povzroči to, da ko enkrat zadovoljimo osnovne potrebe, vse večji del dohodka namenjamo t. i. pozicijskim dobrinam (dragim avtomobilom, dizajnerskim oblačilom, umetninam ipd.). Te so po svoji naravi redke, ne more jih imeti vsak, in gospodarska rast ne more nikoli zadovoljiti želja vseh ljudi po njih. Gre za nekakšno premično tarčo: če si bo več ljudi lahko privoščilo pozicijske dobrine, bodo te postale še dražje in še manj dostopne. Družbeno gledano je to meja rasti: četudi bi bilo fizično mogoče, da bi vsi ljudje imeli Ferrari, bi ta s tem izgubil pozicijo dragega avtomobila in postal navadno vozilo za mase, želje ljudi pa bi se obrnile k še dražjim avtomobilom.

Rast gospodarstva – zakaj, za koga, za kakšno ceno? In koliko je dovolj?

Zaradi doseganja ali preseganja različnih omejitev je potrebno razmisliti o prestrukturiranju gospodarstva. Razmišljamo lahko vsaj v naslednjih treh smereh:

- a) **Lokalne ekonomske prakse:** Sem spadajo eko-skupnosti, prehranske in bivalne zadruge, proizvodno--potrošniške zadruge, skupnostni vrtovi, lokalne valute, časovne banke, zveze za varstvo otrok, neposredna menjava, deljenje stvari itd. Naštete lokalne rešitve imajo nekaj skupnih točk. Gre za prehod s proizvodnje za izmenjavo (prodajo) na proizvodnjo za rabo in za zamenjavo plačanega s prostovoljnimi delom. Naštete iniciative sledijo logiki, da se kroženje dobrin vsaj delno spodbudi z izmenjavo recipročnih »daril«, ne pa zgolj skozi iskanje dobička. Za razliko od kapitalističnih podjetij te iniciative nimajo vgrajene dinamike za akumuliranje in širjenje. So rezultat procesa, imenovanega »commoning«: postavljanja stvari kot skupne dobrine, kjer odnosi med sodelujočimi temeljijo na intrinzičnih vrednotah.
- b) **Družbene institucije za odrast:** V trenutnem sistemu se pomanjkanje rasti odraža v povečanju brezposelnosti. Za prehod bodo potrebne nove družbene institucije, ki bodo pomagale ločiti delo od rasti ali blagostanje od dela. Takšen primer je t. i. **shema zagotovljenega dela** (angl. *job guarantee scheme*), po kateri je v skrajnjem primeru delodajalec država in ki lahko brezposelnost praktično izkorenini. Drug primer je **univerzalni temeljni dohodek**, ki se pokriva iz progresivnega obdavčenja plač in dobičkov ter obdavčenja potrošnje. Ob bok temu konceptu se postavlja tudi **koncept maksimalnega prihodka**, ki bi omejil prihodke navzgor. Naslednji primer je **krajšanje delovnega časa**, pri čemer bi se delo razdelilo med več ljudi, kar bi vplivalo na zmanjšanje brezposelnosti in prerazporeditev bogastva. Prej predstavljene lokalne ekonomske prakse in nove družbene institucije za odrast so komplementarne: varstvo, izobraževanje ali zdravje imajo visoko družbeno vrednost, po drugi strani pa omogočajo smiselno zaposlitev. Ker je veliko javnih storitev delovno intenzivnih, je drugačno gospodarstvo lahko boljše za zaposlovanje, obenem pa omogoča boljše blagostanje brez nujne rasti.
- c) Javni denar in kreditne ustanove: **lokalne valute, časovne banke in sistemi lokalne izmenjave** lahko pripomorejo k zmanjšanju in lokaliziranju ekonomskih dejavnosti. Lokalne valute lahko služijo kot dodaten sistem v času kriz, ki omogoča dostop do ključnih storitev za ljudi, ki jih je tržna ekonomija potisnila na stran, pri čemer pa državni denar ostaja ključno sredstvo intervencije.

Globalno odgovorna Slovenija

Slovenija je danes del sveta, ki še nikoli v zgodovini ni bil tako povezan in soodvisen. Dogodki na drugem delu planeta vplivajo na naše lokalno okolje, naše delovanje pa vpliva na druge dele sveta. Soočamo se s kompleksnimi izzivi, ki jih moramo nasloviti kot globalna skupnost, npr. z zlomom podnebne sistema, migracijami, koncentracijo bogastva na eni strani ter še vedno 850 milijonov ljudi, ki trpijo lakoto, na drugi. Tako zahtevne težave terjajo sodelovanje na mednarodni, multilateralni ravni. V teh političnih procesih lahko Slovenija kljub svoji majhnosti odigra pomembno vlogo in okrepi mednarodni ugled zanesljive in dosledne članice globalne skupnosti.

Kakšne priložnosti so pred nami, da v mednarodni skupnosti izkažemo naš pogum in delujemo v dobro sveta?

Čas je, da prevzamemo svoj del odgovornosti za posledice sodobnega ekonomskega modela, ki je državam globalnega severa, katerega del je tudi Slovenija, omogočil dvig življenjskega standarda, pogosto na račun kršenja človekovih pravic ter izčrpavanja skupnih planetarnih virov in brez ozira na dobrobit prihodnjih generacij. Kot suverena država in kot članica Evropske unije bi morala Slovenija v zunanji politiki **zagovarjati skladen nabor politik**, ki bo podpiral nov gospodarski model, temelječ na ekonomski demokraciji, lokalnem razvoju in na skupnostnem upravljanju virov na vzdržen ter sonaraven način, ter bo vodil v celovito in trajno blaginjo za vse. Ob tem pa bi morala izkazati **zgodovinsko odgovornost do ekonomsko šibkejših držav**, ki so k ustvarjanju globalnih problemov prispevale najmanj in imajo tudi najmanj sredstev za prilagajanje in omilitev posledic.

Z jasnimi političnimi odločitvami in dejanji mora Slovenija izpolniti svojo zavezo, da bo do leta 2030 za **razvojno sodelovanje** namenila 0,33 % BDP. Zato bi morala okrepiti izvajalske zmogljivosti področnih akterjev za že sprejete strateške usmeritve razvojnega sodelovanja, osredotočiti svoja prizadevanja vsebinsko in geografsko, okrepiti dvostransko razvojno sodelovanje ter vzpostaviti dodatne mehanizme strateškega sodelovanja, predvsem s civilno družbo. Izboljšati je potrebno transparentnost in celovitost operativnega načrtovanja na vladni ravni ter izgraditi tako potrebno kulturo vrednotenja z namenom povečanja učinkovitosti in uspešnosti razvojnega sodelovanja.

Na področju **migracij** prevladujoči varnostni diskurz, ki se mu je priključila tudi Slovenija, zastira izvirne vzroke migracij (nevzdržno trošenje ekonomsko bogatejših držav globalnega severa) in onemogoča, da bi jih uspešno naslovili ter odpravili. Slovenska zunanja politika bi na tem področju morala prevzeti proaktivno vlogo in se v okviru EU zavzemati za **diskurz pravičnosti in odgovornosti**. Kot odgovoren in pravičen kratkoročni (kurativni) odziv nam to nalaga solidarnost z razseljenimi ljudmi in njihovo polno vključevanje, poleg tega pa čim hitrejšo odpravo vzrokov, ki ljudi ženejo v beg.

Slovenija naj se v okviru razprav o novem podnebno-energetskem paketu EU do leta 2030 odločno zavzame za sprejem učinkovitega okvira politik, usklajenega z znanstvenimi dognanji, ki bo zajemal zavezujoče in ambiciozne cilje glede **zmanjševanja emisij toplogrednih plinov, deleža obnovljivih virov ter energetskih prihrankov in trajnostnega razvoja**. Sprejetje takšnih ciljev na ravni EU je najučinkovitejši način za prispevek k udeležanju Pariškega podnebne sporazuma in zagotavljanju pravičnega deleža EU pri omejevanju globalnega segrevanja pod nedopustno nevarno mejo 2 °C. Slovenija naj tudi v polnosti prevzame svoj pravični delež odgovornosti v obliki **finančne pomoči za prilagajanje držav globalnega juga**.

Na področju **mednarodne trgovine in financ** bi morala Slovenija podpirati trgovinsko politiko, ki bo spoštovala človekove pravice in mednarodne okoljske sporazume, vodila v **dvig standardov** (glede varovanja potrošnikov, okolja itd.) doma in po svetu ter spodbujala trajnostne prakse v lokalni in regionalni trgovini ter razvoju. K sporazumom o prosti trgovini, ki teh kriterijev ne izpolnjujejo, naj Slovenija ne pristopi. Prav tako mora Slovenija postati glasen zagovornik **onemogočanja utajevanja in izmikavanja plačevanju davkov**, zaradi česar iz držav globalnega juga odteče približno 1.000 milijard ameriških dolarjev letno.

Specifične rešitve

Demokratizacija – odprti in vključujoči procesi

Demokracija in odprta javna uprava sta procesa v trajnem, nikoli dokončanem nastajanju. A trendi so v zadnjem času postali regresivni tako pri sprejemanju predpisov in politik kot pri njihovem izvajanju ter nadzoru.

Kljub široki pravni podlagi (pravice do sodelovanja pri upravljanju z javnimi zadevami, do peticije, do zakonodajnega referendumu in do ljudske iniciative; načela volilnosti javnih funkcij, javnih natečajev in največje strokovne usposobljenosti za zaposlovanje v upravi; odločilen vpliv volivcev na izvolitev kandidatov za poslance) nekatere državljanske pravice niso pravilno pravno operacionalizirane ali pa se »zgolj« ne uresničujejo in varujejo dosledno. Načelo odprtosti pri delovanju oblasti se v praksi zagotavlja na močno vprašljiv način. Strankokracija je v javni upravi prepogosto razumljena kot dejstvo, ki so mu prirejeni in podrejeni vsi upravljavski procesi.

Vse to krni razvoj demokratične družbe in države z republikansko obliko ureditve. **Vtis o ugrabljeni in odtujeni državi se pogloblja. To utrjuje nezaupanje v delovanje države in lokalne samouprave, ruši občutek pripadnosti skupnosti, privrženosti demokratičnim načelom in odgovornemu sodelovanju v demokratičnih procesih. Vse več je ravnodušnosti, politična participacija pa vztrajno upada.**

Zožitve vsebinskega dometa institutov zakonodajnega referendumu, po katerih ima ljudstvo le še veto, je treba po načelu »manj je več« uravnotežiti z bistvenim izboljšanjem drugih instrumentov neposredne demokracije. Zagotoviti je treba možnosti učinkovitega **vplivanja na odločitve v predhodnih fazah** vseh normodajnih postopkov, tudi ko predlagatelj predpisa ni vlada.

V ta namen je potrebna zakonodajna ureditev uveljavljanja **pravice do peticije** in pravice do **sodelovanja javnosti v postopkih sprejemanja zakonov in drugih predpisov**. Ni dovolj, da sta ti pravici poleg besedila ustave urejeni le s podzakonskimi akti, deklaracijami ali kvečjemu kot *lex imperfecta*. Zgolj enosmerno pripominjanje nevladnega sektorja v javnih razpravah, ki ostaja brez vsebinskega odziva, je le navidezno sodelovanje. Za primer kršitev, kaj šele izvotlitve državljskih pravic morajo biti zagotovljene resne posledice. Javne razprave morajo postati zakon. Da bi bila javnost res lahko soustvarjalec zakona, je treba vse osnutke predpisov in ključnih strateških aktov dosledno objaviti že v fazi načrtovanja in jih dati v resen pretres vsem deležnikom. Ti morajo imeti primeren in zadosten prostor za posredovanje pripomb. Nanje so naslovniki dolžni dati konkretiziran, individualen odziv (tj. temeljito obrazložen odgovor z razlogi za upoštevanje oz. neupoštevanje pripomb in predlogov). Uvid v celovito javno razpravo mora biti na voljo v vseh fazah, ne le v obrazložitvi predloga zakona. **Zakonodajna sled** naj zagotovi, da ne prevladajo vzporedni, neformalni mehanizmi odločanja, ter omogoči odgovornost za vsebino sprejetih odločitev.

Pri posrednem sodelovanju pri izvajanju oblasti je ključna doslednejša izvedba ustavne norme o odločilnem vplivu volivcev na izbiro kandidatov za poslance Državnega zbora (**personalizacija volitev**). **Financiranje volilnih kampanj** mora biti popolnoma pregledno in neoporečno.

Nesprejemljive so morebitne zožitve dostopa do varstvenih poti pred Ustavnim sodiščem, ki je zadnji ventil pred samovoljo izvrševanja zakonodajne oblasti.

Okrepiti je treba zadostno **profesionalno doslednost in nevtralnost državne uprave**.

Državljska vzgoja naj spodbuja aktivno, kritično in odgovorno držo ter sodelovanje za skupno dobro.

Demokratizacija zakonodajnih in načrtovalskih procesov, odgovornost izvajanja

Dosedanje regresivne trende je treba zaobrtni.

Država mora dajati nedvoumna sporočila, da je odkrita, osredotočena ter odprta javna razprava o vseh družbeno pomembnih temah vrednota sama zase, varovana s pravicami. Je nujni pogoj za sprejemanje obveščenih demokratičnih odločitev, ki odgovarjajo na kompleksne probleme in imajo zadostno mero legitimnosti, ki omogoča njihovo učinkovito izvajanje. V ta namen mora država proaktivno zagotavljati najprej kar največjo **obveščenost o procesih načrtovanja in odločanja**, dati uvid v prav vse ključne informacije javnega značaja (zlasti v vse osnutke zakonskih in drugih političnih rešitev) ter **spodbujati ljudi k sodelovanju** že v najzgodnejših fazah načrtovanja rešitev. Preglednost mora zagotavljati tudi v vseh naslednjih fazah, vključno z nadzornimi.

Razviti je treba uporabo novih **sodelovalnih modelov, metod ter platform javnih razprav**, vključno z uporabo sodobne informacijske tehnologije. Na dane pripombe v postopkih priprave, pa tudi izvajanja predpisov se morajo javne oblasti na vseh ravneh **odzivati** obrazloženo in ažurno, vsebine razprav pa morajo biti znane vsem. Po potrebi naj bodo moderirane in naj spodbujajo problemski in inovativen pristop. Za to ni nujna in potrebna le politična volja, ampak tudi zadostna pravna ureditev in razčlenitev vsebine pravice do peticije ter pravice do sodelovanja pri sprejemanju predpisov. Odzivnost mora postati zakon.

Kritični državljani so dobri in odgovorni državljani. Država mora sodelovati pri **graditvi in spodbujanju ozaveščenega in odgovornega odnosa ljudi do skupnih javnih zadev**, vključno z negovanjem kulture pravic, demokratičnih načel in državlanskega poguma. Osveščanje in osvajanje socialnih veščin za te namene se mora začeti že z vzgojo in izobraževanjem otrok in mladih. Prav posebno pozornost morajo javne oblasti posvetiti dostopnosti, sistematičnemu opolnomočenju in **zagotavljanju vključenosti pripadnikov odrinjenih družbenih skupin v procese odločanja**.

Neposredna demokracija, samoorganizacija, soodločanje

Participativna demokracija, utemeljena na odgovornem izvrševanju političnih in državljanskih pravic ter načelu subsidiarnosti, mora postati realna, ne le teoretična protiutež posredni demokraciji, prevladi moči političnih strank in netransparentnih vplivov, ki jih imajo prek njih nosilci ekonomske in drugih virov moči v družbi.

Pri participativnem odločanju ne zadošča enosmerna individualna komunikacija, ampak je potrebno **trajno povezovanje (mreženje) in kompleksen dialog med vsemi deležniki**. Soodločanje državljanov – in v kar največji meri tudi vseh ostalih prebivalcev Slovenije – mora postati tudi soustvarjanje rešitev, ki ustvarja kolektivno zavest o skupnih družbenih problemih in potrebi po njihovem sodelovalnem in ustvarjalnem, inovativnem reševanju. To ni dovolj le pri odločanju o posamičnih rešitvah, potrebno je spodbujati tudi **sistemsko mišljenje o res publicae**. Verjeti je treba v javno skupinsko modrost ter v možnost ustvarjanja in organiziranja socialnega kapitala vseh. V družbeno življenje je potrebno pritegniti in vključiti vse. Naučiti se moramo živeti čim bolj drug z drugim, ne le drug ob drugem ali celo eden mimo drugega.

Nujno je potrebno čim prej ustanoviti in razviti **regionalno raven samouprave**, tam, kjer je to primerno in potrebno, pa okrepati tudi druge, funkcionalne oblike samouprave.

Treba je ustvariti in negovati novo **kulturo javnega dialoga**, temelječega na argumentih in skupnem razumevanju, ki naj prepreči, da vse preglasi le poudarjanje in konfrontacija diametralno nasprotnih, najraje najsrajnejših stališč, ali zahajanje v ceneni populizem.

Vse to je potrebno, da se odgovori na potrebo po upoštevanju vse večje družbene kompleksnosti ter da se hkrati skušamo izogniti pastem individualizma in razgradnji družbe v prah sebičnih posameznikov in prevlade izključevalnih družbenih vzorcev vedenja.

Po načelu subsidiarnosti naj država v kar največji meri omogoča in spodbuja opolnomočeno samoorganizacijo in soodločanje.

Participatorni proračun

Participatorni proračun je mednarodno uveljavljen instrument poglobljanja demokracije na ravni lokalne samouprave. Bistvo participatornega proračuna je **prenos odločanja o porabi dela sredstev občin direktno na občane**. S participatornim proračunom lahko prebivalci občine, mestne četrti ali krajevne skupnosti sami prepoznajo probleme ali možnosti izboljšav, sami predlagajo rešitve in zatem med podanimi predlogi tudi izbirajo v zavezujočem glasovanju.

Ključni aspekti participatornega proračuna so:

1. dolgoročnost in ponovljivost (enkraten dogodek ni participatorni proračun),
2. odločanje o javnih sredstvih (jasno mora biti povedano, kolikšen del proračuna je na voljo),
3. transparentnost (vsi postopki in koraki morajo biti javno objavljeni),
4. odločilna je volja občanov (občinski svet ne posega v odločitve občanov),
5. zanesljivost (volja občanov se tudi zagotovo izvede).

Participatorni proračun tipično poteka v štirih fazah:

1. zbiranje predlogov (občani podajo investicijske predloge),
2. vrednotenje predlogov (občinske službe ocenijo potencialne stroške predlogov),
3. glasovanje (občani z glasovanjem izberejo med predlaganimi projekti),
4. izvedba (v naslednjem proračunskem obdobju se izglasovani projekti izvedejo).

Participatorni proračun se je v več kot četrto stoletje izvajan v desetih državah in tisočih občinah, kar dobro izkazuje kot učinkovit način upravljanja. Mnoge mednarodne institucije, med njimi tudi Svetovna banka in Organizacija združenih narodov, so v primerjalnih študijah med občinami, ki izvajajo participatorni proračun, ter občinami, ki so upravljane brez soupravljanja občanov, ugotovile, da participatorni proračun vpliva na mnogo družbenih področij. Študije kažejo, da se lahko občine, soupravljanje s participatornim proračunom, pohvalijo s **hitrejšim gospodarskim razvojem, enakomernejšim razvojem, bolj trajnostno naravnostjo, višjo kvaliteto bivanja, večjim zadovoljstvom občanov, manjšim tveganjem korupcije, učinkovitejšo porabo sredstev, večjo transparentnostjo porabe javnih sredstev, manjšimi socialnimi razlikami, povečanjem aktivacije prebivalcev ter povrnjenim zaupanjem prebivalcev v demokratični politični sistem.**

Delo

Delo, ki ga posamezniki opravljamo za preživetje, zavzema velik del naših življenj. Pogoji, pod katerimi delamo, in pravice, ki jih imamo pri tem, zato močno vplivajo ne le na čas, ko delamo, ampak tudi na naša življenja širše. Na področju dela in zaposlovanja je v zadnjih desetletjih mogoče opaziti jasne trende v smeri omejevanja pravic delavk in delavcev, nižanja varnosti, ki jo delo zagotavlja, krajšanja pogodb in podobnega. Vidimo lahko torej, da **delo postaja vedno bolj prekarno**.

Dandanes se velik del ljudi, ki delajo v prekarjih, začasnih, negotovih oblikah dela, znajde v situaciji, ki ji vlada vsakodnevna negotovost, stres in še večja odvisnost od delodajalca oz. naročnika. Vse to na ljudi vpliva negativno, med drugim tudi na način, da jih zrine na rob, kjer obupujejo sami, medtem ko poslušajo, da so se v tej situaciji znašli, ker so nekaj naredili narobe. To ima uničujoče posledice tudi na zdravje. V kolikor želimo zmanjšati prekarnost, je torej nujen korak v nasprotno smer – izboljšati moramo pravice in varnost delavcev in delavk ter močno regulirati atipične oblike dela, ne pa govoriti o nadaljnji fleksibilizaciji (in sočasni normalizaciji prekarizacije). **Fleksibilizacijo morajo nadomestiti ukrepi in premiki h konceptu dostojnega dela, graditi moramo na že izbranih delavskih pravicah in učinkovito preprečevati kršitve.**

V Sloveniji po eni strani lahko vidimo, da redna zaposlitev postaja vedno bolj fleksibilna (npr. da je odpuščanje lažje), po drugi strani pa je opazen porast oblik dela, ki niso zaposlitev za nedoločen čas neposredno pri delodajalcu – na primer agencijsko delo, samozaposlovanje, zaposlitve za določen čas, delo prek avtorskih ter podjemnih pogodb in podobno. Posledice obeh procesov so nižja stopnja pravic iz dela ter nižja raven varnosti in gotovosti pri delu, torej večja prekarnost.

Morda najbolj skrb vzbujajoče je, da predlogi za fleksibilizacijo ne prihajajo le s strani delodajalcev ali delodajalskih združenj, ampak tudi s strani predstavnikov vlade, ki s tem ne zastopajo javnega interesa in dobrobiti prebivalcev in prebivalcev. Poleg tega vlada popolnoma nekritično sprejema procese digitalizacije in nove načine poslovanja in najemanja delavk in delavcev, ki se s tem razširjajo. Opažamo, da se izgublja zavedanje neenakosti moči v družbi in dejstva, da so zaposleni, delavke in delavci, vedno šibkejši akter na trgu dela in je zato njihova zaščita nujna.

Področja, za katera verjamemo, da si zaslužijo več pozornosti in kjer so potrebne večje spremembe, so predvsem **delavske pravice, procesi digitalizacije in spremembe, ki jih ta prinaša, ter dostojno delo**. Ta področja se sistematično zanemarja, kot razlogi za to pa se navajajo nujnosti »uravnoteženja javnih financ«, »privabljanja tujih investitorjev« (= korporacij) in »čakanja na višjo gospodarsko rast«. Na tovrstne izgovore ne pristajamo, **človeško dostojanstvo in pravice morajo vedno biti na prvem mestu**.

Če bi vlada resnično stala za cilji dostojnega dela v Sloveniji, bi:

- pri svojem delu **upoštevala široko definicijo dostojnega dela**, ki vključuje različne elemente varnosti, ki ne temeljijo samo na vrsti pogodbe;
- **podjetjem, ki dokazano ne spoštujejo delovne in druge zakonodaje** v ostalih državah, **preprečila vstop** v Slovenijo, ter nikakor ne bi spreminjala zakonodaje v skladu z željami korporacij in na škodo socialne varnosti prebivalstva, delavskih pravic in okolja;
- **proces digitalizacije izkoristila za razmislek o skrajševanju delovnega časa**, a ne na škodo delavk in delavcev ter njihovih plač;
- **povečala finančno podporo Inšpektoratu RS za delo** ter na različne načine zagotovila nadzor nad delodajalci, ki kršijo delovno zakonodajo;
- **spodbujala zaposlovanje za nedoločen čas**, sploh med mladimi – ne samo z nadzorom, temveč tudi preko aktivnih politik zaposlovanja;
- **zvišala minimalno plačo** in s tem vsaj delno omejila delež revnih zaposlenih.

Delavske pravice

Osnovno vodilo na področju dela in zaposlovanja mora postati zagotavljanje dostojnega dela, torej dela, ki delavcu ne omogoča le golega preživetja, ampak dostojno življenje. Pod to sodi varnost zaposlitve, redno in dostojno plačilo, socialna varnost, upoštevanje pravic delavca na delovnem mestu in spodbujanje socialnega dialoga (npr. vključevanje v sindikate) ter pravica do stavke. Primarno gre torej za **spoštovanje delavskih pravic in njihovo nadgradnjo**.

Spodbujati je treba zaposlovanje za polni delovni čas in za nedoločen čas, saj trenutno edino taka zaposlitev delavcu zagotavlja najvišjo stopnjo delavskih pravic, omogoča manj stresno življenje, varno načrtovanje prihodnosti, zadovoljstvo na delovnem mestu in s tem tudi dviga kakovost delovnega procesa pri delodajalcu.

Izoginiti se moramo prekarnim oblikam dela (podjemna pogodba, delo »na črno«, prisilno samozaposlovanje ipd.), **predvsem takrat, ko se s temi oblikami dela nadomešča sicer redna delovna mesta**, saj prekarizacija dela neposredno vpliva na stopnjo delavskih pravic. V primeru nadomeščanja rednih zaposlitev z začasnimi oblikami dela mora delodajalec delavcu dati v podpis pogodbo o zaposlitvi (za nedoločen oz. določen čas, s polnim oz. skrajšanim delovnim časom).

Poleg **bolj učinkovitega inšpekcijskega nadzora predlagamo tudi, da se pristojnosti inšpektorata v določenih primerih razširijo**. Zakonsko naj se prepove nedovoljeno oglaševanje dela in s sankcijo kaznuje kršitelje, ki objavljajo ali posredujejo oglase, ki niso v skladu z delovno zakonodajo. Jasno in zakonsko naj se definira, kaj mora vsebovati objava prostega delovnega mesta oz. oglasa za delo.

Ena temeljnih delavskih pravic je pravica do sindikalnega organiziranja. Prekarne oblike dela pogosto omejujejo delavsko organiziranje, povezovanje in solidarnost, kar dodatno vpliva na to, da s strani delavk in delavcev ne prihaja do množičnih pritiskov za izboljšanje stanja. **Pravica do sindikalnega organiziranja naj bo tako upoštevana za vse delavke in delavce, ne glede na obliko dela**, pri čemer naj se spodbuja in podpira nove oblike organiziranja in delavskega boja.

Dostojno delo

Dostojno delo je delo, ki posamezniku in njegovi družini omogoča, da v primernem času zasluži dovolj za dostojno življenje: da lahko plača stanovanje in stroške, ki so z njim povezani, hrano, obleke, dopust, da se lahko udeležuje v prostočasnih dejavnostih, uživa v kulturnih dogodkih ipd. Drugače povedano, posameznik naj dela, vendar ne na račun svojega prostega časa.

V Sloveniji zaznavamo načelno podporo konceptu dostojnega dela, vendar je stopnja zavezanosti le-temu pri posameznih akterjih različna. V politiki tako še vedno prevladuje miselnost dvigovanja konkurenčnosti na podlagi fleksibilizacije trga delovne sile, kar navadno pomeni zniževanje stroškov dela, lažje odpuščanje in porast nestanovitnih oblik zaposlitve. Prevlado te miselnosti potrjuje tudi dokument *Za dostojno delo*, ki naj bi predstavljal vizijo vlade na tem področju, a ugotavlja, da je slovenski trg dela še vedno premalo fleksibilen in da slovenska konkurenčnost zaostaja za drugimi državami. **V imenu konkurenčnosti je pristojno ministrstvo pripravljeno pozabiti na dostojno delo in omogočiti rast števila samostojnih podjetnikov, agencijskega in študentskega dela, avtorskih in podjemnih pogodb, pogodb za določen čas in pogodb s skrajšanim delovnim časom**. Delo preko takih pogodb navadno **ne omogoča zaslužka za dostojno življenje, omejuje dopust in bolniško, načrtovanje družine in nakup stanovanja. V mnogih primerih ljudje delajo več od polnega delovnega časa, delajo tudi ob vikendih in praznikih, živijo v strahu pred izgubo strank, velikokrat so na meji zdrsa v revščino, stalno morajo biti pripravljeni na izpolnjevanje zahtev svojih naročnikov**. Fleksibilizacija, ki jo zagovarja politika, je začela **podaljševati delovni čas in nižati mezdo**, ki jo delavec in delavka v tem času zaslužita.

Če pa želimo resnično slediti konceptu dostojnega dela, moramo **krajšati delovni čas in višati minimalne urne postavke ter minimalno plačo, vendar ne na račun prispevkov in socialne države**. Za to pa je potreben **preskok v miselnosti** politike, ki naj temeljev stabilne družbe ne išče v medsebojnem tekmovanju in konkurenčnosti, temveč v **solidarnosti in sodelovanju**. Primer dobre prakse je lahko **zadružništvo**, kjer se delavca ne vidi kot strošek, ampak kot organski del podjetja.

Digitalizacija

Digitalizacija in prihod novih tehnologij prinašata velike spremembe na trgu dela, pa tudi v naravo dela. Razvoja novih tehnologij samega po sebi ni potrebno zavračati, vendar pa ga je potrebno smotrno uporabiti in regulirati pri uporabi na trgu dela – **tehnološki napredek mora prispevati k boljšemu življenju ljudi, nikakor pa ne sme biti uporabljen za razmah dodatnega izkoriščanja**. Podjetja, ki so trenutni prvaki v digitalizaciji, kot je npr. Uber, digitalizacijo izkoriščajo za splošno fleksibilizacijo pogodb o zaposlitvi in nižanje standardov dela, kjer delavci in delavke nimajo nobene socialne in ekonomske varnosti. Uporaba novih tehnologij na takšen način je velikokrat predstavljena kot nekaj pozitivnega ali pa popolnoma nevtralnega, to pa ne bo prineslo želenih rezultatov.

Dejstvo je, da s pomočjo novih tehnologij produktivnost raste – proizvodnja in storitve so z uporabi teh tehnologij postale bolj učinkovite. Digitalizacija tako ponuja priložnost, da kot **družba, kot delavke in delavci, delamo manj, ob tem pa uživamo dostojno življenje in tudi dostojno delo**. Potencialne prednosti digitalizacije moramo uporabiti kot **orodje za izboljšanje delovnih pogojev in življenja delavcev**, kot je skrajševanje delovnega časa ob enakem oziroma celo višjem plačilu, **ustvarjanje novih delovnih mest** znotraj zelene ekonomije in podobno. Doprinos digitalizacije k zmanjšanju porabe virov, energije in izpustov – ob sočasnem izboljšanju kvalitete življenja delavk in delavcev zaradi manjšega obsega ali intenzivnosti dela ob enakem ali višjem dohodku – je lahko zelo velik.

Ključen je torej premislek o tem, na kakšne načine lahko reguliramo uporabo novih tehnologij ter jo uporabimo za izboljšanje življenjskih in delovnih pogojev, in ne za dodatno bogatenje lastnikov korporacij na račun ljudi in okolja.

Ekonomska demokracija

Ekonomska demokracija pomeni preseganje (in v končni fazi tudi odpravo) klasičnega »meznega odnosa« med delom in kapitalom kot neenakopravnega produkcijskega odnosa, ki je sicer temeljna značilnost aktualnega kapitalizma kot družbenoekonomskega sistema in hkrati tudi glavni vzrok njegovega ekonomsko, socialno in okoljsko čedalje bolj deviantnega delovanja. Brez spremembe tega odnosa zato tudi ni mogoč prehod v želeno ekonomsko uspešnejšo, socialno pravičnejšo in bolj kohezivno, obenem pa okoljsko odgovornejšo družbo.

Z razvijanjem različnih oblik – upravljalne in finančne – participacije zaposlenih (soupravljanje, udeležba pri dobičku, širitev notranjega lastništva) se postopno spreminja narava obstoječega družbenoekonomskega sistema. A o »pravi« ekonomski demokraciji bo moč govoriti šele, ko bo tudi dejansko dosežena **popolna sistemska izenačitev položaja in pravic nosilcev dela in kapitala**, ki pa predpostavlja tudi nekatere globlje institucionalne posege v obstoječi družbenoekonomski sistem:

1. bistveno razširitev instituta kapitala z vključitvijo in povsem enakopravno sistemsko obravnavo tudi **človeškega kapitala** (znanje in ustvarjalnost, delovna motivacija in pripadnost zaposlenih), kar bi zahtevalo izpopolnitev t. i. računovodstva človeških zmožnosti;
2. nadomestitev obstoječe koncepcije kapitalističnega podjetja s t. i. **déležniško koncepcijo podjetja kot »pravne skupnosti človeškega in finančnega kapitala«** z obema vrstama kapitala v bilancah podjetij in na tej osnovi zgrajenim sistemom korporacijskega upravljanja in delitve novoustvarjene vrednosti;
3. nadomestitev veljavnega »meznega« (menjalnega, kupoprodajnega) delovnega razmerja z **asociativnim (partnerskim, neantagonističnim) razmerjem med nosilci obeh vrst kapitala**, udeleženega v podjetju, s čimer bo v bistvu tudi ukinjen sedanji (kvazi)trg dela;
4. nadomestitev sedanjega modela (t. i. lastniškega) korporacijskega upravljanja in factorske razdelitve dohodkov z modelom **enakopravnega soupravljanja in sorazmerne delitve poslovnih rezultatov** skladno z dejanskim prispevkom človeškega in finančnega kapitala k ustvarjenemu produktu.

Postopno uveljavljanje elementov ekonomske demokracije bo spreminjalo medčloveške odnose v sferi produkcije ter družbena razmerja v sferi delitve novoustvarjene vrednosti, in sicer v smeri izgrajevanja večje družbene pravičnosti in kohezivnosti, obenem pa tudi v smeri večje ekonomske uspešnosti, kajti sedanji »mezni« produkcijski odnosi so zaradi svojih izrazito demotivacijskih učinkov na nosilce človeškega kapitala že začeli zelo resno zavirati tudi nadaljnji ekonomski razvoj. Prav človeški kapital namreč v sodobnih pogojih gospodarjenja postaja najpomembnejši produkcijski tvorec in glavna konkurenčna prednost podjetij.

Upravljalna participacija zaposlenih

Sodelovanje delavcev pri upravljanju (delavsko soupravljanje) v podjetjih – na podobnih osnovah pa tudi v zavodih – je zagotovo eden najpomembnejših elementov razvoja sodobne ekonomske demokracije. Brez visoko razvitega sistema participacije zaposlenih pri poslovnem odločanju na mikro (delovno mesto) in makro ravni (podjetje kot celota) namreč ni več mogoče **učinkovito zadovoljevati osebnostnih in družbenih potreb ljudi v sferi dela ter zagotavljati višje kakovosti delovnega življenja, prek tega pa nujno potrebne delovne zadovoljstva in delovne motivacije zaposlenih**. Znanstvene raziskave s področja poslovnih ved so namreč že zdavnaj nesporno dokazale izrazito pozitiven vpliv delavske participacije na delovno motivacijo in pripadnost zaposlenih. Zato je učinkovito delavsko soupravljanje danes *conditio sine qua non* uspešnega poslovanja, hkrati pa tudi uresničevanja t. i. deležniške koncepcije podjetij, ki predpostavlja **uravnoteženo uresničevanje interesov vseh deležnikov** (lastnikov, zaposlenih, lokalne in širše družbene skupnosti).

Zakon o sodelovanju delavcev pri upravljanju (ZSDU) ne ustreza več potrebam prakse po hitrejšem razvoju sodobnega sistema delavske participacije v Sloveniji. Da bi lahko ta sistem postal zares učinkovit upravljalni mehanizem, prek katerega bi se interesi zaposlenih »prelivali« v sistem poslovnega odločanja, s čimer bi se tudi v praksi zagotavljalo omenjeno interesno ravnotežno in s tem družbeno odgovorno upravljanje podjetij, je potrebna **celovita prenova veljavnega ZSDU**, predlog katere so že pripravili v Združenju svetov delavcev slovenskih podjetij, **pa tudi Zakona o gospodarskih družbah (ZGD-1)**. Spremembe in dopolnitve potrebujejo tudi veljavni kodeksi (so)upravljanja, saj ne vsebujejo priporočil za učinkovitejše delovanje sistema sodelovanja delavcev pri upravljanju kot nepogrešljivega integralnega elementa sodobnega korporacijskega upravljanja. Novih vsebin internih soupravljalnih razmerij med menedžmentom, lastniki in zaposlenimi pa v praksi ni mogoče uveljaviti zgolj na podlagi zakonske zapovedi, zato so nujne tudi **spremembe v miselnosti** ter obstoječi organizacijski kulturi.

Finančna participacija zaposlenih

Pojem finančne participacije zajema **udeležbo delavcev pri dobičku in širše notranje lastništvo zaposlenih** (delavsko delničarstvo, zadružništvo). Znanstvene študije kažejo, da so podjetja z notranjim lastništvom – v povezavi s hkratno visoko razvito upravljavsko participacijo zaposlenih – ekonomsko uspešnejša, obenem pa bolj odporna na ekonomske in gospodarske krize.

Udeležba delavcev pri dobičku, ki je sicer predmet številnih priporočil EU, je v Sloveniji še zelo slabo razvita. Nujna bo torej bistvena izpopolnitev veljavnega Zakona o udeležbi delavcev pri dobičku (ZUDDob), ki v praksi očitno ne daje želenih rezultatov.

Notranje lastništvo zaposlenih je pojav z dolgo tradicijo. Svetovno znana je kooperativa Mondragon, v kateri je danes več kot 21.000 zaposlenih lastnikov okrog 100 podjetij, notranje lastništvo pa je najbolj razširjeno v ZDA na podlagi modela *ESOP - Employee Stock Ownership Plans*. Širitev notranjega lastništva zahteva močno podporo zakonodaje in ukrepov ekonomske, zlasti davčne politike.

V Sloveniji razvoj širšega notranjega lastništva zaposlenih žal (še) ni podprt z ustrežno zakonodajo, čeprav je Državni zbor pripravil posebnega zakona o notranjem lastništvu zaposlenih od Vlade zahteval že leta 1998. Potrebno je torej maksimalno **pospešiti pripravo ustrezne normativne ureditve sistema notranjega lastništva zaposlenih**. Prav tako je potrebno takoj **ukiniti institut »iztisnitve malih delničarjev«** po Zakonu o gospodarskih družbah. Velik del nekdanjega družbenega premoženja je še vedno v rokah države, zato bi država vsekakor lahko tudi z ustreznim pristopom k nadaljnji privatizaciji tega premoženja pomembno prispevala k **načrtnemu razvoju lastniške strukture slovenskih podjetij**, tako glede preprečevanja nadaljnjih spornih menedžerskih prevzemov na eni strani kot spodbujanja »delavskih odkupov« na drugi strani.

Javnofinančna reforma

Tako domači kot tuji strokovnjaki izpostavljajo, da je slovenski javnofinančni sistem pred kar nekaj izzivi, fiskalna politika pa potrebna korenitih reform. Kljub temu se namesto celovitega pristopa k izboljšanju upravljanja javnih financ spremembe uvajajo nepovezano, kar povečuje njihovo nepreglednost in neučinkovitost. Zato je potreben sistematičen pristop ob široki javni razpravi, tako da bodo h kakovosti proračunske reforme lahko prispevali vsi relevantni družbeni akterji.

V razpravi je potrebno obravnavati **relativno davčno obremenjenost prebivalc in prebivalcev Slovenije ter podjetij**, kjer trenutno obstaja precejšen razkorak. Davki na premoženje in dobiček so v Sloveniji nizki, davki na delo pa sorazmerno visoki. Prihodki iz kapitala so namesto s progresivno obdavčenimi z enotno stopnjo, davki na nepremičnine so nizki, prav tako stopnja davka na dobiček podjetij. Podjetja plačujejo 19 % davka od dohodka pravnih oseb (davka na dobiček), prebivalke in prebivalci pa plačujemo nekaj manj kot 35% dohodnino, torej skoraj dvakrat več, čeprav podjetja prav tako koristijo določene storitve države. Pri tem pa pričakovana efektivna stopnja obdavčitve podjetij znaša le 13,2 %, kar je ena najnižjih stopenj davka na dobiček v EU. Zato je potrebno izvesti davčno reformo, ki bo vodila v znižanje davkov na delo in dvig davkov na **premoženje in dobiček** ter vključevala tudi elemente zelene davčne reforme z **dvigom davkov na porabo naravnih virov in energijo**.

Prav tako je potrebna **reforma davčnih in ostalih spodbud**. Država vsako leto podeli okoli 140 milijonov evrov škodljivih subvencij za rabo fosilnih goriv, v kmetijstvu pa podeljuje subvencije, ki spodbujajo intenzifikacijo kmetijstva in imajo škodljive družbene in okoljske posledice. **Ukinitev škodljivih subvencij predstavlja priložnost za znatne javnofinančne prihranke**. Država s subvencijami vsako leto spodbuja razvoj gospodarstva, a učinki podeljenih spodbud – te znašajo več sto milijonov evrov letno – so vprašljivi in jih država ne spremlja ustrezno. Slovenija vstopa tudi v igro ponujanja vse nižjih davčnih stopenj in ostalih spodbud za podjetja, s katerimi želi pritegniti tuje neposredne investicije (TNI). A le malo je dokazov, ki bi jasno izkazovali družbene koristi takšnih davčnih olajšav. Empirični rezultati ne kažejo pozitivnih učinkov olajšav in spodbud na povečanje zaposlenosti, učinki na investicije pa so zanemarljivi. Razen tega raziskave kažejo, da nizke davčne stopnje za privabljanje TNI niso ključne. Pomembnejšo vlogo pri tem igrata stabilno poslovno okolje in jasna razvojna strategija države. Zato je potrebno **oceniti stroške in koristi davčnih olajšav in ostalih spodbud za podjetja ter ukiniti tiste, ki ne prinašajo zadostnih koristi**.

Med večjimi težavami Slovenije so tudi veliki infrastrukturni projekti, ki jih izvajamo z javnimi sredstvi in pogosto prinašajo visoka korupcijska tveganja ob vprašljivi upravičenosti teh projektov. Na strani proračunskih izdatkov bi bilo namesto tega potrebno, ob vse večji rasti revščine v Sloveniji, **večji delež javnih sredstev nameniti za socialno varnost** (ki ji Slovenija namenja 4–5 % BDP manj od povprečja EU), **infrastrukturna vlaganja pa usmeriti v zelene naložbe**.

Zaradi finančne in gospodarske krize so se v zadnjih letih znižali proračunski prihodki, povečal pa se je javni dolg. Po podatkih Banke Slovenije je v letu 2017 vsakemu prebivalcu Slovenije pripadlo dobrih 14.400 evrov javnega dolga. Javni dolg je v veliki meri posledica reševanja bančne luknje, nastale v času finančne krize, ki jo je povzročil predvsem prezadolžen korporativni sektor pred krizo leta 2008. Zato se je kriza reševala tudi preko politike sanacije bank. Potrebna je **revizija javnega dolga**, nastalega v času krize v obdobju 2008–2015 – ne zgolj zaradi potreb prestrukturiranja, temveč tudi zaradi delnega odpisa dolgov preko mehanizma revizije dolga, kar bi okrepilo demokratično kulturo in spoštovanje človekovih pravic ter ponovno vzpostavitev pravičnosti in nepristranskosti.

Zaradi nesistematičnega spremljanja davčnega izogibanja ostaja celotna globina tega problema neraziskana. Podjetja in bogati posamezniki pogosto pošiljajo svoj denar v davčne oaze, kar pomeni manj prihodkov za slovenski proračun. Zato je potrebna uvedba **sistematičnega nadzora nad davčnimi oazami in pošiljanjem denarja tja**. Multinacionalna podjetja lahko poleg tega izkoristijo priložnosti davčnega izogibanja z delom v več jurisdikcijah, mala in srednja podjetja, ki v slovenski BDP prispevajo največ, pa s takšnimi praksami običajno ne morejo tekmovali. Tako izgubljajo konkurenčnost napram multinacionalkam.

Nekatere opisane izzive je mogoče nasloviti samo s **sodelovanjem z mednarodno skupnostjo**. Problem davčnih oaz in izogibanja davkom preko njih je potrebno reševati s tesnim sodelovanjem z drugimi državami za popolno **transparentnost transakcij multinacionalnih podjetij**, še posebej s poročanjem po posameznih državah. Slovenija lahko na mednarodni ravni precej prispeva tudi z zahtevo po popolni **transparentnosti upravičenega lastništva podjetij**, vključno z javnim dostopom do teh informacij. Nenazadnje lahko veliko naredi tudi s tem, da aktivno podpre **ustanovitev globalnega davčnega organa pod okriljem Združenih narodov**. Obenem Slovenija ne bi smela odpirati vrat za prakse, kot so vnaprejšnji cenovni sporazumi, ki omogočajo podjetjem rabo nižjih davčnih stopenj.

Zelena davčna reforma

Zelena davčna reforma je reforma davčnega sistema, pri kateri se **breme davščin prenese s konvencionalnih davkov, kot so davki na delo, na okolju škodljiva ravnanja, kot je raba virov ali onesnaževanje**. Reforma se pripravi in izvede na **fiskalno nevtralen način**, kar pomeni, da se dodatne prihodke, ki nastanejo z dvigom davkov na rabo virov ali onesnaževanje, porabi za znižanje ostalih davkov, npr. socialnih ali zdravstvenih prispevkov delojemalcev ali delodajalcev. Tak prenos davčnih bremen spodbuja znižanje rabe virov ali onesnaževanje in ustvarja nova delovna mesta ali vzdržuje obstoječa delovna mesta.

Prva obsežna študija o zeleni davčni reformi v Sloveniji je bila narejena že konec 1990-ih let (Schlegelmilch, 1999). Tej so sledile vladne delovne skupine za okoljske davčne reforme (Delovna skupina za zeleno davčno reformo, 2011), konference, poročila in študije na to temo. Kljub številnim aktivnostim celovita reforma v Sloveniji ni nikoli zaživela; pravzaprav ni bil pripravljen niti osnutek reforme. Delne reforme so bile sprejete z uvedbo davka na CO₂ (1997) in davka na motorna vozila na osnovi emisij CO₂ (2010). Čeprav oba davka vodi dobra ideja uvajanja eksternalij v ceno proizvoda, so davčne stopnje še vedno prenizke, da bi imele kakršenkoli učinek na ravnanje podjetij ali gospodinjstev. Slovenija bi morala **dvigniti stopnje okoljskih davkov**, njihovo nadaljnjo rast v določenih primerih vezati na rast BDP, dodatne prihodke, ki bi jih s tem ustvarila, pa porabiti za **znižanje prispevkov za delo ali spodbujanje investicij v učinkovito rabo energije**.

Med bolj znanimi primeri zelene davčne reforme je nemška reforma, ki so jo izvedli v obdobju 1999–2003. V sklopu reforme so dvignili davke na goriva za vozila in ogrevanje ter uvedli davek na elektriko ob sočasnem znižanju prispevkov na delo. Nemška zelena davčna reforma je vodila v 2–3% znižanje emisij CO₂, prvi trajni upad prodaje goriv in 250.000 novih delovnih mest. Rezultati zelenih davčnih reform v ostalih članicah EU so pokazali večplastne pozitivne učinke na okolje in gospodarstvo; izpusti emisij toplogrednih plinov so upadli, raba energije pa je postala učinkovitejša ob sočasnih pozitivnih učinkih na rast zaposlovanja in BDP.

Odprava škodljivih subvencij

Kot je razkrilo poročilo Umanotere o okolju škodljivih subvencijah v Sloveniji, je naša država leta 2011 podelila za 524 milijonov evrov okolju škodljivih subvencij. Podobnega celovitega pregleda država kljub številnim zavezam ni pripravila in danes so na voljo le podatki o subvencijah v energetiki, kjer so subvencije za proizvodnjo energije iz fosilnih goriv, ki je okolju najbolj škodljiva, ter rabo fosilnih goriv v letu 2014 znašale 146 milijonov evrov.

Z okoljskega in fiskalnega vidika bi bilo najbolje, če bi bile vse okolju škodljive subvencije nemudoma odpravljene, vendar bi to lahko imelo negativne družbene učinke in tako nepredvidljiva politika ni smiselna. Tako podjetja kot gospodinjstva morajo imeti čas, da se prilagodijo na nove davke oz. ukinitve nekaterih subvencij. Slovenija mora nemudoma pripraviti **celovit pregled vseh okolju škodljivih subvencij**, ki jih podeljuje znotraj ali izven proračuna, in še pred tem oblikovati ustrezno **definicijo okolju škodljive subvencije**. Vlada je v letu 2017 imenovala delovno skupino, ki je zadolžena za izvedbo te naloge, in na podlagi pridobljenih podatkov bi morala ta skupina pripraviti načrt (skupaj s časovnico) postopnega ukinitve okolju škodljivih subvencij.

Glede na trenutno dostopne podatke bi bilo potrebno med prvimi ukrepi postopno **ukiniti vračila in vse izjeme plačevanja trošarin na energente za pogonska goriva** (komercialni namen, pogonska goriva v gozdarstvu in kmetijstvu ter goriva uporabljena za stacionarne delovne stroje) **in določene oblike porabe goriv za energente** (premog, naftni derivati, zemeljski plin). Posvetiti bi se bilo potrebno tudi **reformi plačilne sheme prevoza na delovno mesto, ukinitvi znižane stopnje DDV na fitofarmacevtska sredstva** ter **davčni politiki za nakup in zasebno uporabo službenih avtomobilov**.

Zelene naložbe

Javna sredstva, ki jih Slovenija namenja za naložbe v infrastrukturo ali spodbujanje naložb v gospodarstvu, morajo ustrezati trajnostnim kriterijem in spodbujanju prehoda v zeleno gospodarstvo oz. vzdržno družbo. Infrastrukturni projekti v Sloveniji so se pogosto končali izrazito negativno, spremljala jih je netransparentnost, korupcija, politični pritiski, slaba ekonomika in odsotnost razprave o alternativah, zaradi česar so ti bilo pogosto predimenzionirani ali celo nepotrebni. Da bi odpravili te pretekle napake, je potrebno **okrepiti strateško načrtovanje, načrtovanje in izvedba projektov pa mora slediti načelom dobre prakse**, pri čemer mora izbor projektov potekati **na podlagi preverljivih dejanskih potreb družbe in gospodarstva**. Predvsem pa mora poraba javnih sredstev prispevati k manjši porabi energije, učinkoviti rabi virov, manjšemu onesnaževanju, višjim ekosistemskim storitvam, višji stopnji samooskrbnosti ter h kakovostnim lokalnim delovnim mestom in k prilagodljivosti na prihodnje nepredvidljivosti in tveganja zaradi zunanjih dejavnikov – podnebja, svetovnega gospodarstva, varnosti, tehnoloških prebojev. Podobno bi tudi **javne spodbude za podjetja morale služiti prestrukturiranju slovenskega gospodarstva in odpravi strukturnih problemov**, kot so visoka snovna in energetska intenzivnost ter primanjkljaj v inovacijah in naložbah v nove tehnologije, ki zmanjšujejo njegovo konkurenčnost. Takšne usmeritve bi bile vsebinsko skladne z vladnim Programom spodbujanja internacionalizacije, Slovensko industrijsko politiko, Strategijo pametne specializacije, Okvirnim programom za prehod v zeleno gospodarstvo, Operativnim programom ukrepov zmanjševanja emisij toplogrednih plinov itd.

Zaradi sinergijskih, gospodarskih, družbenih in okoljskih učinkov ter zaradi učinkovitega črpanja evropskih sredstev bi bilo potrebno **prednostno obravnavati (1) učinkovito rabo energije skupaj s celovito energetsko prenovo zgradb, (2) posodobitev železnice in vzpostavitev uporabniku prijaznega javnega potniškega prometa ter (3) protipoplavno sanacijo in celovito upravljanje z vodami**.

Davčna pravičnost

Davčna pravičnost⁶ zagotavlja, da vsa **podjetja in posamezniki prispevajo pravično raven davkov za trajnostno delovanje države**. Za posameznika je davčna pravičnost plačevanje davkov v skladu s pravili in v duhu zakona, za družbo pa pomeni veliko več. Je obstoj trajnostnega sistema financiranja, ki **promovira blaginjo in solidarnost v družbi in med družbami**. Je ustvarjanje okolja, kjer ljudje lahko dosegajo **blaginjo**, blaginjo pa lahko dosegajo tudi državne institucije in podjetja, ki pomagajo graditi **boljše družbo in zdravo okolje**. Pomeni tudi, da so tisti, ki ne uspejo dosegati zadovoljive ravni blaginje, zaščiteni pred težavami do takrat, ko si jo bodo znova sposobni zagotoviti.

Davčna pravičnost se lahko osredotoči na različne cilje ali kombinacijo ciljev:

- **izboljšanje javnih storitev**: kriza in varčevalni ukrepi so v proračune prinesli reze, ti pa ukinjanje ali zmanjšanje javnih storitev. Skozi davčno pravičnost lahko ciljamo na to, da zberemo več sredstev (npr. skozi naslavljanje izogibanja davkom) za povečanje ali uvedbo novih javnih storitev;
- **zmanjšanje primanjkljaja ali javnega dolga**: davčna pravičnost lahko pomaga pri nižanju primanjkljaja in javnega dolga;
- **spreminjanje percepcije davkov**: davke najpogosteje sprejemamo kot breme oz. nekaj, kar plačamo državi, v zameno pa dobimo »le malo ali nič«. Skozi davčno pravičnost lahko spremenimo sliko: na Danskem ljudje niso nezadovoljni s plačevanjem davkov, ker v zameno zanje dobijo kakovostne javne storitve;
- **uravnoteženje vpliva podjetij v političnem sistemu**: z davčno pravičnostjo lahko omejimo vpliv podjetij v politiki, ki so ga pridobila med drugim tudi z izmikanjem davkom, kopičenjem kapitala ter spodbujanjem davčne konkurence med državami;
- **transparentnost in odpravo nelegalnih dejavnosti**: tako nekatera podjetja kot nekateri posamezniki se izogibajo plačevanju davkov ali pa jih utajijo. Povečanje transparentnosti dejanskega lastništva pravnih struktur in poslovanja podjetij glede na posamezno jurisdikcijo tako na nacionalni kot globalni ravni lahko pomaga tako pri odpravi nelegalnih dejavnosti kot pri iskanju tistih, ki se izmikajo plačilu skozi pravne luknje.

⁶ Vir: www.taxresearch.org.uk/Documents/Foundations.pdf

Javni dolg

Zadnji pregled javnega dolga Slovenije je računsko sodišče opravilo leta 2006 v predkriznem obdobju, ko se je dolg konstantno gibal v višini 25 % BDP. Leta 2015 je javni dolg znašal že 84 % BDP ali okoli 35 milijard evrov, zato bi bilo potrebno **ponovno opraviti pregled trajnosti javnega dolga**. Revizija **uspešnosti načrtovanja** zadolževanja v letu 2013 in v prvi polovici leta 2014, opravljena na Vladi Republike Slovenije in Ministrstvu za finance, ni preverjala kriterijev njegove trajnosti, prav tako pa je bila omejena na zelo ozko časovno obdobje. Smiselno bi bilo, da **računsko sodišče** pri pregledovanju javnega dolga **dobi večje pristojnosti**, pregled dolga Republike Slovenije naj se **opravi redno** vsakih 5 let, pri čemer naj se preverijo trajnost, smiselnost in upravičenost dolga. Revizija bi morala zajeti tudi odgovornosti finančnega ministrstva, Banke Slovenije in novonastalega Fiskalnega sveta. Večje pristojnosti Računskega sodišča bi bile še posebej potrebne pri **pregledovanju smotrnosti in gospodarnosti poslovanja Banke Slovenije**, ki je z omogočanjem poplave lahko dostopnih kreditov v predkriznem obdobju in posledično ekspanzijo korporativnega dolga, čemur so po letu 2009 sledile slabe terjatve, sanacija bank in privatizacije, posredno odgovorna za višino dolga. Ministrstvo za finance je pred časom pripravilo **spmembo Zakona o Banki Slovenije**, po katerem bi Računsko sodišče dobilo pravico revidiranja Banke Slovenije, vendar je zaradi pritiska Evropske centralne banke od zakona ostala le njegova senca, saj bo računsko sodišče revizijo lahko izvedlo brez revidiranja in brez dajanja obveznih navodil. Nemško računsko sodišče ima pravico, da revidira smotrnost poslovanja njihove centralne banke, kar potrjuje, da taka oblika revizije ni nenavadna praksa.

Da bi v sistemu, ki temelji na dolgu, lahko začeli z razpravo, kako odgovoriti na dolžniške krize, ki dušijo ljudi in države, ter razmislek izven družbe rasti, je potrebno pripraviti **pravilno oceno stanja in upravičenosti (legitimnosti) dolga**. Brez tega se razprava o potrebnih spremembah ne more pričeti. Ob tem bi bilo potrebno oblikovati tudi novo politiko, protokol oz. **smernice o odgovornem zadolževanju in posojanju**, kot so jih že nakazali in sprejeli Združeni narodi ter o čemer sedaj aktivno razmišlja tudi Evropski parlament. Slednji trenutno pripravlja predlog spremembe direktive Parlamenta in Sveta glede razvrstitve nezavarovanih dolžniških instrumentov v stečajni hierarhiji.

Ključno vprašanje, ki se nam ob tem postavlja, je, kako bi lahko oblast in mednarodne institucije (IMF, ECB) preprečile, da bi zasebni dolgovi ponovno postali javni dolgovi? Tudi 10 let po finančni krizi namreč ni prišlo do povečane regulacije finančnega sektorja in ali sankcioniranja odgovornih, vključno z institucijami. Kažejo pa se že obrisi nove krize, za katero ni dvoma, da bo prišla – vprašanje je edino, kdaj.

Pravičen podnebno-energetski prehod

Pravičen podnebno-energetski prehod, kjer bo glavni poudarek na **zmanjšanju rabe energije in opustitvi rabe fosilnih in jedrskih virov**, je ena glavnih **moralnih dolžnosti naše generacije**. Čiste in obnovljive vire energije (OVE) brez negativnih vplivov na naravo je potrebno pozitivno vrednotiti, kajti za razliko od klasičnih jedrskih in fosilnih virov za sabo ne puščajo medgeneracijskih bremen, zaradi obnovljivosti pa so ti viri razpoložljivi neomejeno v prihodnost. Obnovljivi viri, kot so sončne in vetrne elektrarne, so najčistejši viri energije, hidroelektrarne pa so ene od najbolj učinkovitih virov z vidika proizvodne moči. Vendar pa je treba, zlasti pri slednjih, upoštevati negativne vplive na naravo.

Uspešna energetska tranzicija (odslej energetski prehod) pomeni **obrzdanje podnebnih sprememb, čistejši zrak, večjo biotsko pestrost ter pravično prestrukturiranje energetike in v njej delujočih delovnih mest**. Proizvodnja energije vedno pomeni določen pritisk na okolje in naravo, dobro upravljanje pa lahko to breme zmanjša na minimum.

Obstoječe stanje v energetiki je iz okoljskega in naravovarstvenega vidika nesprejemljivo. **Večino energije v Sloveniji pridobimo iz fosilne in jedrske energije**. Fosilni viri rušijo podnebje, zmanjšujejo kakovost zraka in onesnažujejo okolje. Jedrska energija ustvarja onesnaženje ob rudarjenju, proizvodnji goriva, uporabi goriva za proizvodnjo energije oz. obratovanju, na koncu, pri razgradnji jedrske elektrarne, pa stalno nastajajo tudi nevarno dolgoživi radioaktivni odpadki, ki jih je potrebno varno izolirati od okolja še tisočletja.

Potrebno je uporabljati najbolj energetske učinkovite tehnologije, a potrebne so tudi **družbene spremembe**. Kot družba moramo **prevrednotiti ravnanje z energijo in ozavestiti njeno celotno ceno za družbo** (vključno z državnimi subvencijami ter družbenimi stroški fosilne energije zaradi negativnih učinkov na zdravje ljudi, lokalno okolje in podnebje). Varčevanje z energijo in čista energija morata postati ustrezno vrednotena in cenjena. Le tako bomo razlikovali med vrednostjo čiste in umazane energije in bomo varčevali z energijo ter podpirali napore za pridobivanje energije v svojem lokalnem okolju (npr. vetrna in sončna energija). Dokler bo energija razumljena kot samoumeven vir, ki ga je na voljo na pretek, ne bo zadostnega spoštovanja čistih in obnovljivih virov energije, posledično bomo tehnologije vrednotili le glede na tržno ceno (ki jo danes izkrivljajo subvencije fosilnim energentom) in njihov neposredni (vidni) učinek na naše življenje. Visoka poraba energije ne sme biti več statusni simbol, ampak mora biti pravilneje dojeta kot znak razsipnega, asocialnega življenjskega stila, kjer posameznik z neracionalno oziroma malomarno rabo energije žrtvuje skupno dobro: stabilno podnebje, ohranjeno človeško in naravno okolje.

Tudi obnovljivi viri zahtevajo porabo virov za proizvodnjo tehnologij (npr. turbine, sončni paneli) in pomenijo bolj ali manj intenziven poseg v prostor. **Najčistejša energija je tista, ki je ne porabimo**, vse ostale oblike energije pomenijo določen pritisk na naravne vire in prostor. Za energetski prehod je pomembno je, da se potreba po energiji zmanjša in je zato potrebno postaviti manj elektrarn na obnovljive vire.

Prehod na obnovljive vire je kapitalsko intenziven, a prinaša celo vrsto **priložnosti za gospodarstvo, pa tudi za posameznike in lokalne skupnosti**. Pri obnovljivih virih, kot so sonce, veter, hidroenergija in geotermalna energija, je potrebno večino stroškov proizvodnje energije plačati takoj, kajti gorivo (sonce, veter, voda) je zastoj. Posledično so zahtevane **razmeroma velike investicije ob nameščanju, stroški vzdrževanja pa so v primerjavi s klasičnimi viri, kjer je potrebno plačevati tudi gorivo, minimalni**. Vse energetske projekte je potrebno **skrbno umeščati v prostor in upoštevati vplive na naravo**, pri tem pa je zelo pomembno **pravočasno vključevanje javnosti** in predvsem lokalnega prebivalstva. V razpravah o primernosti določenih obnovljivih virov morajo biti priznane preference tako širše javnosti kot lokalnega prebivalstva, dejstva je potrebno utemeljevati na znanstvenih dokazih, izogibati se je potrebno psevdoznanstvenim trditvam.

Energetski prehod

Slovenski energetski sistem predstavlja enega izmed najmanjših v Evropi. Ravno ta majhnost omogoča hitrejšo in lažje uveljavljanje sprememb. Trajnostni energetski prehod predvideva **spremembo paradigme v energetskem sektorju, ki vključuje okoljsko, družbeno in ekonomsko komponento, s tem pa rabo okoljsko sprejemljivih virov in tehnologij ter prehod na učinkovito rabo energije in razpršene obnovljive vire**. To pomeni znaten odklon energetske politike od osredotočanja zgolj na velike, centralizirane elektrarne na fosilno in jedrsko energijo, ki so trenutno temelj sistemov.

Energetski prehod ne predvideva zgolj tehnoloških sprememb, temveč vključuje tudi spremembe v samih organizacijah, institucijah, regulativah, politikah, gospodarstvu in družbi. Pomeni **demokratizacijo elektroenergetskega sektorja**, kjer velika energetska podjetja izgubijo dominacijo in moč, medtem ko akterji, ki so trenutno na obrobju arene, predvsem majhni proizvajalci električne energije, porabniki in civilna družba, pridobijo na vplivu.

Od energetskega sektorja prihodnosti pričakujemo, da bo vključeval **vrednote**, kot so spoštovanje, skupnost, solidarnost, participacija, deljenje, podpora, vključenost in sodelovanje, ter da bo – poleg **zasledovanja trajnostnih okoljskih ciljev – prispeval k pravi demokraciji** z zmanjševanjem trenutne neenakosti moči ter s spodbujanjem lokalne angažiranosti in opolnomočenja ter socialne pravičnosti. Takšna pot lahko vodi k pozitivni viziji ter k srečnejšim, bolj zdravim posameznikom, ki živijo v varni, trajnostni in bolj enakopravni, povezani skupnosti.

Zmanjšanje rabe energije

Varčevanje z energijo in učinkovita raba energije sta najbolj trajnostna koraka na področju energetike, zato mora imeti to področje **najvišjo prioriteto**. Ima široke pozitivne vplive v obliki zmanjšanja pritiskov na okolje, nižje potrebe po uvozu energentov, finančnih prihrankov, višanja števila (zelenih) delovnih mest in višanja kakovosti življenja v lokalnem okolju.

Okoljskih problemov ne moremo reševati zgolj s tehničnimi in tehnološkimi rešitvami, kot je zamenjava fosilnih virov z obnovljivimi brez hkratnega zmanjšanja porabe. Tehnologije so zgolj orodja, ki služijo ciljem, etiki in časovnim obzorjem družbe kot celote. Ti cilji pa so odvisni od družbe. Zgolj delna implementacija strategij, ki so del energetskega prehoda in nove paradigme, ne more biti uspešna. Tako recimo **zgolj zamenjava fosilnih in jedrskih virov z obnovljivimi ni mogoča, ker so potrebe po energiji trenutno prevelike, da bi jih zmogli nadomestiti zgolj z OVE**. Brez kombinacije z zmanjšanjem in učinkovito rabo energije ter s spremembami modernega življenjskega sloga ne moremo doseči trajnostnega preskoka.

Omejitev pri proizvodnji in rabi energije izhajajo iz asimilacijskih zmognosti planeta in ne zgolj iz dostopnosti virov, zato bo potrebno dati večji poudarek **zagotavljanju energetskih storitev** in ne zgolj zagotavljanju zadostnih količin energije ob vse večjem povpraševanju. Primer takšne storitve je prilagajanje odjema električne energije s strani odjemalcev, kar pomeni, da odjemalci svoj odjem prilagajajo različnim cenam električne energije v časovnih intervalih ali obremenjenosti elektroenergetskega sistema. Na ta način se optimizira usklajenost ponudbe in povpraševanja po energiji in zmanjšujejo potrebe po proizvodnji energije. Pomen in namen novih energetskih storitev je omogočiti spremembo koncepta na način, da kot najvišjo prioriteto postavimo zmanjševanje in učinkovito rabo energije.

OVE – priložnost za skupnostne projekte

Potrebujemo vse obnovljive vire in potrebujemo jih povsod po državi. Kajti z OVE je potrebno slej kot prej nadomestiti vse fosilne vire (premog, nafta, zemeljski plin) in jedrsko energijo. Potrebno je izkoristiti **sonaravni vodni, vetrni, sončni, biomasni, bioplinski in geotermalni potencial**. Izkoriščanje vsega tehničnega potenciala je neustrezno, ker pomeni izkoriščanje OVE tudi v zaščitenih območjih, sonaravni potencial pa pomeni izkoriščanje OVE na območjih, kjer je konflikt z obstoječim naravnim okoljem minimalen, prispevek k podnebnim, okoljskim in drugim družbenim ciljem pa čim večji.

Obnovljivi viri energije omogočajo prebivalcem, da postanejo pomemben akter v energetskega sistema, ne le kot porabnik, temveč tudi kot proizvajalec. Skoraj polovica prebivalcev Slovenije (44 %) bi lahko do leta 2050 proizvajala svojo lastno električno energijo iz sonca in vetra ter s tem zadovoljila četrtno potreb Slovenije po električni energiji. Največji potencial imajo pri tem »energetski državljani« (posamezniki in gospodinjstva, ki bodisi individualno ali kolektivno proizvajajo energijo ali fleksibilno upravljajo s svojim povpraševanjem), **povezani v kolektivne združbe, npr. zadruga**.

Brez »energetskih državljanov« in skupnostnih energetskih projektov prehod na 100 % obnovljive vire ni mogoč, zato je nujno pričeti z izvajanjem takšnih projektov.

Sodelovanje skupnosti v upravljanju z energetskimi viri, ki so na voljo v lokalnem okolju, pomaga ustvariti **javno podporo in sprejemljivost** ter zmanjšati lokalno nasprotovanje nizkoogljičnim projektom. Obenem lahko z mobilizacijo posameznikov in njihovih naložb v takšne projekte zagotovimo **nova sredstva za investicije** v zmanjšanje rabe energije in rabo obnovljivih virov. **Koristi projektov in dobički grede nazaj v skupnost** ali pa se jih investira nazaj v skupnost.

Decentralizirani OVE neposredno vključujejo posameznike v proizvodnjo energije, s čimer lahko ti generirajo določen prihodek. Spodbujajo **samozadostnost in neodvisnost posameznikov in skupnosti**, kar se dogaja že v številnih državah, za zdaj v manjši meri pa tudi v Sloveniji.

Demokratizacija energetike

Decentralizacija je opredeljena kot proces prenosa moči in virov, zato je v političnem okolju demokratizacijo mogoče razumeti kot posledico decentralizacije procesov odločanja. Velika energetska podjetja, ki so imela v preteklosti skoraj monopolno pozicijo, kar zadeva proizvodnjo električne energije, v tem procesu izgubljajo moč, ki se začne deliti med številne razpršene proizvajalce električne energije. Na trg električne energije lahko vstopajo novi akterji in podjetja, ki prevzemajo deleže ustaljenim akterjem – dobaviteljem in proizvajalcem električne energije.

Decentralizacija proizvodnje električne energije se nanaša na proces in ne na (končno) stanje. **Poleg reševanja okoljskih problemov rešuje tudi problematičnost prevelikega vpliva in moči energetskih podjetij v energetskega politični areni.** Govorimo o potrebnem **prehodu od velikih centraliziranih proizvodnih obratov k manjšim, distribuiranim enotam OVE**. Gre za kontinuiran proces, ki se je z razvojem tehnologij za razpršeno proizvodnjo električne energije, predvsem iz OVE ter iz soproizvodnje toplote in električne energije (SPTE), že pričel. Postavljenih je že precej majhnih razpršenih oz. distribuiranih enot za proizvodnjo električne energije, ki pa kljub temu, da so zelo številne, s perspektive celotne strukture proizvodnje električne energije v večini držav predstavljajo zgolj majhen delež. Decentralizacija omogoča vstop novih akterjev ter institucionalnih oblik lastništva in organiziranja v energetskega sektor, kar neizogibno pomeni njegovo demokratizacijo.

Proces vključevanja obnovljivih virov energije v energetskega mešanico se v Sloveniji glede na zadane cilje do leta 2020 izvaja prepočasi. Na političnem področju je opazno pomanjkanje interesa za ustrezno delovanje na tem področju, saj na področju skupnostnih projektov zaostajamo za razvitejšimi državami. Potrebno je skladno delovanje na področju spodbujanja OVE ter vključevanja, sodelovanja in povezovanja skupnosti. Obenem je potrebno ustrezno nasloviti zaznane ovire ter na ta način izboljšati pogoje za izvajanje skupnostnih projektov OVE.

Pravičen prehod

V Sloveniji sklicevanje na zaščito delovnih mest (predvsem v premogovništvu) ključno prispeva k zakasnitvi prehoda v nizkoogljično, podnebno vzdržno družbo. Namesto načrtovanega postopnega in pravičnega zapiranja premogovnih termoelektrarn zato grozi zaprtje obratov v zadnjih trenutkih (tj. brez kakršnegakoli prestrukturiranja). Posledično so na slabšem tako delavci kot okolje.

Koncept pravičnega prehoda, ki ga predlagamo, obsega različne ukrepe, v okviru katerih **lastniki proizvodnega obrata prizadetim delavcem in skupnostim omogočajo dostojen in pravičen prehod v nizkoogljično družbo**.

Ti ukrepi naj med drugim vključujejo:

- financiranje prekvalifikacije, samozaposlitve in prezaposlitve,
- financiranje prihodkovne kompenzacije v višini pretekle plače in dokupa zavarovalne dobe,
- vzpostavitev hčerinskih družb kot jamstev za prezaposlitev,
- vključevanje delavcev in njihovih zastopnikov na vse ravni odločanja.

Načrt naj se financira iz v ta namen vzpostavljenega **sklada za pravičen prehod**. Vanj naj se dolgo pred zaprtjem posameznih obratov steka del vsakoletnega dobička fosilnih, v manjši meri pa tudi preostalih energetskih podjetij. Ob tem naj **država spodbudi odpiranje novih, trajnostno naravnanih delovnih mest v prizadeti regiji**. Na investirano enoto je zelenih delovnih mest več kot fosilnih na vseh stopnjah izobrazbe in imajo boljše pogoje za napredovanje. Približki pravičnega prehoda tako pri nas kot v tujini že obstajajo. Program deloma pravičnega prehoda skoraj 1.400 zaposlenih v Rudniku Trbovlje-Hrastnik stane povprečno 1,5 milijona EUR letno za obdobje 2000–2018. To je glede na dobičke v energetiki (115 milijonov EUR v letu 2015) obvladljiva vsota.

Oskrba s hrano

Zanesljiva oskrba s kakovostno, varno in v čim večji meri lokalno pridelano hrano po dostopnih cenah za vse je osnovni postulat suverenosti vsake skupnosti. Hrana je temeljna življenjska dobrina, zato je vedno veljalo, da je ni smotno prepuščati tujim rokam oziroma muhavosti globalnih trgov. Prav to pa se je zgodilo **slovenskemu prehranskemu sistemu – kmetje so bili potisnjeni v odvisnost od evropskih subvencij, netrajnostne kmetijske politike so razrahljale nekoč močne vezi soodvisnosti z naravo in odgovornosti do prihodnjih rodov, dolge verige v oskrbi s hrano pa so zabrisale vez med proizvajalci in potrošniki ter absurdno porušile razmerje med ceno hrane, ki jo plačujejo končni porabniki, in stroški pridelave**. Nacionalna kmetijska politika teh rušilnih trendov iz zadnjega četrta stoletja ni znala, hotela ali pa mogla preprečiti. Posledica je naša velika odvisnost od uvoza in netrajnostna struktura pridelovanja in porabe hrane.

V EU se v kmetijske subvencije letno prelije 58 milijard evrov davkoplačevalskega denarja, večinoma za industrijsko pridelavo hrane, ki je škodljiva za zdravje potrošnikov in za okolje ter ne zagotavlja preživetja podeželskim skupnostim. Nepravični in od javne koristi odtujeni sistem izplačil, od katerega imajo največ koristi veleposestniki, komaj razlikuje med neodgovornim in dobrim upravljanjem zemljišč, vse več malih kmetij je potisnjenih v propad. Slabe trgovinske politike razširjajo škodljivost evropske skupne kmetijske politike na globalno raven in silijo državljanje, da sodelujemo v uničevanju kmetijskih gospodarstev držav globalnega juga.

Netrajnostno kmetijstvo je največji vzrok za uničevanje kakovosti voda in tal ter izgubo biotske raznovrstnosti. Slovenski kmetijski sektor je drugi največji vir izpustov toplogrednih plinov v sektorjih, ki niso vključeni v evropsko shemo za trgovanje z izpusti – takoj za prometnim sektorjem. Izpusti iz kmetijstva se le počasi zmanjšujejo in otežujejo doseganje nacionalnih podnebnih ciljev.

Edini pravičen način reševanja te prehranske, zdravstvene, okoljske in socialne krize je, da z javnimi sredstvi podpiramo samo tiste storitve sistema oskrbe s hrano, ki so v javnem interesu in za katere na trgu ni mogoče dobiti plačila. To so na primer nadstandardni zdravju in okolju prijazni načini pridelave, obnova ekosistemov, ohranjanje zdravih tal in njihove sposobnosti zadrževanja vode in ogljika, visok standard dobrobiti živali ter ponovno vzpostavljanje stika otrok in odraslih z živim svetom. Skrajni čas je, da **z javnimi sredstvi podpiramo samo kmete, ki so pripravljeni prispevati k jasno opredeljenim koristim celotne družbe**. Nove spodbude bi moral spremljati **strožji sistem prepovedi in nadzora**, ki bi pridelovalcem preprečeval, da še naprej onesnažujejo vode, uničujejo kakovost tal, iztrebljajo oprasovalce in druge prostoživeče živali ter nekaznovano uničujejo dobre značilnosti podeželja. Če naj bodo kmetje bolj izpostavljeni tržnim silam, mora biti trg pravičen. To pomeni **zmanjšanje moči trgovskih verig** in, če je potrebno, omejevanje njihovih monopolov z zakonodajo.

Slovincem je mar za kmetijstvo, hrano in naravo. Ne želimo, da se naša hrana prideluje na račun uničevanja narave in našega zdravja. Kot je zapisano v viziji vseevropske kampanje Living Land, morajo biti nove kmetijske politike:

- pravične – za pridelovalce in podeželske skupnosti;
- okoljsko vzdržne – za čist zrak in vodo, zdrava tla ter uspevajoče rastlinsko in živalsko življenje;
- zdrave – za kakovostno hrano in dobrobit ljudi;
- globalno odgovorne – do podnebja našega planeta in do trajnostnega razvoja vseh držav sveta.

Prehranska samooskrba

Naravni pogoji za visoko stopnjo prehranske samooskrbe v Sloveniji niso dobri. Imamo najmanj kmetijskih zemljišč na prebivalca med evropskimi državami. Najkakovostnejših zemljišč – njiv in vrtov – pa celo manj kot 40 % evropskega povprečja. Delež kmetijske zemlje na območjih z omejenimi dejavniki za kmetijsko pridelavo presega 75 %. **Dosledno varovanje kakovosti in obsega kmetijskih zemljišč je vrhovni ukrep za povečanje prehranske samooskrbe.**

Če naj povečanje samooskrbe ne povzroči poslabšanja stanja okolja (vključno s kakovostjo tal) in narave ter zdravja potrošnikov, ni mogoče pristajati na kakršnokoli samooskrbo. **Dolgoročno je smiselna zgolj in samo trajnostna samooskrba, ki združuje lokalno oskrbo in ekološko pridelavo.** Ta je povsod po svetu pripomogla k oživitvi zanimanja za lokalno hrano ter za neposredne stike med pridelovalci in potrošniki.

Brez vode ni življenja in tudi ne hrane. **Ohranjanje suverenosti pri upravljanju z vodnimi viri in sonaravno upravljanje z vodo,** ki ne zadovoljuje samo človekovih potreb, ampak upošteva vse njene ekosistemske funkcije, je nujen pogoj za prehransko samooskrbo.

Količina hrane, ki jo lahko pridelamo, je omejena. Ali je za skupnost zadostna ali ne, je odvisno tudi od potrošniških navad: koliko in kaj jemo, pa tudi, koliko hrane zavržemo. Tako npr. velika poraba mesa pomeni potrebo po velikih obdelovalnih površinah. Visoke stopnje prehranske samooskrbe v Sloveniji ni mogoče doseči brez **zmanjšanja porabe mesa. Pridelava hrane mora imeti tudi absolutno prednost pred pridelavo energetskih rastlin.** Očitna priložnost za povečanje prehranske samooskrbe je **preprečevanje nastajanja odpadne in zavržene hrane,** zaradi vse večje priljubljenosti vrtnarjenja kot rekreativne dejavnosti pa tudi **povečanje pridelavi hrane namenjenih zelenih površin v mestih.**

K povečanju samooskrbe s hrano nadalje pripomorejo **podpore za krajšanje oskrbovalnih verig** (kmečke tržnice, naročniško in partnersko kmetovanje, zelena javna naročila ipd.) in za povečanje konkurenčnosti manjših pridelovalcev (npr. **združevanje v zadruge**).

Ekološko kmetijstvo

Ekološko kmetijstvo (EK) je najbolj trajnostna kmetijska praksa, ki celovito odgovarja na ključne izzive sodobnega kmetijstva. Ima minimalen negativen vpliv na okolje ter zagotavlja visoko stopnjo javnih dobrin in vrsto pozitivnih učinkov na družbeno blaginjo. V osnovi temelji na **izboljševanju ali vsaj ohranjanju rodovitnosti tal ter biotske raznovrstnosti.** Prispeva k trajnostnemu razvoju podeželja: z družbenoekonomskega vidika npr. z ustvarjanjem **večjega števila delovnih mest, z višjimi dohodki in s pozitivno razvojno perspektivo kmetij, z večjim zadovoljstvom kmetov, njihovih družin in delavcev.**

EK zadovoljuje potrebe **nenehno rastočega segmenta potrošnikov ekoloških živil.** Je način, ki omogoča konkurenčnost tudi majhnim kmetijam, saj lahko slednje pridelkom dodajajo vrednost, ki je prepoznana med potrošniki. Kupci dodano vrednost ekoloških živil, kot je npr. varovanje okolja in visoka kakovost, priznavajo tudi s plačevanjem višje cene. Prepoznavnost in tržno uveljavljenost potrjuje dejstvo, da so ekološka živila največja in najuspešnejša uradna shema kakovosti živil v EU.

Za tržno usmerjeno EK se tudi pri nas odloča vse več mlajših in nadpovprečno izobraženih kmetov, ki v tej metodi prepoznavajo **razvojno priložnost za svojo kmetijo;** pogosto tržijo prek kratkih oskrbnih verig. Za naše EK je značilen nadpovprečen obseg in število registriranih **dopolnilnih dejavnosti,** zlasti predelave.

V letu 2016 je bilo v Sloveniji ekoloških 5 % (3.518) vseh kmetij ter 9 % vseh kmetijskih zemljišč (KZ), kar nas umešča v sredino EU. V zadnjih 10 letih pa se je celoten obseg ekoloških KZ povečal komaj za tretjino, medtem ko se je v mnogih drugih državah povečal bistveno bolj.

Sprva izrazito »travniška« struktura ekoloških KZ se je v teh letih sicer nekoliko popravila, vendar pa delež travinja še vedno znaša kar 83 %. Njiv je bilo 10 %, trajnih nasadov (sadovnjaki, vinogradi, oljčniki in hmeljišča) slabih 5,5 %, vrtnin pa komaj 0,67 %.

Ekološki kmetje lahko pridobijo **podpore** iz Programa razvoja podeželja (PRP) iz Skupne kmetijske politike EU, v katerem je (od 2014 dalje) EK samostojen ukrep, medtem ko je bil pred tem del Kmetijsko-okoljskega programa. To je veliko priznanje pomenu EK na ravni EU. EU je sprejela že **2. akcijski načrt za EK,** medtem ko se je edini slovenski iztekel leta 2015 – žal z mnogimi nedoseženimi cilji. Popravni izpit je zato nujen.

Sprememba načina prehranjevanja

Naš način prehranjevanja izjemno vpliva na okolje, družbo in naše zdravje. Toda prehranske navade je zelo težko spreminjati. K spremembi načina prehranjevanja motivirajo prehranske raziskave, ki potrjujejo, da svoje zdravje močno varujemo z uživanjem **hrane rastlinskega porekla**, ki je **čim manj industrijsko predelana**. Še več: študije kažejo, da je celo zmerno ali občasno uživanje izdelkov živalskega porekla (meso, mleko, ribe, jajca ...) še vedno slabše za zdravje kot uživanje polnovrednih rastlinskih živil.

Zmanjšanje porabe hrane živalskega porekla, predvsem govedine, je tudi nujen pogoj za povečanje prehranske samooskrbe Slovenije. Velika poraba mesa namreč zahteva velike obdelovalne površine za pridelavo krme, ki jih v Sloveniji primanjkuje. Za prirejo mesa primerljive hranilne vrednosti je potrebno mnogo več zemlje in vode kot za rastlinsko hrano. Zmanjšanje obsega živinoreje je tudi ključni ukrep za zmanjšanje škodljivega vpliva kmetijstva na okolje. Ogljični odtis z mesom bogate prehrane je dvakrat večji od prehrane, v kateri prevladuje rastlinska hrana. Industrijska živinoreja je tudi glavni krivec za uničevanje biotske raznovrstnosti na planetu.

Tako kot zmanjšanje porabe izdelkov živalskega porekla je zdravju in okolju prijaznejše tudi uživanje ekološko pridelane hrane. **Ekološka živila** imajo večjo prehransko vrednost in manj škodljivih učinkov na zdravje ljudi, hkrati je ekološko kmetijstvo tudi ogljično manj intenzivno in je dobro za varstvo voda in tal ter za biotsko raznovrstnost.

Vsi vplivi hrane na zdravje in okolje pa so končani šele, ko je ta na krožniku. Če upoštevamo celotno oskrbovalno verigo s hrano, ki vključuje še transport, skladiščenje in predelavo, je **najbolj zdravju in okolju prijazna oskrba z rastlinskimi, sezonskimi, ekološko pridelanimi, čim manj predelanimi in čim bolj lokalnimi živili**, nabavljenimi čim bolj neposredno. Živila z drugih predelov sveta (kava, čaj, čokolada ...) pa naj bodo še iz **pravične trgovine** (družbeni vidik) in **ekološka**.

Kratke oskrbne verige s hrano

V središču kratkih oskrbnih verig s hrano so **družinske kmetije**, praviloma ekološke, ki pridelujejo večinoma za slovenski trg. Z ekološkim načinom pridelave poleg tega skrbijo za okolje in zdravje ljudi. Osnovna kratka oskrbna veriga je **neposredna prodaja na sami kmetiji ali na (lokalni ali regionalni) tržnici**; ta oblika je v Sloveniji dobro znana, dodatno pa se je okrepila s pojavom ekoloških kmetij.

Podobno kot v tujini se tudi pri nas razvijajo različne druge oblike kratkih oskrbnih verig s hrano. Izvirajo iz potrebe po tesnejšem stiku med (zlasti) ekološkimi kmeti in potrošniki. Najtesnejša tovrstna povezava je **partnersko kmetijstvo**, ki temelji na (celoletni) pogodbi med (enim) kmetom in potrošniki ter na dogovarjanju (npr. skupno načrtovanje vrste in količin pridelkov). **Naročniško kmetijstvo** je manj zavezujoče za obe strani (krajši čas dogovorjenih dobav in *ad hoc* naročila). Za obe obliki je značilno, da potrošniki živila prevzamejo ob dogovorjenem času na stalnem mestu. Pri delovanju pogosto pomagajo organizatorji in promotorji, kot so društva in neformalne skupine. Pri obeh oblikah je stik med potrošnikom s pridelovalcem neposreden.

Glavni razlogi potrošnikov za takšno oskrbo so kakovost (vključno s svežino) in znano poreklo pridelkov, okoljski in socialni motivi, ter cena, ki naj bi bila ugodnejša od cene za sveža ekološka živila v supermarketih. Višje cene so namreč ovira za mnoge, ki bi se sicer najraje oskrbovali z ekološko hrano. Za kmete so glavni motivi dolgoročna zagotovitev trga ter zmanjšanje obremenitev in stroškov s trženjem. Tovrstne oblike tudi olajšajo trženje kmetijam, ki so bolj oddaljene od (lokalnega) trga.

Na podoben način delujejo **kratke oskrbne verige z enim samim posrednikom**, ki na eni strani skrbi za dobavo neposredno s strani kmetov, na drugi strani pa organizira prodajo oziroma prevzem naročenih zaboječkov s hrano (primer: Zeleni zaboječek v Ljubljani, Zadruga Dobrina v Mariboru).

Vse to so perspektivne oblike kratkih verig preskrbe s hrano z očitnimi obojestranskimi koristmi. Prispevajo k izboljšanju samooskrbe z lokalnimi ekološkimi živili na rastočem slovenskem trgu ekoloških živil in nudijo vrsto družbenih in okoljskih koristi (izboljšanje dohodka kmetov in krepitev lokalnega gospodarstva, varstvo okolja zaradi ekološkega načina kmetovanja, zmanjšanje izpustov in druge).

Stanovanjska politika

Kakovostno stanovanje na primerni lokaciji je temeljni pogoj kakovostnega bivanja ter udeležanja drugih človekovih pravic. Na širši, družbeni ravni je stanovanje temeljna enota urejanja prostora in tako močno vpliva na trajnostno rabo prostora, porabo virov in načine mobilnosti. Stanovanjska politika mora biti zato razumljena kot **razvojna politika**, ki ima poleg stanovanjskih (cenovna dostopnost in kakovost) tudi **ekološke, ekonomske, družbene in socialne cilje**. Vse dosedanje vlade, politične stranke in skoraj vsi izvajalci stanovanjske politike (občine in stanovanjski skladi) niso bili sposobni takšnega razmisleka in so stanovanjsko politiko v najboljšem primeru zvajali na skrb za najšibkejše. Pa še ta skrb je vedno ostala zgolj črka na papirju, kar se odraža v stanovanjskih razmerah, ki se pospešeno slabšajo.

Stanovanjski fond je dotrajan, star in slabo vzdrževan, saj je večinoma starejši od 30 let. Stanovanjski standard je nizek, stanovanja so manjša od evropskega povprečja in imajo manj sob. Poleg tega so prostorsko razpršena, kar vodi v velike ekološke stroške (gradnja komunalne opreme, cest, raba prostora), otežuje organizacijo javnega prometa in družbenega življenja. Takšno stanje je posledica politik države, ki je stanovanjsko področje vse od osamosvojitve zanemarjala, saj je predpostavljala, da bo privatizacija družbenih stanovanj dokončno rešila stanovanjsko vprašanje. Politična kratkovidnost je vodila v podfinanciranost področja (Slovenija za stanovanja namenja 0,04 % BDP, medtem ko je evropsko povprečje 4 %), krčenje števila neprofitnih stanovanj in nerazvitost alternativnih rešitev (zadruga, neprofitne stanovanjske organizacije ...). Država je tako ustvarila situacijo, ki mlade sili v podaljšano bivanje pri starših in pozno osamosvojitvev (delež mladih, ki živijo pri starših, je eden najvišjih v Evropi), omogočila je porast revnih, predvsem starejših lastnikov, ki ne morejo kriti stroškov vzdrževanja in ogrevanja, ter spodbudila špekulativno rast cen v Ljubljani ter na Obali.

Na stanovanjskem področju se Slovenija sooča s tremi ključnimi težavami, iz katere izhajajo ostali bolj specifični problemi.

1. Stanovanjskemu področju je potrebno nameniti več sredstev

Če želimo kot družba resno poseči na to področje, mora država zagotoviti trajne, stabilne in dovolj visoke vire financiranja. Ti viri morajo biti namenjeni neposrednemu investiranju v gradnjo javnih najemnih stanovanj, hkrati pa tudi v subvencioniranje neprofitnih stanovanjskih praks, kot je gradnja zadrug in drugih neprofitnih stanovanjskih organizacij, samograditeljstva in izrabe danes praznih stanovanjskih enot.

2. Področje potrebuje več koordinacije in organiziranosti

Po uničenju prejšnjega tovrstnega sistema slovenska politika ni uspela oblikovati koherentnega, koordiniranega ter stabilnega sistema stanovanjske preskrbe. Za izboljšanje razmer je potrebno postaviti jasen sistem, v katerem bodo izvajalci in politika imeli jasne naloge, se medsebojno koordinirali in usklajevali. Potrebno je vzpostaviti redne povezave med občinami, lokalnimi stanovanjskimi skladi, Stanovanjskim skladom Republike Slovenije, pristojnimi ministrstvi ter drugimi podpornimi akterji (nevladnimi organizacijami, neprofitnimi stanovanjskimi organizacijami, zadrugami ...).

3. Javni sektor mora pričeti izvajati aktivno zemljiško politiko

Dostop do kakovostnih, komunalno urejenih in cenovno dostopnih zemljišč je nujen pogoj za stabilno in cenovno dostopno preskrbo s stanovanji. Država in lokalne oblasti morajo oblikovati ter načrtovati razvoj fondov zemljišč, ki bodo namenjena stanovanjski gradnji. To je nujen pogoj za naslovitev razpršene gradnje in za povečanje števila neprofitnih stanovanj.

Javna najemna stanovanja

Po trenutnih ocenah znaša v Sloveniji primanjkljaj neprofitnih stanovanj več kot 9.000 enot, pri čemer je največje pomanjkanje v urbanih središčih. Pomanjkanje je posledica pomanjkanja vlaganj, aktivne zemljiške politike in neugodnega okolja za vlaganje zasebnih organizacij v kakovostna ter dostopna stanovanja. Država naj s primerno zemljiško politiko, s finančnimi viri in ustvarjanjem stimulativnega okolja okrepi gradnjo najemnih stanovanj, ki se oddajajo po stroškovni najemnini in omogočajo varen ter dolgoročen najem. S takšnimi ukrepi bo država naslovila cenovno nedostopnost stanovanj, mladim omogočala osamosvojitve ter zmanjšala pritisk izseljevanja iz mest, ki vodi v odvisnost od avtomobila.

Ukrepi:

1. Država naj iz proračuna **dokapitalizira Stanovanjski sklad Republike Slovenije za namen gradnje javnih najemnih stanovanj po stroškovni najemnini**. Sklad naj projekte izvaja v sodelovanju z lokalnimi skladi ali občinami, ki naj v ta namen zagotovijo primerna in urejena zemljišča.
2. **Država naj ustvari okolje za zasebne investicije v stroškovna stanovanja**. Zasebnim investitorjem, ki bodo vlagali v dostopna stanovanja s poudarkom na spodbujanju najema, naj ponudi subvencije, ugodna posojila in dostop do zemljišč.

Stanovanjske zadruga

Stanovanjske zadruga so v tujini močno razvite in prispevajo h kakovostnemu, varnemu in dostopnemu bivanju v skupnosti. Zadruga tako presegajo zgolj stanovanjsko vprašanje – omogočajo tudi trajnostne oblike bivanja, krepijo solidarnost in medsosedsko pomoč, hkrati pa preprečujejo špekulacijo s stanovanjskim fondom. Zadruga hkrati omogočajo organizacijo gradnje, jo posledično pocenijo in naredijo bolj trajnostno, saj spodbujajo delitev prostorov, predmetov in storitev. Država naj s finančno pomočjo (ugodna posojila, poročstva, nepovratna sredstva, oprostitev davčnih obveznosti) in zemljiško politiko (stavbna pravica, zemljišče kot vložek javnega partnerja, ugoden najem ali odkup zemljišča) spodbudi razvoj zadružništva ter ga razvija kot enega izmed temeljev stanovanjskega področja. Zakonodajni okvir naj omogoči razvoj raznolikih zadrug (tako lastniških kot najemnih), pri čemer pa naj največ ugodnosti in spodbud dobivajo najemne stanovanjske zadruga, saj slednje gradijo fond, ki bo dostopen dolgoročno in po ugodni ceni.

Ukrepi:

1. Država naj **spodbudi izpeljavo pilotnega projekta najemne stanovanjske zadruga** s politično podporo, zagonskimi sredstvi in drugimi oblikami podpore.
2. Sprejme naj se **zakonodajni okvir**, ki bo omogočil razvoj zadružništva ter uredil dostop do ugodnosti za zadruga, ki izpolnjujejo javni interes (najemne zadruga z nedeljivim premoženjem).
3. Zadruga naj se podpre z **dostopom do kakovostnih zemljišč** (poudarek na stavbni pravici), **bančnih garancij ali ugodnih posojil**.
4. Razvoj zadružništva naj se spodbudi z **razpisi za zagonska sredstva**, z oblikovanjem pisarn ali točk VEM z **dostopnimi informacijami** ter z **mentorskimi shemami** za prenos znanja.

Mobilnost

Stanje mobilnosti v Sloveniji

Številni kazalci Slovenijo z vidika trajnostne mobilnosti uvrščajo proti repu Evropske unije. Sodimo med najbolj motorizirane narode v Evropi – leta 2012 smo v motorizaciji dosegli deveto mesto v Evropski uniji, kar 86 % poti opravimo z avtomobilom, to pa nas uvršča celo na tretje mesto v EU. V povprečju slovenska družina za mobilnost porabi kar 16,1 % družinskih prihodkov.⁷

Promet predstavlja največjo grožnjo za podnebne spremembe, saj emisije iz prometa še kar naraščajo. Samo od leta 1986 do leta 2010 so izpusti toplogrednih plinov iz prometa narasli za 258 %, ⁸ promet pa je v istem letu prispeval 27 % vseh izpustov toplogrednih plinov v Sloveniji.⁹

Med dolgoročnimi negativnimi učinki mobilnosti, ki temelji na avtomobilih, je tudi suburbanizacija večjih urbanih središč. Gre za proces razseljevanja prebivalcev, delovnih mest in urbanih dejavnosti iz osrednjih delov mest v obmestja in širša območja mestnih regij. Pri tem se soočamo z nesmotrno rabo prostora, izgubljanjem kakovostnih kmetijskih zemljišč ter zemljišč, pomembnih za varovanje naravnih vrednot in naravnih virov, visokimi stroški za infrastrukturno in komunalno opremljanje, selitvijo osrednjih urbanih dejavnosti v obmestje, onesnaževanjem okolja in izgubljanjem pokrajinske identitete.¹⁰

Zakaj trajnostna mobilnost?

Osnovni cilj trajnostne mobilnosti je zadovoljiti potrebe vseh ljudi po mobilnosti in obenem zmanjšati promet, s tem pa tudi onesnaževanje, emisije toplogrednih plinov in porabo energije. Trajnostna mobilnost je tista, ki je hkrati okoljsko sprejemljiva, socialno pravična in spodbuja razvoj gospodarstva.¹¹ Ob enakih učinkih so skupni stroški nižji, manjši pa so tudi stranski učinki, tveganja in poraba naravnih virov. S tem pridobimo vsi: tako posamezniki, ki si znižamo stroške in povečamo kakovost življenja, kot širša skupnost, ki si prav tako zmanjša kratkoročne in dolgoročne stroške ter omogoči višjo kakovost bivanja, ne da bi s tem ogrozila možnosti prihodnjih generacij.

Kaj lahko naredimo?

Pomemben premik se pri nas trenutno dogaja na ravni občinskih prometnih politik. Mnoge občine so pričele z izvajanjem celostnih prometnih strategij, ki naj bi na lokalni ravni zagotovile premik v razmisleku od asfaltiranja lokalnih cest in oblikovanja krožišč k bolj celovitemu razmisleku o prometu in mobilnosti nasploh.

Veliko uspešnih ukrepov je tudi že izvedenih, čeprav širši javnosti pogosto niso dobro poznani. **Z majhnimi ukrepi, kot so združevanje šolskih avtobusov z rednimi linijami, prevozi na klic ali promocija večje rabe koles in hoje na poti v službo ali šolo, lahko občine pomembno izboljšajo stanje na področju mobilnosti. Potrebna pa je tudi ustrezna infrastruktura, ki odvzame prednost avtomobilu.** Včasih je dovolj že, če primerno zarišemo talne oznake.

Na ravni države pa za večji premik ne bo šlo brez večjih vlaganj v **javni potniški promet**. Za začetek je pomembna enotna vozovnica za vso državo ter informacijska posodobitev in integracija voznih redov, ki se napovedujejo že dlje časa. Potrebna pa bo tudi organizacijska okrepitev, kar bo še posebej pomembno pri izvedbi preišljenih infrastrukturnih projektov.¹²

⁷ EU Energy and Transport in Figures, 2014

⁸ Mekinda, Česen, 2012

⁹ Greenhouse gas emission trends and projections in Europe 2012, 2012

¹⁰ Nared idr., 2012

¹¹ Ministrstvo za infrastrukturo in prostor, 2013

¹² Vir: Trajnostna mobilnost v praksi: zbornik dobrih praks. IPoP, 2016; dostopno prek: www.ipop.si/wp-content/uploads/2016/10/Trajnostna-mobilnost-v-praksi.pdf.

Kolesarjenje

Kolesarjenje je ključno za razvoj trajnostne mobilnosti na lokalni ravni. Strateški pristop zajema sočasno in kar se da usklajeno delovanje na področjih razvoja prometne infrastrukture, prometnih režimov, storitev za kolesarje in kolesarske kulture.

Za razvoj nekega območja kot kolesarjem prijaznega je ključnega pomena **kolesarska kultura**, s katero se spodbuja kolesarjenje kot način opravljanja vsakdanjih poti. Z njo postane kolesarstvo sestavni del identitete in podobe lokalne skupnosti. Za uspeh kolesarske kulture so potrebni naslednji dejavniki:

- Kolesarstvo postane oz. postaja sestavni del **identitete lokalne skupnosti**, kar se kaže v simbolnih gestah političnih vodstev, mnenjskih voditeljev in medijsko znanih osebnosti, v korporativnih sistemih označevanja, proračunskih in sponzorskih finančnih podporah ter v vsakdanjih prometnih praksah prebivalcev.
- Kolesarstvo je oz. postaja sestavni del prometnega sistema, prostorskega in prometnega načrtovanja ter kulturnih dejavnosti oz. **integrirano v vse vidike razvoja infrastrukture in kulture v lokalni skupnosti**.
- Kolesarski in osebni avtomobilski promet nista več oz. prvenstveno dojeta kot dva antagonistična sistema, temveč kot **dopolnjujoča se sistema**, ki imata vsak svoje prednosti in omejitve pri zagotavljanju svobode gibanja in mobilnosti v sodobni družbi.
- Za kolesarstvo oz. za pridobivanje potrebnih znanj s področja kolesarstva postanejo **zainteresirani prometni in prostorski načrtovalci ter projektanti prometne infrastrukture**.
- Kolesarstvo se manifestira tudi skozi različne **umetniške in kulturne prakse** ter ne ostaja omejeno le na šport, rekreacijo in prometno funkcijo.

Za razvoj kolesarske kulture je pomembno simbolno prepoznanje kolesarja kot privilegirane udeleženca v urbanih središčih. To se kaže v **prometnih režimih ter prilagoditvah prometne infrastrukture**, ki kolesarjem omogočajo čim bolj neposredne, neprekinjene, varne, udobne in zanimive povezave do ključnih javnih institucij ter zagotavljajo parkirišča za relativno varno parkiranje koles blizu vhodov.¹³

Sopotništvo – deljenje prevozov

Sopotništvo je oblika mobilnosti, kjer voznik prazne sedeže avtomobila ponudi potencialnim sovozačem. V Sloveniji sopotništvo med neznanci (izven družinskih, sosedskih in sodelavskih odnosov) živi od leta 2005 s pomočjo spletne platforme Prevoz.org, kjer vsak mesec zabeležijo več kot 250.000 unikatnih obiskov in 55 tisoč ponudb, od tega deset tisoč mednarodnih. Ponudbe za sopotništvo na dnevni ravni so zbrane tudi na spletni strani pelji.me in več drugih manj znanih straneh, v tujini pa npr. na platformi *BlaBlaCar*.

Potenciala za razvoj sopotništva je veliko, saj nam že enostavno štetje prometa pokaže, da se večinoma pelje v avtomobilu le voznik, le v vsakem drugem do tretjem je v njem še en ali več potnikov.

Sopotništvo omogoča mobilnost tudi socialnim skupinam, ki ne vozijo (starejši, mladi, gibalno ovirani) in deluje na območjih, **kjer je javni potniški promet podhranjen**.

Sopotništvo je uporabniku in okolju prijaznejša oblika mobilnosti, saj omogoča **mreženje med neznanci in delitev stroškov**, hkrati pa je **energetsko učinkovitejša ter tako okolju prijaznejša**. Za razvoj sopotništva je potrebno **ozaveščanje in informiranje** potencialnih uporabnikov o obstoječih rešitvah, hkrati pa **razvoj novih storitev**, ki bi dobro prakso podpirale v prihodnje.¹⁴

¹³ Vir: Spletna stran Slovenske kolesarske mreže; dostopno prek: <http://kolesarji.org/vsebine/kolesarska-kultura>.

¹⁴ Vir: Trajnostna mobilnost v praksi: zbornik dobrih praks. IPOP, 2016; dostopno prek: www.ipop.si/wp-content/uploads/2016/10/Trajnostna-mobilnost-v-praksi.pdf.

Javni prevoz, prevoz na klic

Kakovost javnega potniškega prometa (JPP) je eden pomembnejših kazalcev razvitosti in kakovosti bivanja države, regije ali mesta. V razvitih državah je ponudba JPP takšna, da lahko ljudje kakovostno živijo brez osebnega avtomobila. JPP je v teh državah praviloma hitrejši, cenejši, varnejši in udobnejši od osebnega avtomobila, kar s seboj prinese vrsto ekonomskih, okoljskih in socialnih koristi. Čeprav JPP terja znatna vlaganja v infrastrukturo, vozila in organizacijo sistema, pa se takšna vlaganja že srednjeročno več kot povrnejo skozi prihranke pri gradnji in vzdrževanju cest in dolgoročno npr. pri zdravstvenih izdatkih. Dobro pa je izkoristiti tudi **ukrepe, ki terjajo sorazmerno majhne vloške**, vendar pa znatno prispevajo k privlačnosti JPP, kot je na primer **podaljševanje avtobusnih linij v primestna naselja ter združevanje rednih in šolskih prevozov**.

Prevoz na klic je dobra rešitev za podeželsko okolje, kjer linije javnega potniškega prometa niso rentabilne, vendar še vedno obstajajo potrebe po mobilnosti za ljudi, ki nimajo ali nočejo imeti osebnega avtomobila. Tukaj gre predvsem **za mlajše, starejše in gibalno ovirane osebe**. Prevoz na klic je najbližja alternativa klasičnemu javnemu prevozu, saj poteka po ustaljenih linijah, vendar s to razliko, da gre vozilo na pot zgolj, če ga pravočasno obvestimo, da potrebujemo prevoz. Običajno se izvaja tudi z manjšimi vozili (npr. minibusi ali kombiji), kar pomeni **nižje obratovalne stroške** v primerjavi s klasičnim javnim prevozom. V slovenskem prostoru je najbolj poznan Zavod Sopotnik, ki na Krasu nudi prevoze na klic za starejše občane.¹⁵

Hoja

Hoja je osnovna oblika mobilnosti, a obenem tudi najbolj podcenjena in najmanj razumljena. Danes se z avtomobilom opravi mnogo poti, ki bi jih lahko opravili peš. V Nemčiji, ki je po tovrstnih kazalcih s Slovenijo zelo primerljiva, se 27 % poti, krajših od 1,6 km, opravi z avtomobilom.

Dobra hodljivost mest, kot poimenujemo prijaznost mestnega okolja za pešačenje, zelo pomembno prispeva k zdravju in varnosti prebivalcev ter mestnega okolja. Neposredno in posredno lahko pomembno prispeva k zmanjšanju škodljivih vplivov na okolje, obenem pa hoji prilagojena mesta in manjša naselja spodbujajo tudi razvoj lokalnega gospodarstva, kot so lokalne trgovine in storitvene dejavnosti, ter omogoča razvoj intenzivnih in raznolikih družbenih vezi.

Za uveljavljanje hoje kot temeljne oblike trajnostne mobilnosti je potrebno:

1. izboljšati **razumevanje hoje kot oblike mobilnosti**,
2. okrepiti **ozaveščanje in informiranje** o pomenu hoje kot oblike mobilnosti,
3. spodbujati **spmembe potovalnih navad v smeri opravljanja kratkih poti peš**,
4. **povezati ukrepe** za spodbujanje hoje kot oblike mobilnosti med ravnmi in med sektorji,
5. **povezati organizacije in deležnike**, ki se ukvarjajo s promocijo hoje kot oblike mobilnosti.

Spremembo potovalnih navad v smeri opravljanja kratkih poti peš je na primer mogoče spodbuditi s kombinacijo organizacijskih in fizičnih ukrepov, ki izboljšajo pogoje za ciljne skupine. Med njimi so posebej pomembni šoloobvezni otroci in njihovi starši ter funkcionalno ovirani. Izpostavimo lahko naslednje kombinacije ukrepov:

- Za vse je koristna **ureditev novih peš povezav**, ki omogočajo krajše in bolj privlačne poti, ter ureditev javnega prostora in prometnih površin, ki so za pešce varne in prijetne. Med prednostne je pri tem potrebno uvrstiti ureditve, ki so potrebne za zagotovitev **varnih šolskih poti**.
- K **spodbujanju aktivne poti v šolo** med mlajšimi osnovnošolci lahko pomembno pripomorejo organizirane aktivnosti, kot je Pešbus, spremljana pot v šolo po stalni poti in stalnem urniku, pomagajo pa lahko tudi igre za šole, kakršna je Prometna kača.
- Pri **odpravi ovir za funkcionalno ovirane** je dober primer sodelovanje na lokalni ravni po zgledu Ljubljane, kjer že skoraj 30 let deluje Svet za odstranjevanje arhitekturnih in komunikacijskih ovir.

¹⁵ Vira: Trajnostna mobilnost v praksi: zbornik dobrih praks. IPoP, 2016; dostopno prek: www.ipop.si/wp/wp-content/uploads/2016/10/Trajnostna-mobilnost-v-praksi.pdf. Spletna stran zavoda Sopotniki; dostopno prek: <http://www.sopotniki.org>.

Znanje in izobraževanje

Znanje je vsaj deklarativno, v pravnih in strateških dokumentih evropske in nacionalne ravni, že desetletja ključen element razvoja. Ob tem pa se moramo vprašati, kaj za nas razvoj pomeni. Če je izobraževanje podrejeno trenutnemu dojetju razvoja skozi nenehno gospodarsko rast, vzgaja podjetne ljudi, pripravljene na hitro prilagoditev vsaki družbeni spremembi in zasledovanje dobička, tako kot to terja današnja potrošniška družba. Na prvi pogled je to morda dobro, prinaša pa grozljive posledice za družbeno enakost in ohranitev čistega ter zdravega okolja. **Za uveljavitev trajnostnega razvoja potrebujemo kompetentne, razmišljujoče, (samo)kritične posameznike in družbo.**

Pridobivanje znanja poteka na različne načine, v različnih situacijah in obdobjih življenja, ter nikakor ni omejeno le na formalna učna okolja. Zagotovo pa so ta tista, ki vključujejo praktično vse prebivalstvo. In predvsem osnovna šola je tista, ki postavi temelje za nadaljnje pridobivanje znanja.

Trenutno slovenski izobraževalni sistem povečini deluje v smeri povečevanja uspeha in preveč učenja na pamet, v šolah se tudi preveč pozornosti namenja »objektivnemu« ocenjevanju in ne znanju oz. **razumevanju**. Spodbuja se tekmovalnost, precej manj pa **sodelovanje**. Seveda takšne kritike ne gre posploševati na cel sistem in tudi posamezni učitelji se znotraj njega različno znajdejo. Žal pa se pri oblikovanju izobraževalnih politik mnenja strokovnjakov in praktikov premalo upoštevajo.

Kritično mišljenje je zapisano v marsikaterem učnem načrtu. Vendar pa se z natrpanostjo ter spodbujanjem reproduciranja znanja izgubi prostor za **kritično mišljenje, domišljijo in ustvarjalnost**. Na splošni izobraževalni stopnji sicer vrednosti znanja ne gre toliko presojati z vidika njegove partikularne uporabnosti, pomembnejše je, kako učenci usvajajo znanja, koliko pri tem razvijajo natančnost, vztrajnost, odgovornost, kritičnost, zmožnost videnja in upoštevanja več pogledov, sodelovanja ... S tem se namreč **osebnostno oblikujejo in postavijo podlage za nadaljnje pridobivanje znanja in funkcioniranje v družbi**. Da bi to dosegli, potrebujemo predvsem kakovostne učitelje, ki vedo, da prenašanje znanja nikakor ne pomeni le frontalne razlage snovi. Ti pa potrebujejo **dovolj maneverskega prostora**, ne pa sistema, ki jih duši z natrpanostjo učnih načrtov, nemogočimi kriteriji za ocenjevanje (npr. na nacionalnih preverjanjih znanja, maturi) ter prekomerno birokracijo.

Poleg formalnega izobraževanja in sistema je potrebno izpostaviti tudi pomen neformalnih učnih okolij ter institucij, ki jih zagotavljajo. Formalni izobraževalni sistem namreč pogosto ne (more) odgovarja(ti) na potrebe celotnega prebivalstva, neformalni sistemi pa so pomembni tudi z vidika socialnega vključevanja, saj so ranljive skupine še posebej izpostavljene temu, da izpadejo iz formalnega šolskega sistema in se njihove možnosti za aktivno vključevanje v družbo zmanjšajo.

Akterji, ki vzpostavljajo **neformalna učna okolja**, igrajo veliko vlogo tudi pri zagotavljanju **vseživljenjskega učenja**, ki je pomembno za ohranjanje vitalnosti države in družbe. Znanje, tako posameznika kot tudi družbe, se nenehno nadgrajuje in spreminja – le tako se lahko država (še posebej zaradi staranja prebivalstva) razvija oz. kakovostno funkcionira.

Na področju znanja in izobraževanja bi si morali torej postaviti naslednje cilje:

- razvijanje avtonomnega, kritičnega mišljenja posameznika in njegovega širokega ter poglobljenega razumevanja fizičnega, naravnega in družbenega sveta;
- spodbujanje ustvarjalnosti, divergentnega razmišljanja, ustvarjalnih dosežkov (posameznikov in skupin) ter komunikacijskih kompetenc in osebnosti posameznika;
- razvijanje in prevzemanje osebne in družbene odgovornosti za sobivanje in delovanje vseh posameznikov, tako na lokalnem kot tudi na globalnem nivoju;
- razvijanje in vpeljevanje pedagoško-didaktičnih metod za zagotavljanje socialne pravičnosti v vzgoji in izobraževanju ter krepitev senzibilnosti učiteljev za različnosti (socialno, kulturno, spolno, individualno);
- oblikovanje vključujočih učnih okolij na vseh stopnjah formalnega in neformalnega izobraževanja;
- spodbujanje odprtosti izobraževalnih ustanov – povezovanje oz. sodelovanje izobraževalnih institucij z različnimi deležniki in skupinami v lokalnem okolju;
- (ponovno) prepoznavanje znanja kot vrednote in znanosti kot metode razumevanja in osmišljanja sveta (utemeljene na empirično preverljivih dokazih) ter družbenega napredka;

- ustvarjanje javnih prostorov, ki omogočajo participacijo vseh prebivalcev pri skupnem učenju, ustvarjanju in delovanju ter spodbujanje neformalnih učnih okolij;
- povezovanje neformalnih in formalnih učnih okolij, izmenjava dobrih praks, didaktičnih pristopov ipd.
- krepitev medosebnih odnosov in spodbujanje čustvene vpletenosti v izobraževanje in pridobivanje znanja. V šolah naj se ne ukvarjajo samo s tem, kako dobro znajo učenci brati, pisati, šteti in ponavljati informacije. Za resnično razvito družbo je ključno, da se učenci dobro počutijo v svoji koži, razumejo svoja čustva, se dobro razumejo z drugimi in imajo radi svoje življenje.

Predvsem pa **upoštevanje različnih pogledov in izkušenj strokovnjakov ter praktikov** iz različnih področij pri spreminjanju in oblikovanju izobraževalnega sistema, obenem pa zagotavljanje **skladnosti izobraževalne politike z drugimi državnimi politikami**, in sicer tako, da bodo vzpostavljale blaginjo skozi družbeno enakost in obenem naslavljale probleme današnjega globaliziranega sveta.

Globalno učenje

Globalno učenje je pristop, ki deluje **na ravni informacij, znanja, srca (čustev) in rok (akcije)**. Že obstoječim temam dodaja **globalno dimenzijo**, ki pripomore k razumevanju kompleksnosti globalnih tematik, kot so migracije, podnebne spremembe, potrošništvo, razvoj, izobraževanje ipd., prav tako pa **razvija odgovornost in zavedanje**, da smo vsi del problema in rešitev za izzive današnjega časa. Skozi pristop globalnega učenja izboljšamo tudi **razumevanje o delovanju svetovnih sistemov**, v katere smo vpeti (politični, ekonomski, kulturni, družbeni, okoljski), ter obravnavamo vlogo in moč institucij in ostalih akterjev. Osebna predanost je sicer prvi potreben korak pri spopadanju z globalnimi vprašanji, vendar si z globalnim učenjem prizadevamo tudi za iskanje načinov, kako lahko posamezniki in skupine združijo moči in tako pridobijo večji vpliv na razvoj sprememb.

Pomembna komponenta globalnega učenja je **preobrazbeno (transformativno) učenje**. Z globalnim učenjem tako spodbujamo zavedanje, da ima vsak od nas zgolj omejen pogled, ki se bolj ali manj razlikuje od pogledov drugih. Razumevanje vsakega posameznika je določeno z njegovim položajem, z izkušnjami, družinskim okoljem, zgodovinskimi in kulturnimi konteksti. Širšo sliko pa lahko dojamemo le s pomočjo drugih ljudi, kar pomeni, da je naše znanje vedno nepopolno in da potrebujemo drug drugega. Zavedanje tega nam omogoča razvijati sodelovanje z drugimi ljudmi, ne glede na to, kako velike so razlike ali podobnosti med nami. To nam lahko odpre popolnoma nov pogled na naše predstave in stališča, ki jih zastopamo, in morebiti vodi tudi k spremembi teh stališč, morda celo k spremembi naših vrednot.

Pristop globalnega učenja deluje v **formalnih izobraževalnih okoljih**, morda pa še bolj ustreza **neformalnim izobraževalnim okoljem**.

Metode globalnega učenja pri pouku že uporabljajo številni učitelji in učiteljice ter ostali pedagoški delavci in delavke. Vedno bolj se uveljavlja tudi v neformalnih učnih okoljih, npr. v mladinskih centrih, na taborih, v okviru Slovenske skavtske organizacije in drugje.

V pomoč pri vnašanju globalne dimenzije in pristopa globalnega učenja v učni proces so lahko Smernice za globalno izobraževanje,¹⁶ ki so nastale leta 2008 v okviru Sveta Evrope, njihovo izhodišče pa je, da bi moral izobraževalni proces v formalnem in neformalnem okolju odpreti pot k boljšemu razumevanju vse bolj globaliziranega sveta, ter Smernice za zagotavljanje kakovosti globalnega učenja prek delavnic na šolah,¹⁷ nastale leta 2014 kot rezultat izkušenj organizacij iz različnih držav, ki se že vrsto let ukvarjajo z globalnim učenjem. Predstavljajo splošen okvir, kako lahko z vzpostavitvijo varnega, vključujočega in kritičnega učnega okolja olajšamo učni proces, in nas usmerjajo glede načina obravnavanja globalno/lokalnih tematik.

¹⁶ www.ursm.gov.si/fileadmin/ursm.gov.si/pageuploads/pdf/Smernice_za_globalno_izobrazevanje_-_Brosura.pdf.

¹⁷ www.humanitas.si/data/useruploads/files/1439931641.pdf.

Skupnostno učenje za trajnostni razvoj

V stanju izgubljenega izkušenskega in preživetvenega stika z naravo smo v zadnjih letih pridobili nekatere projektne razvite uvožene inovativne prakse (skupni vrtovi, sadovnjaki, čebelnjaki), kar pa je za razvoj izobraževanja premalo. Za specifične rešitve je ključno, da omogočajo predvidevanje prihodnosti in alternativne poti proti razvojni viziji, predvidevanje in anticipacijo v skupini. **Skupina namreč s komplementarnim povezovanjem posamičnih kompetenc povečuje potencial za realne rešitve in sinergije, hkrati pa je prostor osebno pomembnega učenja.** V preteklih dveh desetletjih se je kot najstabilnejša in na potrebe sprememb odzivna metoda še najbolj izkazala neformalna oblika spodbujanja pismenosti in kompetenc – **metoda študijskega krožka**.¹⁸ Brez posebnih spodbud so se študijski krožki že odzvali na potrebe »zelenih« tem, smiselno in racionalno jih je torej uporabiti kot delujočo specifično rešitev. Deležni so domače in mednarodne prepoznavnosti in nagrad (TVU in druge nacionalne nagrade, nagrade EU, prenos prakse v mednarodni prostor) in so stabilna praksa z elementi **inovativnosti, medgeneracijskega prenosa in medkulturnih kompetenc**, za katero tako med udeleženci kot med izvajalskimi ustanovami in mentorji vlada veliko zanimanje in odlična odzivnost, ki letno dosega vsaj 100 različnih krajev, mest in podeželskih naselij in vsaj 3.000 ljudi neposredno.

Skupnostno učenje (odraslih) za trajnostni razvoj je namensko razvit izobraževalni odziv na potrebe razvoja po načelih trajnosti, ki vključuje udeležence **izkustveno in s povezovanjem spoznavnih in čustvenih dimenzij**. Tako omogoča kompleksno razumevanje izzivov in inovativne rešitve, ki so kontekstualno specifične, torej **prilagojene konkretnim lokalnim okoliščinam**. Lahko torej govorimo tudi o transformativnem učenju kot sistemsko in postopno razviti rešitvi za doseganje razvojnega preboja z izobraževanjem. Zasnovano je medsektorsko, problemsko in modularno, zato npr. omogoča prilagajanje na podnebne spremembe, z morebitnimi novimi moduli pa tudi odzivanje na druge okoljske ali družbene trende. **Poteka v skupini, a je lokalno umeščeno** v skupnosti, saj izhaja iz konkretnih problemov na najnižji ravni skupnosti ter vanje posreduje rešitve. Skupnostno učenje za trajnostni razvoj je pilotno preizkušeno in ovrednoteno. Razpolaga z osnovno infrastrukturo za izvedbo, spremljanje in promocijo,¹⁹ hkrati pa povezuje predavatelje javnega in civilnodružbenega sektorja. Menimo, da predstavlja inovacijo na tem področju ter tako primerjalno prednost na področju izobraževanja.

¹⁸ več na <https://sk.acs.si>.

¹⁹ npr. <https://znamenjatrajnosti.si>.

Gospodarstvo

Čeprav ob zagovarjanju pomena okolja in družbe pogosto slišimo, da gre za nasprotovanje gospodarskemu razvoju, temu ni tako. Predvsem ne gre enačiti gospodarskega razvoja ter rasti proizvodnje in potrošnje. Gospodarstvo potrebujemo, vendar ne kot cilj, temveč kot sredstvo za doseganje blaginje. Trenutno sta gospodarska rast in dvig konkurenčnosti postavljena v središče naših družbenih naporov, kar prinaša številne negativne stranske učinke v družbi in okolju. Zato je potrebno premisliti, ali je res gospodarska rast tista stvar, ki bo največ prispevala k blaginji v Sloveniji, in ali se gospodarstvo lahko razvija na drugačen način.

Trenutni gospodarski sistem – kapitalizem oz. neoliberalizem – ima kar nekaj »prirojenih napak«, ki jih ne moremo popraviti z delnimi ukrepi. Zato je potreben bolj temeljit premislek, kako zasnovati gospodarski sistem, da bo doprinal k blaginji, ne pa tudi k uničenju okolja, vrednot in kulture ter k poglobljanju prepadov v družbi. Enoznačnega odgovora ni in ga najverjetneje še nekaj časa ne bo, vendar pa to ne pomeni, da ne moremo iskati drugačnih rešitev za gospodarstvo. Alternativa kapitalizmu ni centralno plansko gospodarstvo; nasprotno: rešitve je potrebno iskati v **diverzifikaciji načinov proizvodnje in potrošnje, diverzifikaciji lastništva in upravljanja**, predvsem pa v smeri, kjer **gospodarstvo ni cilj, temveč sredstvo**, kjer **ciljev blaginje ne podrejamo ciljem dobička**, kjer smo **vsi bolj vključeni v odločanje** in kjer **znamo reči »dovolj«**.

Slovenija kot družba mora aktivno iskati in podpirati rešitve, ki omogočajo trajnostne gospodarske dejavnosti. V nadaljevanju je opisanih nekaj takšnih rešitev, vendar pa jih je zagotovo na voljo še več. Namesto da se sprašujemo, kako spodbujati nenehno rast BDP, si moramo postavljati vprašanja, kot so:

Kako živeti z manj materialnih dobrin in vendar bolj kakovostno in polno? Ali bi lahko imeli zdravo gospodarstvo, ki ne raste nenehno? Ali bi lahko zaustavili ekološko katastrofo? Ali lahko to naredimo brez stradanja ali revolucije? Kako ekonomski sistem, ki nam je ušel iz vajeti in bolj deluje za vzdrževanje samega sebe kot za doprinos k blaginji, postavimo na njegovo mesto: da postane sredstvo za doseganje našega blagostanja? Kako »pošast«, ki je ušla izpod nadzora, ukrotiti in jo postaviti v funkcijo, ki naj bi jo primarno opravljala?

Prvi korak za spremembo gospodarstva je, da ustvarimo okolje, ki je spodbudno za **lokalne ekonomske prakse, socialno ekonomijo, krožno gospodarstvo** (izmenjavo, deljenje) ipd. Pomembno je, da se usmerimo v prakse, ki so namenjene predvsem **proizvodnji uporabne vrednosti in nimajo vgrajene potrebe po akumulaciji ter rasti**; kjer gre za zmanjšanje plačanega dela, kroženje dobrin, skupnostno upravljanje. Seveda je ob tem pomembna tudi druga plat: na globalni ravni je potrebno revidirati pravila o davčni pravičnosti, obdavčenju transakcij, progresivnem obdavčenju, reviziji in/ali odpisu dolgov, delovanju bank in finančnega sistema. Pomemben korak je tudi redistribucija dela in prihodka. Potrebujemo **krajši delovnik**, ki nam bo omogočal več časa in več delovnih mest. Pogovorimo se o **univerzalnem dohodku**, ki je lahko denarni in/ali nedenarni in ki sistemov socialne varnosti ne nadomešča, temveč jih dopolnjuje. Pogovorimo se o konceptih, kot so **razmerje med minimalno in maksimalno plačo, zagotovljena delovna mesta, pošteno plačilo**. Naslednji pomemben korak je **dematerializacija življenjskega sloga**: (samo)zadostnost, prostovoljna preprostost, prevpraševanje potrebe po potrošnji, varčna raba energije, lokalna in ekološka prehrana, trajnostna mobilnost, skupnostno kmetovanje, *zero-waste* ... Pri vsem skupaj pa je najpomembnejše to, da **»dekoloniziramo«** našo domišljijo – »dekoloniziramo« zato, ker je našo domišljijo »koloniziral« trenutni gospodarski sistem. Da bi lahko iskali drugačne rešitve, je treba biti sposoben razmišljati drugače.

Odrast

Trajnostna odrast je opredeljena kot **krčenje proizvodnje in potrošnje, ki poveča blagostanje človeka in izboljša ekološke pogoje ter enakost na planetu**. Poziva k prihodnosti, v kateri družbe živijo v okviru okoljskih zmožnosti, z odprtimi lokalnimi gospodarstvi in bolj enakopravno porazdeljenimi viri v okviru novih oblik demokratičnih institucij. Odrast lahko definiramo tudi kot večplasten družbenopolitični projekt, ki želi mobilizirati podporo za spremembo smeri razvoja; **na makro ravni smer gospodarstva in političnih institucij, na mikro ravni pa smer osebnih vrednot in želja**. Prihodek in materialno udobje se bosta na tej poti pri številnih zmanjšala, vendar je cilj, da tega ne doživimo kot izgubo blagostanja. Trajnostno odrast lahko iz ekološko-ekonomskega vidika definiramo tudi kot družbeno vzdržno in pravično **zmanjšanje pretoka snovi in energije**, ki jih družba pridobiva, procesira, prevaža in prerazporeja, da bi jih (po)rabila in vrnila v okolje kot odpadek.

Trajnostna odrast se razlikuje od koncepta trajnostnega razvoja, saj predpostavlja, da se pretok snovi ne more zmanjšati ob rastočem BDP; ravno nasprotno: zmanjšanje pretoka snovi bo neizbežno vodilo v manjše, toda kakovostno drugačno gospodarstvo. Trajnostna odrast je hipoteza, da je odrast gospodarstva lahko dosežena na družbeno trajnosten način. Je vizija **zveznega prehoda iz trenutnega stanja v stanje trajnostne odrasti**, ne pa v stanje recesij in varčevalnih ukrepov.

Izraz *décroissance* (francoski izraz za odrast) je prvi uporabil Francoz André Gorz leta 1972, ko se je spraševal, ali lahko kapitalizem zagotovi ravnovesje Zemlje, za katero je potrební pogoj ne-rast ali celo krčenje materialne proizvodnje. Danes je koncept odrasti središče številnih akademskih raziskav in razprav, spodbuja vse več pobud iz prakse, postaja vse bolj del razprave v javnosti in ne nazadnje tudi v politiki; številne pobude, gibanja in skupine, od praktično do raziskovalno ali politično usmerjenih, se povezujejo v razpravi, kako oblikovati zvezan prehod od sistema trajnostne odrasti.²⁰

Socialna ekonomija

Socialna ekonomija je eno izmed orodij za pravično razdelitev bogastva, vključujočo družbo in doseganje družbene blaginje za vse. **Socialna podjetja**, registrirana po Zakonu o socialnem podjetništvu, sprejetem leta 2011, so eden izmed stebrov socialne ekonomije, poleg **invalidskih podjetij in zaposlitvenih centrov**, dela **nevladnega sektorja in zadrug oz. kooperativ**. Od leta 2013 opažamo skokovit (kar 300%) porast števila registriranih socialnih podjetij, prav tako pa tudi pestrost dejavnosti, s katerimi se ta podjetja ukvarjajo, od lokalne samooskrbe do ponovne uporabe, energetike, turizma in stanovanjske problematike. Žal pa skokovita porast pomeni zaenkrat večinoma porast v številu socialnih podjetij in subvencioniranih zaposlitev, ne pa tudi realne rasti v smislu vzdržnosti in varnosti zaposlitve v teh podjetjih, saj socialna podjetja niso deležna primerne podpore z vidika znanja in usposobljenosti, finančne podpore ter sistemske vključitve socialnega podjetništva v družbeno-gospodarsko okolje.

Socialna podjetja in druga podjetja socialne ekonomije pojmujejo kot organizacijo, ki je **neprofitnega značaja**, kar pomeni, da ne deli dobička med lastnike, čeprav **se ukvarja pretežno s tržno dejavnostjo**, hkrati pa ustvarja **pozitivne družbene oz. okoljske učinke**. Pri tem je zelo pomembna notranja organizacijska in lastniška struktura v podjetjih socialne ekonomije, saj menimo, da je podjetje, ki stremi za povečanjem dobička lastnika podjetja predvsem na račun zmanjševanja stroškov dela zaposlenih, družbeno neodgovorno podjetje.

Med pomembne nosilce socialne ekonomije sodijo **zadruge**, ki v svetu veljajo za prototip demokratičnega upravljanja podjetij in imajo tudi v Sloveniji že več kot 150-letno zgodovino. Zadruga je prostovoljna, odprta, neodvisna in samostojna gospodarska organizacija, ki jo upravljajo njeni člani. **Solastništvo in soupravljanje** sta vgrajena v temelje zadrugištva. Člani enakopravno sodelujejo pri odločanju o poslovanju in razdelitvi dobička. Del dobička se vlaga v zadrugo, ki pa ne obstaja zaradi svoje koristi. Njen poglaviti cilj je zadovoljevati potrebe članov in doseči čim večjo korist za njih in za skupnost. V svetu je v zadrugah zaposlenih okoli 8 % vseh zaposlenih, zadruge pa delujejo kot rezultat samoorganizacije stotin milijonov posameznikov, ki so v zadruge povezani na področjih sociale, zdravja, bančništva in zavarovalništva, industrije, kulture, energije, stanovanj, kmetijstva in drugih področjih. Zadruge so tudi po slovenski zakonodaji članske organizacije (združenja oseb), ki so namenjene povečevanju gospodarskih in družbenih koristi svojih članov in širše družbe, torej **krejitvi skupnosti**, za razliko od kapitalskih družb (združenje kapitala), ki so primarno posvečene krejitvi kapitala. Slovenija je prav tako zavezana priporočilu Mednarodne organizacije dela iz leta 2002, ki zadruge ocenjuje kot pomembne akterje na področju zaposlovanja in vključevanja.²¹ Zadruge se tudi združujejo med seboj v združenja in zadrugne zveze na regionalni, nacionalni, mednarodni in svetovni

²⁰ Vir: www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-OE7GZ6I4/9ba0a5b2-8f27-4548-966d-9ba4b6b4eb55/PDF.

²¹ Vir: ILO Recommendation 193 – Promotion of Cooperatives;

dostopno prek: www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:R193.

ravni. Največja zveza na svetovni ravni je ICA – mednarodna zadruga, ²² ki preko kontinentalnih in sektorskih organizacij povezuje milijardo članov zadrug po vsem svetu in ki je nosilka ključnega zadrugnega dokumenta »Izjava o zadrugi identiteti«. ²³ Ta povzema definicijo zadrug ter vrednote in načela zadrugištva, ki veljajo za zadrug po vsem svetu in jim večinoma sledijo tudi zadrug v Sloveniji, še posebej pa temu sledi »**nova generacija zadrug**«, ki nastajajo v ponovnem zagonu zadrugištva v Sloveniji od leta 2010 dalje.

Socialna ekonomija je ekonomija prihodnosti, je krožna, solidarna, trajnostna in vključujoča. Žal je celo med odločevalci še vedno veliko takšnih, ki prednosti socialne ekonomije ne poznajo ali jih ne priznavajo. Socialna ekonomija ni socialna pomoč. Je podjetništvo, ki v Sloveniji že sedaj dosega naslednje učinke: zaposlovanje preko 600 invalidov, zagotavljanje lokalno pridelane hrane v številnih vrtcih in šolah, ponovna uporaba preko 300 ton stvari na leto, ki bi sicer končale na odlagališčih, ter razvoj drugih družbeno-inovativnih produktov in učinkov, kot so skrb za starejše, trajnostna mobilnost, pomoč na domu, razvoj degradiranih urbanih in ruralnih območij, skupnostni pristopi na področju kulture in umetnosti itd. Hkrati ti učinki – poleg tega, da **ustvarjajo nova delovna mesta** in našo **družbo delajo bolj zdravo in srečno** – ustvarjajo tudi konkreten **prihranek javnega denarja**.

Zelena reindustrializacija ob upoštevanju koncepta pravičnega prehoda

V razmišljanjih o družbeno-ekološki transformaciji je del razmisleka potrebno posvetiti zeleni reindustrializaciji. Dolgotrajno zaupanje nevidni roki trga je vodilo v veliko selitev industrije izven Evrope, kjer zaradi želje po hitrem razvoju in dohitevanju ekonomsko razvitejših držav prihaja do obsežnega onesnaževanja okolja in prekomernega izčrpanja naravnih virov. Zelena reindustrializacija ekonomsko razvitih držav lahko zaradi preseganja planetarnih okoljskih omejitev predstavlja pomemben korak k zmanjšanju pritiskov na okolje in družbo. Potrebno je zamenjati pravila in načine igre – ključna vodila zelene reindustrializacije morajo biti **odgovornost do okolja, spodbujanje enakosti in enakopravnosti v družbi** ter **(samo)zadostnost**. Ne gre samo za transformacijo ali ponovno odpiranje velikih industrijskih obratov, temveč predvsem za: **spodbujanje decentralizirane proizvodnje** in mrež mikro-tovarn, **drugačne oblike upravljanja in lastništva**, vključevanje **nedenarnih načinov proizvodnje**. Ta prehod bo za Slovenijo še posebej nujen in hkrati velik izziv, saj je po deležu predelovalne in emisijsko intenzivne industrije v samem vrhu EU. Ena ključnih koristi zelene reindustrializacije je ustvarjanje t. i. **zelenih delovnih mest**. Ključni koraki za to so:

- izboljšanje prepoznavnosti koncepta zelenih delovnih mest in priložnosti, ki iz njih izhajajo;
- zapolnitev razkoraka med ponudbo in potrebami na področju znanj in spretnosti na trgu dela;
- razvoj ponudbe zelenih izdelkov in storitev ter povpraševanja po njih;
- vzpostavitev spodbudnega pravnega in fiskalnega okvirja ter mobilizacija sredstev iz zasebnih in javnih virov, predvsem iz evropskih skladov.

Uresničevanje potenciala zelenih delovnih mest je za Slovenijo pomembno tako zaradi zmanjševanja škodljivih vplivov na okolje kot tudi zaradi povečanja konkurenčnosti gospodarstva, nič manj pa tudi z vidika reševanja perečega problema brezposelnosti.²⁴

²² Vir: <https://ica.coop>.

²³ Vir: <http://brazde.org/?p=4061>.

²⁴ Vira: www.gbw.at/fileadmin/user_upload/gbw_allgemein/ECopro_Framing_paper.pdf, www.arhiv.zelenadelovnamesta.ukom.gov.si/upload/Zelena_delovna_mesta_analiza.pdf.

Javni infrastrukturni projekti

Javni infrastrukturni projekti v Sloveniji imajo pogosto negativne značilnosti, kot so pomanjkanje transparentnosti, otežen ali onemogočen dostop do odločanja, korupcija, politični pritiski, slaba ekonomika in pomanjkanje razprave o alternativah. Da bi omilili ali odpravili opisane značilnosti, je prvi korak **okrepiti strateško načrtovanje**, nato pa zagotoviti, da procesi načrtovanja in izvedbe projektov sledijo **načelom dobre prakse**. Pri iskanju rešitev naj vlada preseže ozko razumevanje infrastrukture kot velikih grajenih objektov. Preverja naj tudi **alternativne scenarije in rešitve**. Zaradi drobne strukture slovenskega gospodarstva so gospodarske koristi manjših projektov lahko večje od velikih projektov, ker omogočajo večji delež domačih dobav in storitev. Izbor infrastrukturnih projektov, ki se pretežno ali v celoti financirajo iz javnih sredstev, mora potekati **na osnovi jasnih kriterijev**, tako da projekti: izhajajo iz preverljivih **dejanskih potreb** družbe in gospodarstva ter **prispevajo k doseganju strateških ciljev in prioritete države**; zagotavljajo **trajnostni razvoj**, kar pomeni, da prispevajo k manjši porabi energije, učinkoviti rabi virov, manjšemu onesnaževanju, višjim ekosistemskim storitvam, višji stopnji samooskrbnosti ter kakovostnim lokalnim delovnim mestom; zagotavljajo **fleksibilnost** infrastrukture ter **odpornost** (angl. *resilience*) na prihodnje nepredvidljivosti in tveganja zaradi zunanjih dejavnikov – podnebja, svetovnega gospodarstva, varnosti, tehnoloških prebojev itd.; v procesu preverjanja alternativ izkazujejo **optimalno razmerje med stroški in pričakovanimi koristmi** za družbo, okolje in gospodarstvo **v celotnem ciklu od izgradnje do razgradnje**; omogočajo iz leta v leto **enakomerna vlaganja** in s tem podpirajo stabilno gospodarsko okolje. Izpolnjevanje teh kriterijev je potrebno preveriti v **javnem procesu predhodnega vrednotenja** v skladu z evropskimi ali naprednejšimi standardi. Vplivi na gospodarstvo ne smejo imeti prednosti pred okoljem in družbo. Vlada naj zaradi pritiskov interesnih skupin ne prehlteva oz. prejudicira odločitev mimo izpolnjevanja dogovorjenih kriterijev.

Skupnostno upravljanje z življenjskimi viri

Obstoječi gospodarski model proizvodnje in potrošnje, ki temelji na stalni rasti porabe rud, mineralov, biomase, fosilnih goriv in sladke vode, je nevzdržen. Ne bo mogel trajati, ne da bi ogrozil naravo in človeštvo. Neskončna rast na omejenem planetu pač ni mogoča. Prepoznavanje omejenosti ključnih življenjskih virov prinaša naraščanje njihove tržne vrednosti. Trendi se premikajo v smeri izrabe naravnih virov planeta s strani le določenih elitnih skupin ljudi. Privatizacija strateških skupnih dobrin, kot so vodni viri, genski material in javni prostor, ter prilaščanje zemlje ogrožata suverenost lokalnih skupnosti in njihovo zmožnost, da si zagotovijo blaginjo. Izguba nadzora nad viri v lokalnem okolju prebivalce postavlja v nemočen položaj pasivnega opazovalca. Politične in upravne institucije in postopki jih pogosto ne morejo, ne znajo ali pa nočejo zavarovati.

Lokalne skupnosti so najbolj naraven skrbnik in varuh ohranjanja količine in kakovosti življenjskih virov v svojem okolju, saj ti viri predstavljajo osnovo za trajno blaginjo, ki jo bodo lahko uživali tudi prihodnji rodovi. Po desetletjih priseganja na globalne gospodarske integracije koncept skupnostnega upravljanja z življenjskimi viri ponovno vstaja iz pepela kot obetaven družbeni model prihodnosti. Za skupnostne prakse je značilno **skupno ali skupinsko upravljanje**, ključno vlogo pa imajo **prebivalci posameznih območij, predstavniki lokalnega gospodarstva in lokalne nevladne organizacije**. Najpogostejše so na področjih urejanja prostora, samooskrbe s hrano in energijo ter vzpostavljanja lokalnega krožnega gospodarstva. Princip soupravljanja krepi **solidarnost in družbeno povezanost prebivalstva**. Lokalni skupnosti prinaša energetske in finančne prihranke, oskrbo s kakovostno in varno hrano, skladno urejen prostor ter zadovoljene potrebe po izdelkih in storitvah, pa tudi vključenost in povezanost, strpnost ter solidarnost med generacijami in z ranljivimi skupinami. Spodbuja kreativnost in vzpostavlja medčloveške vezi, širši družbi pa prinaša koristi v obliki kakovostnih – zelenih, dostojnih in trajnih – delovnih mest, zmanjšanja odvisnosti od uvoženih energentov in hrane in s tem povečanja odpornosti na zunanje pretrese. Najpogostejša pravno-organizacijska oblika, v kateri se odvijajo projekti skupnostnega upravljanja z življenjskimi viri, so zadruge.

Etično bančništvo

Globalna finančna kriza je na lokalni ravni razgalila pomanjkljivosti pristopa običajnih univerzalnih bank. Na bančne izzive 21. stoletja odgovarja inovativen pristop h klasičnemu bančnemu poslu, ki je marsikje v Evropi že preizkušen in dokazan: etično bančništvo.

Poglaviten cilj delovanja etične banke je **pozitiven vpliv na skupnost, ki je banko ustanovila in ki podpira njeno delovanje**. Zbiranje depozitov ter kreditiranje področij, kot so ekološka pridelava hrane, obnovljivi viri energije ter podpora poslovanju neprofitnih organizacij, so med pogostejše omenjanimi področji delovanja etičnih bank. Etične

banke tako servisirajo tudi takšne uporabnike bančnih storitev, ki sicer težje dobijo dostop do virov financiranja. Pri svojem poslovanju so etične banke pozorne, da je njihovo delovanje v skladu z željami varčevalcev in investitorjev, ki jih dandanes vse bolj zanima, kakšnemu namenu služijo njihovi prihranki. Etične banke tako klasičen bančni posel preusmerjajo nazaj k njegovim koreninam, kar je precejšnja razlika v primerjavi z »običajnimi« bankami na trgu, ki za doseganje višje dobičkonosnosti vse bolj izkoriščajo tvegane finančne produkte. Etične banke po drugi strani na njim lasten način **promovirajo trajnostni razvoj, vključevanje ranljivejših socialnih skupin v družbo, razvoj socialne ekonomije ter na tovrstnem principu temelječe podjetništvo.**

Razen etičnega bančništva pa je potrebno na izzive globalnega bančnega sistema odgovoriti tudi s strožjimi pravili in nadzorom nad delovanjem »klasičnih« bank. Zato mora Slovenija po eni strani podpirati etične banke, po drugi strani pa doma in v mednarodni skupnosti korenito revidirati pravila delovanja bank.²⁵

Skupnostne valute

Skupnostne valute so nekonvencionalna sredstva, tj. sredstva, ki jih nobena vlada ni razglasila kot zakonita plačilna sredstva. Imenujemo jih lahko tudi alternativne, komplementarne ali lokalne valute. Ni jih mogoče ozko opredeliti, je pa mogoče reči, da so to sredstva, ki jih **vzpostavijo civilna družba ali javna uprava na lokalni oz. podnacionalni ravni.** Najpomembnejši moderni tipi skupnostnih valut so: lokalni menjalno-trgovalni sistem ali shema, časovne banke, blagovna menjava (*barter*) in konvertibilne lokalne valute. Najpomembnejše motivacije za vzpostavitev skupnostnih valut so: gradnja skupnosti (vzpostavitev ali izboljšanje lokalnih družbenih mrež), promocija alternativnih vrednot skozi ekonomsko menjavo (izzivanje tradicionalnih pogledov na spol, raso, razred ali okolje), omogočanje drugačnih načinov za preživetje ter eko-lokalizacija (ekološko in politično motivirana lokalizacija proizvodno-potrošnih mrež). Koristi takšnih valut so predvsem družbene (izboljšanje družbenih mrež), vendar pa ne gre zanemariti tudi ekonomskih in okoljskih koristi ter re-lokalizacije. Skupnostne valute povečajo **dostop do lokalnih trgov, zaposlitvene možnosti,** pomen podcenjenih dejavnosti, podporo za razvoj majhnih podjetij, osebne prihranke ter lokalno kupno moč, obenem pa **okrepijo družbene vezi, nadomestijo uvoz, zmanjšajo okoljsko obremenjujoče dejavnosti, delujejo protiklasično, izboljšajo lokalno samooskrbnost in samozavest ter povečajo participativno upravljanje.**²⁶

Državljske ekonomske prakse

Medtem ko kapitalizem prodira v zadnje pore naših življenj, se pojavljajo nove prakse, ki poskušajo odpirati nov prostor za kreativnost, politiko, udeleževanje, okolje, ekonomijo in družbo. Že sedaj ljudje udeležujejo načine za boljše življenje, ki oblikujejo osnovo za odmik od mehanizmov prostega trga. Na veliko različnih, tudi nevidnih načinov se udeležujejo t. i. »zdajtopije« (*nowtopias*). Prakse utopij v sedanosti vključujejo dejavnosti, kot so urbani vrtički, popravilnice koles, razvoj odprtokodnih programov, izboljšanje družbene komunikacije, recikliranje ali izmenjavo oblačil, prehranske in stanovanjske kooperative in podobno. Skupne značilnosti teh raznolikih dejavnosti so, da gre predvsem za **proizvodnjo uporabne vrednosti** (in ne toliko dodane vrednosti), da **nimajo vgrajene potrebe po akumulaciji in rasti,** da gre za **zmanjšanje plačanega dela, kroženje dobrin, darovanje, izmenjavo in skupno rabo** (angl. *commoning*). Ljudje svoj čas in znanje namesto prodaje na trgu dela namenijo praktičnim projektom. S tem ustvarjajo mreže dejavnosti, ki svojih učinkov ne merijo v denarju, in nove vrste skupnosti. Ne čakajo na institucionalne spremembe od zgoraj navzdol, temveč gradijo novo resničnost v trenutnem sistemu, pri čemer gradijo na pristopih, ki so **bolj odporni na krize.**

Tudi v Sloveniji se pojavlja vse več takšnih praks, in namesto da jih skorajda kriminalizira (primer skupnosti za deljenje prevozov Prevoz.org), bi morala država iskati načine, da takšne prakse podpre ali pa vsaj odstrani administrativno-pravne ovire zanje.²⁷

²⁵ Vira: www.ebanka.eu, www.ebanka.si.

²⁶ Viri: <http://complementarycurrency.org/helpdesk/benefits.html>, https://co-munity.net/system/files/biblio/3288_0.pdf in <https://vocabulary.degrowth.org/look> (poglavje »Community currencies«, Kristofer Dittmer).

²⁷ Vir: <https://vocabulary.degrowth.org/look> (poglavje »Nowtopians«, Chris Carlsson).

Migracije

V prihodnosti lahko z veliko zanesljivostjo pričakujemo, da bo svoje domove primoranih zapustiti vedno več ljudi. Nekateri med njimi bodo Slovenijo prečili, drugi bodo pri nas ostali. Ljudje so primorani bodisi začasno ali trajno zapustiti svoj dom ter iskati novo, primernejše življenjsko okolje zaradi nevzdržnih razmer, ki so posledica podnebnih sprememb ali izgube življenjskih virov, zaradi varnostnih, političnih, ekonomskih in družbenih razlogov, ali pa zaradi kombinacije naštetega.

V strokovnih krogih velja soglasje, da **se bo izpostavljenost in ranljivost ljudi v prihodnjih letih dodatno povečevala** zaradi vse pogostejših in ekstremnejših vremenskih pojavov, zaradi postopnih sprememb, kot so dezertifikacija in dvig morske gladine, ter zaradi tveganj za konflikte glede omejenih naravnih virov. Napovedi o številu oseb, ki jih bodo v selitev prisilile spremembe okolja, se gibljejo okoli 200 milijonov do leta 2050, bolj črnoglede projekcije pa napovedujejo celo milijardo razseljenih oseb. Paradoksalno so najbolj ogrožene države, ki so k podnebnim spremembam in izčrpanju naravnih virov prispevale najmanj in imajo tudi najmanj sredstev za prilagajanje in omilitev posledic.

Dejstvo, da je **izvorni vzrok migracij** nevzdržno trošenje ekonomsko bogatejših držav globalnega severa (med katere spada tudi Slovenija) in ekološki odtis, ki ga to povzroča, nam kot odgovoren in pravičen kratkoročni (kurativni) odziv nalaga **solidarnost z razseljenimi ljudmi in njihovo polno vključevanje**, poleg tega pa **čim hitrejšo odpravo vzrokov, ki ljudi ženejo v beg**. To lahko dosežemo z osredotočenjem na vzdržno zagotavljanje blaginje z življenjskimi viri v lastnem okolju. Na ta način se bodo ustavili destruktivni okoljski in postkolonialistični procesi, ljudem pa bo omogočeno, da ostanejo na svoji zemlji in dostojno preživijo.

Migracije in pravica do azila – vodila za ravnanje Slovenije

- Slovenija sprejme in nudi zaščito vsaj **pravičnemu deležu** svetovnih beguncev. S tem prispeva k reševanju globalne begunske krize, ki smo ji priča, ker nekatere, predvsem ekonomsko bogatejše države (med njimi tudi Slovenija), ne prevzemajo svojega deleža skrbi za begunce. Veliko večino beguncev gostijo revnejše regije sveta, ki jim same ne morejo nuditi ustrezne zaščite in dostojnega življenja.
- Slovenija zagotovi **varne in zakonite poti**, po katerih lahko begunci pridejo v Slovenijo. Begunci tako niso izpostavljeni nevarnostim ob prečkanju morja in zlorabam na poti.
- **Azilni postopki so pravični, učinkoviti in humani** in ne puščajo ljudi po nepotrebem v negotovosti in predolgem čakanju.
- Slovenija zagotavlja **ustrezno zaščito in oskrbo ranljivim posameznikom**, med njimi otrokom in starejšim, žrtvam nasilja ter trgovanja z ljudmi in travmatiziranim posameznikom. Otroci begunci so obravnavani predvsem kot otroci, z otrokovo največjo koristjo kot osrednjim načelom obravnave ter zaščite.
- Omogočen je **čim hitrejši prihod družinskih članov beguncev**. Ti tako niso po nepotrebem še dlje časa izpostavljeni nevarnostim, ponovno lahko zaživijo družinsko življenje in skupaj lažje pričnejo z življenjem v Sloveniji.
- Slovenija zagotovi **možnost dostojnega življenja beguncev**. Vzpostavi učinkovite integracijske programe in podporne storitve, ki vodijo v boljšo integracijo beguncev in drugih prebivalcev. Vzpostavljeni so učinkoviti ukrepi, ki beguncem omogočajo dejanski dostop do zaposlitve. Slovenija olajša pogoje za sprejem v državljanstvo beguncev in si prizadeva, da na njenem ozemlju ni oseb brez državljanstva.
- **V javnosti se spodbuja delovanje v skladu z vrednotami humanosti in solidarnosti**. Krepi se vključujoča družba, ki temelji na enakih pravicah in enakosti pred zakonom in v kateri posamezniki ohranjajo lastno identiteto ter spoštujejo medsebojne razlike.²⁸

²⁸ Soavtorica vodil je organizacija Amnesty International Slovenija.

Namen Manifesta

Z Manifestom želimo spodbuditi širšo javno, politično in akademsko razpravo o prihodnjih potrebnih korakih v Sloveniji in preseči vsiljeno enoumje razvojne paradigme neoliberalnega kapitalizma.

Ta manifest je naslovljen na vse družbene deležnike, ki lahko k temu pripomorejo: politične in gospodarske akterje, socialne partnerje, civilnodružbene organizacije, učitelje, medije ...

Pri pripravi besedil so sodelovali:

dr. Alenka Gril

Brez izgovora Slovenija

CIPRA Slovenija, društvo za varstvo Alp

Društvo Asociacija

Društvo Humanitas – center za globalno učenje in sodelovanje

Društvo Mariborska kolesarska mreža

Društvo OVCA – Društvo za osveščanje in varstvo – center antidiskriminacije

Ekvilib Inštitut

EnaBanda – Društvo za kulturne in raziskovalne dejavnosti

Focus, društvo za sonaraven razvoj

Greenpeace v Sloveniji

Iniciativa mestni zbor – samoorganizirane četrtne in krajevne skupnosti Maribora

IPoP – Inštitut za politike prostora

Inštitut za trajnostni razvoj

dr. Luka Omladič

dr. Nevenka Bogataj

Podjetna skupnost KNOF Posavje

Pravno-informacijski center nevladnih organizacij – PIC

Sindikat Mladi plus

Sindikat prekarcev

Sloga platforma

dr. Srečo Dragoš

Študentska Iskra

Študijski center za industrijsko demokracijo

Transparency International Slovenia - Društvo Integriteta

Umanotera, Slovenska fundacija za trajnostni razvoj

dr. Vesna Leskošek

Zadruga Zadrugator, za zagotavljanje ugodnih in kakovostnih bivanjskih pogojev Zveza prijateljev mladine Ljubljana Moste Polje

-----
Januar 2018

Uredništvo: Umanotera, Slovenska fundacija za trajnostni razvoj

Lektura: Tadej Turnšek

V Manifestu uporabljeni izrazi, zapisani v slovnični obliki moškega spola, so uporabljeni kot nevtralni in veljajo enakovredno za oba spola.